

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΕΘΝΙΚΗΣ ΠΑΙΔΕΙΑΣ ΚΑΙ ΘΡΗΣΚΕΥΜΑΤΩΝ
ΚΕΝΤΡΟ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ

ΑΞΙΟΛΟΓΗΣΗ
ΤΩΝ ΜΑΘΗΤΩΝ ΤΗΣ Γ' ΛΥΚΕΙΟΥ
ΣΤΗΝ ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΓΡΑΜΜΑΤΕΙΑ

(Θεωρητική Κατεύθυνση)

ΘΟΥΚΥΔΙΔΗ
Περικλέους Επιτάφιος

Αθήνα 1999

Σύνταξη κειμένου: Μαρία Καροφυλλάκη – Σπάρταλη, Φιλόλογος Μ.Α.
Μανώλης Στεργιούλης, Φιλόλογος Μ.Α.

Copyright (C) 1999: Κέντρο Εκπαιδευτικής Έρευνας
Αδριανού 91, 105 56 Αθήνα

Απαγορεύεται η αναδημοσίευση ή ανατύπωση ή φωτοτύπηση μέρους ή όλου του παρόντος βιβλίου, καθώς και η χρησιμοποίηση των ερωτήσεων που περιέχονται σ' αυτό σε σχολικά βοηθήματα ή για οποιοδήποτε άλλο σκοπό, χωρίς τη γραπτή άδεια του Κέντρου Εκπαιδευτικής Έρευνας.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

• ΠΡΟΛΟΓΟΣ	5
• ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΟ ΣΗΜΕΙΩΜΑ	7
• ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑΤΑ ΕΡΩΤΗΣΕΩΝ	
<i>Εισαγωγή</i>	9
<i>Σημειώσεις</i>	12
Κεφάλαιο 34	
<i>Ερμηνευτικές ερωτήσεις</i>	13
<i>Σημειώσεις</i>	15
Κεφάλαιο 35	
<i>Ερμηνευτικές ερωτήσεις</i>	18
<i>Σημειώσεις</i>	20
Κεφάλαιο 36	
<i>Ερμηνευτικές ερωτήσεις</i>	22
<i>Λεξιλογικές – Σημασιολογικές ασκήσεις</i>	24
<i>Εργασίες για το σπίτι</i>	26
<i>Σημειώσεις</i>	27
Κεφάλαιο 37	
<i>Ερμηνευτικές ερωτήσεις</i>	29
<i>Λεξιλογικές – Σημασιολογικές ασκήσεις</i>	31
<i>Εργασίες για το σπίτι</i>	34
<i>Σημειώσεις</i>	35
Κεφάλαιο 38	
<i>Ερμηνευτικές ερωτήσεις</i>	38
<i>Λεξιλογικές – Σημασιολογικές ασκήσεις</i>	39
<i>Εργασίες για το σπίτι</i>	40
<i>Σημειώσεις</i>	41
Κεφάλαιο 39	
<i>Ερμηνευτικές ερωτήσεις</i>	43
<i>Λεξιλογικές – Σημασιολογικές ασκήσεις</i>	44
<i>Εργασίες για το σπίτι</i>	47
<i>Σημειώσεις</i>	48

Κεφάλαιο 40	
Ερμηνευτικές ερωτήσεις	50
Λεξιλογικές - Σημασιολογικές ασκήσεις	52
Εργασίες για το σπίτι	54
Σημειώσεις	55
Κεφάλαιο 41	
Ερμηνευτικές ερωτήσεις	58
Λεξιλογικές - Σημασιολογικές ασκήσεις	60
Εργασίες για το σπίτι	63
Σημειώσεις	64
Κεφάλαιο 42	
Ερμηνευτικές ερωτήσεις	66
Λεξιλογικές - Σημασιολογικές ασκήσεις	68
Εργασίες για το σπίτι	73
Σημειώσεις	74
Κεφάλαιο 43	
Ερμηνευτικές ερωτήσεις	76
Εργασίες για το σπίτι	78
Σημειώσεις	79
Κεφάλαιο 44	
Ερμηνευτικές ερωτήσεις	82
Σημειώσεις	85
Κεφάλαιο 45	
Ερμηνευτικές ερωτήσεις	86
Σημειώσεις	88
Κεφάλαιο 46	
Ερμηνευτικές ερωτήσεις	89
Σημειώσεις	90
Ερωτήσεις για τη συνολική θεώρηση του έργου	91
Συνθετικές - Δημιουργικές Εργασίες	93
Παραδείγματα Κριτηρίων Αξιολόγησης	95
Αδίδακτα Κείμενα	101
Βιβλιογραφία	115

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Το Κέντρο Εκπαιδευτικής Έρευνας (Κ.Ε.Ε.), συνεχίζοντας την προσπάθεια υποβοήθησης των εκπαιδευτικών στο δύσκολο έργο τους, συνέταξε νέα βιβλία που αναφέρονται στην αξιολόγηση των μαθητών της Γ΄ τάξης του Ενιαίου Λυκείου (Ε.Λ.). Κατά τη σύνταξή τους έχουν ληφθεί υπόψη οι παρατηρήσεις και υποδείξεις των εκπαιδευτικών που χρησιμοποίησαν κατά το σχολικό έτος 1998-99 τα αντίστοιχα βιβλία για τους μαθητές των Α΄ και Β΄ τάξεων του Λυκείου, και οι διαπιστώσεις που προέκυψαν από έρευνες σχετικές με την αξιοποίηση των βιβλίων αυτών στη σχολική πράξη.

Με την ευκαιρία της έκδοσης των νέων βιβλίων θα ήθελα να επαναλάβω ακόμη μια φορά τα κύρια σημεία του τρόπου χρησιμοποίησής τους. Η επανάληψη αυτή στοχεύει στην εξάλειψη μερικών παιδαγωγικών σφαλμάτων που, παρότι τις συνεχείς ενημερώσεις, έγιναν κατά το πρόσφατο παρελθόν. Τα σημεία αυτά είναι τα εξής:

- Οι ερωτήσεις που περιλαμβάνονται στα βιβλία αξιολόγησης των μαθητών **έχουν ενδεικτικό χαρακτήρα**. Οι εκπαιδευτικοί δεν είναι υποχρεωμένοι να τις χρησιμοποιούν αυτούσιες. **Έχουν τη δυνατότητα να τις τροποποιούν έτσι ώστε να ανταποκρίνονται στις ιδιαιτερότητες των μαθητών τους, να τις απλουστεύουν, εφόσον τις θεωρούν δύσκολες, να παραλείπουν όσες κρίνουν πως δεν αντιστοιχούν στο επίπεδο των μαθητών τους ή στους διδακτικούς στόχους, τους οποίους οι ίδιοι θέτουν**. Τα παραδείγματα αυτά επιδιώκουν ακόμη να βοηθήσουν τους διδάσκοντες στο να εκπονούν **οι ίδιοι δικές τους ερωτήσεις**. Πρόθεσή μας δεν είναι να περιορίσουμε την ελευθερία και την παιδαγωγική αυτονομία του εκπαιδευτικού, αλλά να του προσφέρουμε ιδέες που θα τον βοηθήσουν να αυξήσει τα περιθώρια της πρωτοβουλίας του και να βελτιώσει την αποτελεσματικότητα της διδασκαλίας του.
- Η προσπάθεια ορισμένων εκπαιδευτικών να αναθέτουν στους μαθητές τους την επεξεργασία όλων των ερωτήσεων που περιέχονται στα βιβλία του Κ.Ε.Ε. από το ένα μέρος, και το πλήθος των σχετικών παραδειγμάτων από το άλλο οδήγησαν κατά το πρόσφατο παρελθόν σε σημαντική αύξηση της εργασίας των μαθητών. Η τακτική αυτή, της οποίας οι αρνητικές συνέπειες είναι προφανείς, οφείλεται σε παρεξήγηση και σε μη ορθή κατανόηση του σκοπού, τον οποίο υπηρετεί το παραπάνω παιδαγωγικό υλικό. Οι Ομάδες Εργασίας του Κ.Ε.Ε. εκπόνησαν για κάθε ενότητα της διδακτέας ύλης ικανό αριθμό ερωτήσεων, επειδή στόχος τους ήταν: α) να καλύψουν ευρύ φάσμα διδακτικών στόχων, β) να ικανοποιήσουν ποικίλα επίπεδα απαιτήσεων και γ) να αξιοποιήσουν τα θετικά στοιχεία διαφορετικών τύπων ερωτήσεων. Επιδίωξαν, με άλλα λόγια, να διευρύνουν, μέσα από την παροχή πολλών παραδειγμάτων, τη δυνατότητα επιλογής ερωτήσεων από τους διδάσκοντες και να καλύψουν στο βαθμό του δυνατού, όλες τις πιθανές ανάγκες τους, οι οποίες είναι λογικό να διαφέρουν από εκπαιδευτικό σε εκπαιδευτικό και από τάξη σε τάξη. **Ποτέ, όμως, και για κανένα λόγο, δε ζητήθηκε από τους εκπαιδευτικούς ούτε να εξαντλούν τα σχετικά παραδείγματα, ούτε να περιορίζονται αποκλειστικά σ' αυτά, ούτε να φωτοτυπούν τα βιβλία αξιολόγησης και να δίνουν όλες τις ερωτήσεις στους μαθητές τους. Κάτι τέτοιο και αντιπαιδαγωγικό είναι και αντίθετο προς το πνεύμα της εκπαιδευτικής μεταρρύθμισης. Κάθε διδάσκων οφείλει να επιλέγει από κάθε**

ενότητα μικρό αριθμό ερωτήσεων, οι οποίες ανταποκρίνονται στους διδακτικούς στόχους που επιδιώκει και στα κριτήρια που ο ίδιος θέτει. Αυτές πρέπει να αξιοποιεί στο πλαίσιο της διδακτικής πράξης.

- Τα θέματα και οι ερωτήσεις που περιλαμβάνονται στα βιβλία αξιολόγησης δεν προορίζονται μόνο για εργασίες των μαθητών στο σπίτι ή για την εκπόνηση ολιγόλεπτων και ωριαίων διαγωνισμάτων. Πολλά από τα θέματα και τα ερωτήματα αυτά μπορούν και πρέπει να αξιοποιούνται στο πλαίσιο της καθημερινής σχολικής εργασίας. Αυτό ισχύει ιδιαίτερα για τα ζητήματα εκείνα που, κατά την κρίση του εκπαιδευτικού, παρουσιάζουν δυσκολίες για το μέσο μαθητή.
- Οι εκπαιδευτικοί πρέπει ακόμη να έχουν υπόψη τους ότι καμιά από τις ερωτήσεις που περιέχονται στα βιβλία αξιολόγησης δεν χρησιμοποιείται αυτούσια στις προαγωγικές και απολυτήριες εξετάσεις. Στις εξετάσεις αυτές τίθενται ερωτήσεις ανάλογες προς εκείνες που περιέχονται στα βιβλία αυτά και στα σχολικά εγχειρίδια, διαφορετικές, όμως, ως προς το περιεχόμενό τους. Οι προαγωγικές εξετάσεις που πραγματοποιήθηκαν κατά την περασμένη σχολική χρονιά (1998-99) επιβεβαιώνουν πλήρως όσα προαναφέρθηκαν. Μάταια, λοιπόν, μερικοί εκπαιδευτικοί καταπονούν τους μαθητές τους με υπέρμετρο φόρτο εργασίας, επειδή πιστεύουν ότι, εξαντλώντας όλες τις ερωτήσεις που περιέχονται στα βιβλία του Κ.Ε.Ε., θα «πιάσουν» -κατά το κοινώς λεγόμενο- τα θέματα των προαγωγικών και απολυτήριων εξετάσεων.
- Η χρησιμοποίηση, τέλος, των ερωτήσεων που περιέχονται στα παραπάνω βιβλία δεν αποκλείει ούτε εμποδίζει την αξιοποίηση των ερωτήσεων που περιλαμβάνονται στα σχολικά εγχειρίδια.

Για τη διεύρυνση της βοήθειας που φιλοδοξεί το Κ.Ε.Ε. να προσφέρει στους εκπαιδευτικούς στο κρίσιμο ζήτημα της αξιολόγησης των μαθητών, έχουν γίνει και οι εξής συμπληρωματικές ενέργειες: Τα παραδείγματα των ερωτήσεων που περιέχονται στα βιβλία αξιολόγησης έχουν καταχωρισθεί στη σελίδα του Internet του Υπουργείου Παιδείας, από την οποία μπορούν να τα αντλούν όσοι έχουν τη δυνατότητα πρόσβασης στο διαδίκτυο. Σύντομα το Κ.Ε.Ε. θα έχει τη δυνατότητα να προσφέρει τη βοήθεια αυτή με δικά του μέσα. Προωθείται, τέλος, η επανέκδοση όλων των ερωτήσεων που έχουν εκπονηθεί από το Κ.Ε.Ε. σε ηλεκτρονική μορφή (cd-rom).

Τελειώνοντας αισθάνομαι την ανάγκη να συγχαρώ τους επιστημονικούς συνεργάτες του Κ.Ε.Ε. για την εργασία τους και να ευχαριστήσω τις δεκάδες των εκπαιδευτικών για τα σχόλια που μας έστειλαν και τις υποδείξεις τους. Εύχομαι και τα νέα βιβλία να αποδειχθούν, όπως και τα προηγούμενα, πολύτιμο εργαλείο στην προσπάθεια βελτίωσης του τρόπου αξιολόγησης των μαθητών του Ενιαίου Λυκείου.

Ιούνιος 1999

Ο Πρόεδρος του Κ.Ε.Ε.

Καθηγητής Μιχάλης Κασσωτάκης

ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΟ ΣΗΜΕΙΩΜΑ

Είναι κοινώς αποδεκτό ότι ο «Επιτάφιος» του Περικλή είναι από τα πιο δύσκολα κείμενα του Θουκυδίδη. Η μελέτη του από οποιαδήποτε οπτική γωνία και αν γίνεται βρίσκεται αντιμέτωπη με πολλά προβλήματα. Το γεγονός ότι και γι' αυτόν ακόμη το συγγραφέα του έργου δε συμπίπτουν οι απόψεις που διατυπώνονται, αρκεί για να κατανοήσουμε τις δυσκολίες που συναντούμε στην προσπάθεια προσέγγισής του.

Η εξαρχής επίγνωση των δυσκολιών που περιέχει το συγκεκριμένο κείμενο απαιτεί ιδιαίτερη προσοχή, προκειμένου να αποφευχθούν αυθαίρετες ερμηνείες και συμπεράσματα. Γιατί τέτοιες ερμηνείες ασφαλώς δε φωτίζουν, αλλ' αντίθετα συσκοτίζουν την πραγματικότητα και απομακρύνουν από την επιστημονική θεμελίωση της αλήθειας.

Έχοντας πλήρη συναίσθηση των παραπάνω με το παρόν τεύχος δε φιλοδοξούμε να δώσουμε απάντηση στα καίρια ερωτήματα που θέτει ο «Επιτάφιος», ούτε να υιοθετήσουμε ή να απορρίψουμε τις αλληλοσυγκρουόμενες απόψεις της φιλολογικής έρευνας γι' αυτόν. Επιδιώξή μας είναι να δώσουμε στον διδάσκοντα υποστηρικτικό υλικό για τη διδασκαλία του, που ο ίδιος θα κρίνει με ποιο τρόπο και σε ποια έκταση θα το αξιοποιήσει. Θέλουμε πάντως να τονίσουμε εκ νέου ότι σε καμία περίπτωση οι προτεινόμενες ερωτήσεις δεν υποχρεώνουν τον διδάσκοντα να περιορίσει τη διδασκαλία του στο πλαίσιο που αυτές προσδιορίζουν. Αντίθετα, μπορεί να επιλέξει εκείνες που κρίνει καταλληλότερες για την επίτευξη των στόχων της διδασκαλίας του ή να προχωρήσει στη σύνθεση άλλων.

Η ομάδα σύνταξης συνέθεσε τις ερωτήσεις με γνώμονα τους γενικούς σκοπούς του μαθήματος των Αρχαίων Ελληνικών, όπως αυτοί καθορίζονται από το Παιδαγωγικό Ινστιτούτο αλλά και τους ειδικούς σκοπούς και στόχους της διδασκαλίας του «Επιταφίου». Μεταξύ αυτών των σκοπών και στόχων συγκαταλέγεται: «Η συνειδητοποίηση της σημασίας των επιτευγμάτων του αρχαίου κόσμου για την πορεία του πολιτισμού. Η μελέτη της αρχαίας ελληνικής γλώσσας ως φορέα πνευματικής δημιουρ-

γίας. Η συνειδητοποίηση της αφετηρίας και της συνέχειας της ελληνικής γλώσσας και του εθνικού βίου και επομένως η ενίσχυση της αυτογνωσίας και των ιδιαιτεροτήτων της πολιτισμικής μας ταυτότητας» (Παιδαγωγικό Ινστιτούτο, *Οδηγίες για τη διδασκαλία των φιλολογικών μαθημάτων*).

Στόχος της διδασκαλίας του «Επιταφίου» είναι να κατανοήσουν οι μαθητές τις ιδέες που διατυπώνονται σ' αυτόν, να αξιολογήσουν τη σημασία για τη συγκεκριμένη περίοδο της αθηναϊκής Ιστορίας αλλά και για το σημερινό άνθρωπο ... Να παρουσιάσουν τον Επιτάφιο ως έκφραση της ιδεολογίας και των θεσμών της αθηναϊκής δημοκρατίας της κλασικής εποχής και να τον αποτιμήσουν ως λογοτεχνικό κείμενο (Παιδαγωγικό Ινστιτούτο).

Οι ερωτήσεις στο τεύχος αυτό ταξινομούνται ανάλογα με την πρόταση διδασκαλίας της διδακτέας ύλης από το Παιδαγωγικό Ινστιτούτο. Έτσι, για τις ενότητες που θα διδαχθούν από μετάφραση οι ερωτήσεις είναι: α) Ερμηνευτικές ανοικτού τύπου (ανάπτυξης και σύντομης απάντησης) και β) Συνδυασμός ερωτήσεων σύντομης απάντησης και ελεύθερης ανάπτυξης. Για τις ενότητες που θα διδαχθούν από το πρωτότυπο εκτός των παραπάνω τύπων προτείνονται και εργασίες για το σπίτι καθώς και λεξιλογικές – σημασιολογικές ασκήσεις.

Βεβαίως οι μαθητές της Γ' Λυκείου θα διδαχθούν και «Θεματογραφία», προκειμένου να αποκτήσουν τη γνώση της δομής και της σύνταξης του αρχαίου ελληνικού λόγου, να κατανοήσουν τις ομοιότητες και διαφορές της αρχαίας με τη νέα ελληνική γλώσσα και να ενισχυθεί η ικανότητά τους στη μετάφραση. Για διευκόλυνση των συναδέλφων στη διδασκαλία της «Θεματογραφίας», προτείνουμε δέκα θέματα στο τέλος του τεύχους, των οποίων η επιλογή έγινε με βάση τις προηγούμενες παρατηρήσεις.

Η Ομάδα Σύνταξης

ΘΟΥΚΥΔΙΔΗΣ

Περικλέους Επιτάφιος

Εισαγωγή

1. Ερμηνευτικές ερωτήσεις

1.1. Ερωτήσεις ανοικτού τύπου (ανάπτυξης και σύντομης απάντησης)

1. Ποιες απόψεις διατυπώνονται σχετικά με την πατρότητα του Επιταφίου;
2. Γιατί θεωρείται ευτυχής η σύμπτωση του ιστορικού Θουκυδίδη και του πολιτικού Περικλή για τη δημιουργία του Επιταφίου;

1.2. Συνδυασμός ερωτήσεων σύντομης απάντησης και ελεύθερης ανάπτυξης

1. α) Το πρόβλημα της αυθεντικότητας του Επιταφίου επηρεάζει ή όχι την κατανόηση του κειμένου;
- β) Να αιτιολογήσετε την απάντησή σας.

Ένταξη του επιταφίου στην αρχαία ρητορική

1.1. Ερμηνευτικές ερωτήσεις ανοικτού τύπου

1. Ποια στοιχεία της πολιτικής και κοινωνικής ζωής συνέβαλαν στη δημιουργία του ρητορικού λόγου;
2. Να αναφέρετε τα είδη των ρητορικών λόγων.
3. Ποιοι λόγοι ευνόησαν την εξέλιξη της ρητορικής στην Αθήνα του 5^{ου} π.Χ. αιώνα;
4. Για ποιο λόγο ο Θουκυδίδης εντάσσει τις δημηγορίες στο ιστορικό του έργο;
5. Ποια είναι η σχέση των σοφιστών και της ρητορικής τέχνης;
6. Τι είναι οι δημηγορίες και τι επιδιώκει με την ένταξή τους στην Ιστορία του ο Θουκυδίδης;¹
7. Να επισημάνετε τα χαρακτηριστικά της ιστορικής αφήγησης του Θουκυδίδη.
8. Με ποιο τρόπο οι δημηγορίες ικανοποιούν τη φιλοδοξία του Θουκυδίδη να καταστεί το έργο του «κτῆμα ἐς αἰεί»;

9. Πώς κατορθώνει ο Θουκυδίδης να προσαρμόζει το περιεχόμενο των δημηγοριών στον τρόπο σκέψης του ομιλητή;
10. Υπάρχει αντίλογος στις δημηγορίες του Θουκυδίδα; Ποιο στόχο εξυπηρετεί;

1.2. Συνδυασμός ερωτήσεων σύντομης απάντησης και ελεύθερης ανάπτυξης

1. α) Υπάρχουν διαφορές ή όχι ανάμεσα στον Επιτάφιο και στις άλλες δημηγορίες του Θουκυδίδα;
- β) Να αιτιολογήσετε την απάντησή σας.

Οι επιτάφιοι λόγοι στην Αρχαία Αθήνα

Ερμηνευτικές ερωτήσεις ανοικτού τύπου

1. Ποια ήταν η καταγωγή του επιταφίου λόγου;
2. Ποια ήταν η τυπική δομή ενός επιταφίου λόγου;
3. Ποιο μέρος του λόγου ήταν εκτενέστερο και γιατί;
4. Ποιοι παράγοντες συνέβαλαν στην εξέλιξη του επιταφίου από έθιμο σε νόμο της πολιτείας;

Η δομή και το περιεχόμενο του Επιταφίου του Περικλή

1.1. Ερμηνευτικές ερωτήσεις ανοικτού τύπου

1. Ποια είναι η διάρθρωση του Επιταφίου του Περικλή;
2. Να επισημάνετε τις διαφορές του Επιταφίου του Περικλή από τον καθιερωμένο τύπο παρόμοιων λόγων.
3. Με ποιο τρόπο ο Θουκυδίδης κατορθώνει να παρουσιάσει το μεγαλείο της αθηναϊκής πολιτείας μέσα στον Επιτάφιο του;
4. Πώς κατορθώνει ο ιστορικός να συνταιριάζει αρμονικά τη μορφή με το περιεχόμενο στο έργο του;

1.2. Συνδυασμός ερωτήσεων σύντομης απάντησης και ελεύθερης ανάπτυξης

1. α) Σε ποιο θέμα αφιερώνει ο αγορητής το μεγαλύτερο μέρος του λόγου του;
- β) Ποια σκοπιμότητα υπηρετεί, κατά τη γνώμη σας, με αυτό;

Η θέση του Επιταφίου στην Ιστορία του Θουκυδίδη

1.1. Ερμηνευτικές ερωτήσεις ανοικτού τύπου

1. Ποια στοιχεία καθιστούν τον Επιτάφιο αυτόνομο κείμενο στην Ιστορία του Θουκυδίδη;
2. Για ποιο λόγο ο Θουκυδίδης αφιερώνει μεγάλο μέρος του πρώτου και δεύτερου βιβλίου της Ιστορίας του στον Περικλή;
3. Ποιο στόχο επιδιώκει ο Θουκυδίδης με την παρεμβολή του Επιταφίου στην Ιστορία του;
4. Πώς δικαιολογείται η επιλογή ως προς το χρόνο εκφώνησης του Επιταφίου και ως προς την επιλογή του αγορητή;
5. Αφού διαβάσετε από το βιβλίο σας το χαρακτηρισμό του Περικλή (Βιβλίο Β', κεφ. 65) να σκιαγραφήσετε τη φυσιογνωμία του μεγάλου Αθηναίου πολιτικού, όπως παρουσιάζεται στο κείμενο αυτό.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

¹ «Ο Θουκυδίδης εκθέτει αλλά και εισχωρεί στο βάθος, ξεσκεπάζει συσχετισμούς και δίνει για τις αποφασιστικές καταστάσεις του μεγάλου αγώνα αναλύσεις, στις οποίες οι προϋποθέσεις γίνονται ορατές, οι δυνατότητες αποκτούν σύνορα, και αυτοί που δρουν υπεύθυνα προβάλλονται με τις σκέψεις και τα κίνητρά τους. Ακριβώς αυτές οι αναλύσεις είναι που κάνουν τον αναγνώστη του έργου να περιμένει ότι θα κατανοήσει το μόνιμο πίσω από το μεταβλητό, το επαναλήψιμο πίσω από το μοναδικό (...) Το πιο υπέροχο μέσο αυτής της θουκυδίδειας ανάλυσης καταστάσεων είναι οι δημηγορίες» (Albin Lesky, *Ιστορία της Αρχαίας Ελληνικής Λογοτεχνίας*, μτφρ. Α. Τσοπανάκη, εκδ. Κυριακίδης, Θεσσαλονίκη 1990, σ. 660).

«Οι δημηγορίες ζωντανεύουν πραγματικές καταστάσεις που πραγματικοί ή στρατιωτικοί ηγέτες αντιμετώπισαν. Σαν τους ήρωες της τραγωδίας οι αγορητές των Ιστοριών του Θουκυδίδη στέκονται μπροστά σ' ένα άγνωστο ή δυσκολογνώριστο μέλλον και με τους λόγους τους αποκαλύπτουν κι αυτοί τη σύνεση ή την αφροσύνη τους. Οι δημηγορίες που διακόπτουν την αφήγηση θα μπορούσε να πει κανείς ότι αντιστοιχούν στα χορικά της τραγωδίας. Ο τρόπος αυτός παρουσίασης των απόψεων των πρωταγωνιστών του πολέμου, παράξενος για τη δική μας αντίληψη της Ιστορίας, φαινόταν, χωρίς αμφιβολία, σ' εκείνον φυσικός, γιατί δεν κυνηγά το ιδεώδες, αλλά σπουδάζει το πραγματικό ...» (Α. Γεωργοπαπαδάκος, *Θουκυδίδη Ιστορία. Τα κυριότερα μέρη από το έργο*, εκδ. Μάλλιαρης-Παιδεία, τόμ. Α', Θεσσαλονίκη 1982, σσ. 38-41).

Κεφάλαιο 34

1. Ερμηνευτικές ερωτήσεις

1.1. Ερωτήσεις ανοικτού τύπου (ανάπτυξης και σύντομης απάντησης)

1. «*Ἐν δέ τῳ αὐτῳ χειμῶνι*»: Να προσδιορίσετε το χρονικό πλαίσιο στο οποίο αναφέρεται ο ρήτορας.
2. Η απόδοση τιμών σε όσους φονεύονταν στο πεδίο της μάχης αποτελούσε πάτριον νόμο για τους Αθηναίους. Πώς δικαιολογείται ιστορικά αυτό;¹
3. «*τῳ πατρίῳ νόμῳ χρώμενοι δημοσίᾳ ταφᾷ ἐποιήσαντο*»: Πού απέβλεπε η πολιτεία με τις επιτάφιας τελετές και γενικότερα με την απόδοση τιμών στους νεκρούς των πολέμων;²
4. Σε ποιες εχθροπραξίες οι Αθηναίοι είχαν τους πρώτους νεκρούς του Πελοποννησιακού πολέμου;³
5. Να περιγράψετε τις φάσεις της ταφής σύμφωνα με τις πληροφορίες του κειμένου.⁴
6. «*ὀλοφυρόμεναι*»: Ο θρήνος θεωρείται απαραίτητο στοιχείο των επικλιδίων τιμών. Να αναφέρετε παραδείγματα από την Ιλιάδα και από τη δημοτική μας ποίηση.⁵
7. Γιατί οι «*ὀλοφυρμοί*» των «*προσηκουσῶν*» γυναικών ήταν αναπόσπαστο μέρος του τελετουργικού της ταφής;
8. Να αναφέρετε τους λόγους που επέβαλαν τη συμβολική ταφή των «*ἀφανῶν*».⁶
9. Με ποια συνήθεια της σύγχρονης εποχής μπορεί να παραλληλιστεί η συμβολική ταφή που τελούσαν οι αρχαίοι Έλληνες για τους «*ἀφανείς*»;
10. «*μία δέ κλίνη κενή φέρεται ἐστρωμένη τῶν ἀφανῶν, οἳ ἂν μή εὗρεθῶσιν ἐς ἀναίρεσιν*»: Να σχολιάσετε τον τρόπο μεταφοράς της κλίνης των αφανών.
11. Γιατί οι νεκροί της μάχης του Μαραθώνα δεν τάφηκαν στον Κεραμεικό αλλά στο χώρο της μάχης;
12. Ποια σκοπιμότητα εξυπηρετεί η αναφορά στους νεκρούς του Μαραθώνα;⁷

13. Πότε καθιερώθηκε ο επιτάφιος έπαινος ως μέρος του «πατρίου νόμου» που ονομαζόταν «έπιτάφια» ή «ταφαί»; ⁸
14. Ποια διαφορά υπήρχε μεταξύ της δημόσιας και της ιδιωτικής ταφής; ⁹
15. Να αναφέρετε τα κριτήρια με βάση τα οποία γινόταν η επιλογή του ρήτορα που θα εκφωνούσε τον επιτάφιο λόγο.
16. Γιατί το όνομα του Περικλή αναφέρεται απλώς, χωρίς άλλους προσδιορισμούς;
17. Από ποια θρησκευτική δοξασία πηγάζει ο θεσμός της συμβολικής ταφής των αφανών νεκρών του πολέμου;
18. Ποια από τα ταφικά έθιμα των αρχαίων Αθηναίων επιβιώνουν μέχρι σήμερα;
19. Αν η πατρότητα του Επιταφίου ανήκει στο Θουκυδίδη, γιατί περιγράφει μόνο την ταφή Αθηναίων που σκοτώθηκαν στις αψιμαχίες του πρώτου έτους και παραβλέπει τις σφοδρές και αιματηρές συγκρούσεις που ακολούθησαν; ¹⁰
20. Να αιτιολογήσετε την εναλλαγή των χρόνων των ρημάτων (ενεστώτα - αορίστου) κατά την αφήγηση των γεγονότων από τον Θουκυδίδη.
21. Παρά τη δυσφορία των Αθηναίων εναντίον του Περικλή, εξαιτίας των δεινών τους από το πρώτο ήδη έτος του πολέμου, του ανέθεσαν να εκφωνήσει τον επικήδειο. Πώς εξηγείται, κατά τη γνώμη σας, αυτό; ¹¹
22. Για ποιους λόγους ο ιστορικός στο κεφάλαιο 34 δίνει πληροφορίες για τον τρόπο ταφής των νεκρών του πρώτου έτους του πολέμου; ¹²
23. Να σχολιάσετε την επιλογή του Περικλή ως ρήτορα, αφού λάβετε υπόψη σας το κοινωνικό και πολιτικό πλαίσιο και τη θέση των Αθηναίων στη συγκεκριμένη χρονική περίοδο.

1.2. Συνδυασμός ερωτήσεων σύντομης απάντησης και ελεύθερης ανάπτυξης

1. α) Γιατί ο ιστορικός χρησιμοποιεί την έκφραση «έλεγε τοιάδε» και όχι «έλεξε τάδε»;
- β) Με βάση τη φράση αυτή ποιους συσχετισμούς μπορούμε να κάνουμε σχετικά με την πατρότητα του Επιταφίου; ¹³

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

- ¹ Ο θεσμός της ταφής των νεκρών του πολέμου καθιερώθηκε από τους Αθηναίους και απέβλεπε στην τόνωση της συλλογικής συνείδησης. Έπρεπε να ενισχυθεί το αίσθημα της πολιτικής κοινότητας και γι' αυτό καλλιεργήθηκε η αντίληψη, σύμφωνα με την οποία οι νεκροί των πολέμων δεν ανήκαν μόνο στην οικογένειά τους, αλλά και στην πατρίδα. Γι' αυτό εξάλλου η πολιτεία μεριμνούσε για τα παιδιά των νεκρών μέχρι την ενηλικίωσή τους.
- ² Με την επικράτηση της δημοκρατίας αναπτύχθηκε η συνείδηση της πολιτικής κοινότητας και θεωρήθηκε υποχρέωση του κοινού της πόλης - κράτους να προσφέρει τιμές σε όσους σκοτώνονταν στον πόλεμο. Κατανοήθηκε ότι η ανδρεία δεν επιβάλλεται από τους νόμους, αλλά είναι πράξη ελεύθερης επιλογής και η θυσία χρέος προς την πατρίδα. Η διαπαιδαγώγηση του πολίτη αποβλέπει τώρα στην προετοιμασία του να θυσιαστεί για την πατρίδα, όταν οι περιστάσεις το απαιτήσουν. Οι επιτάφιος τελετές και η απόδοση τιμών στους νεκρούς των πολέμων αποτελούν από τη μια οφειλόμενο χρέος της πολιτείας προς αυτούς και από την άλλη ευκαιρία να προβάλει την ανδρεία τους ως πρότυπο το οποίο πρέπει να μιμηθούν οι μεταγενέστεροι.
- ³ Οι πρώτοι νεκροί των Αθηναίων έπεσαν κατά την επίθεση του Αρχίδαμου στην Αττική και σε άλλες συγκρούσεις έξω από την Αθήνα. Συγκεκριμένα στους Ρεΐτους (μικρή λίμνη στο Θριάσιο πεδίο), στα Φρύγια (μεταξύ Αχαρνών και Αθήνας), στην Ποτίδαια και σε ναυτικές συγκρούσεις στα παράλια της Πελοποννήσου και της Λοκρίδας.
- ⁴ Η τελετή της ταφής γινόταν όχι κατ' έθιμο κάθε χρόνο, αλλά μόνο όταν υπήρχαν νεκροί που έπεσαν στις διάφορες πολεμικές επιχειρήσεις. Οι φάσεις της ταφής ήταν η *πρόθεση*, η *προσφορά*, η *εκφορά*, ο *ενταφιασμός* και ο *λόγος*. Τα σώματα των νεκρών καίγονταν στα *πολυάνδρια* και θάβονταν στους χώρους των μαχών. Αργότερα η τέφρα και τα υπολείμματα των οστών μεταφέρονταν στην Αθήνα και τα τοποθετούσαν σε δέκα φέρετρα που ήταν κατασκευασμένα από ξύλο κυπαρισσιού, όχι «*διά τό ἄσηπτον εἶναι*», όπως αναφέρει ο αρχαίος Σχολιαστής, αλλά γιατί το κυπαρίσσι «*ἦν δένδρον πένθιμον καί νεκρικόν*» (Γ. Ζ. Ζηκίδου, *Θουκυδίδου Ιστορίαι*, Βιβλίον Β', εκδ. Παπαδήμας, Αθήνα, ³1986, σ. 75). Ακολουθούσε η *πρόθεση* των οστών στην Αγορά επί δύο ημέρες κατά τη διάρκεια των οποίων οι οικείοι προσφέρουν δώρα στους νεκρούς (λουλούδια, αρώματα, ενδύματα κ.λπ.). Αυτή ήταν η *προσφορά*. Η *εκφορά* γινόταν την τρίτη ημέρα. Εκτός από τα δέκα φέρετρα, υπήρχε και ένα άδειο φέρετρο που το μετέφεραν με τα χέρια και συμβόλιζε την κηδεία των «*ἀφανῶν*», εκείνων δηλαδή που δεν βρέθηκαν, των αγνοουμένων. Η εκφορά κατέληγε στο νεκροταφείο του Κεραμεικού, όπου θάβονταν σε κοινό τάφο. Αμέσως μετά την ταφή κάποιος άνδρας που οριζόταν από την πολιτεία εκφωνούσε το *λόγο*.

⁵ Αναφέρουμε από την Ιλιάδα την περίπτωση της Εκάβης και γενικότερα των γυναικών της Τροίας που θρηνούν για τον Έκτορα (X, 405-409) και της Θέτιδος που θρηνεί για τον Αχιλλέα, ο οποίος είναι ακόμη ζωντανός. Στη δημοτική μας ποίηση υπάρχει ο κύκλος των τραγουδιών που αναφέρονται στον κάτω κόσμο, τα μοιρολόγια, τα εγκώμια προς τους νεκρούς κ.λπ.

⁶ Είναι γνωστό ότι οι αρχαίοι έδειχναν πολύ μεγάλο σεβασμό στους νεκρούς. Έπρεπε να αποδώσουν σε αυτούς τιμές από τις οποίες σπουδαιότερη ήταν η ταφή. Σύμφωνα με τις δοξασίες που επικρατούσαν ήδη από τους ομηρικούς χρόνους, οι ψυχές των νεκρών που δε θάβονταν δεν έβρισκαν ησυχία, αλλά συνεχώς δοκίμαζαν ταλαιπωρίες και βάσανα. Πληροφορίες για τις τιμές που αποδίδονται στους νεκρούς συναντούμε συχνά στην Ιλιάδα. Στο Ψ, 71 ο Πάτροκλος ζητεί από τον Αχιλλέα να τον θάψει όσο το δυνατό γρηγορότερα, για να μπορέσει να περάσει τις πύλες του Άδη, ενώ στο Ζ, 60, αναφέρεται πόσο βαριά κατάρρα ήταν να μείνει κάποιος άταφος.

⁷ Η υπόμνηση είναι εξαιρετικά τιμητική για τους προκείμενους νεκρούς.

⁸ Οι πληροφορίες επ' αυτού δεν είναι ακριβείς. Πιθανόν ο επιτάφιος έπαινος να προστέθηκε στον «πάτριον νόμο» από το Σόλωνα. Γιατί ο Σόλων είναι εκείνος που άνοιξε το δρόμο προς την επικράτηση του δημοκρατικού πολιτεύματος, πράγμα βέβαια που θα ολοκληρωθεί μετά από έναν ολόκληρο αιώνα. Με το Σόλωνα υποχωρούν οι παλαιότεροι θεσμοί και αντικαθίστανται από νέους, ο κυριότερος των οποίων είναι η πόλη-κράτος. Ο πολίτης αποτελεί το κυρίαρχο στοιχείο της πόλης-κράτους που αναλαμβάνει να τον διαπαιδαγωγήσει κατάλληλα, ώστε να αποκτήσει τις αρετές οι οποίες θα τον ανήγαγαν σε ιδανικό και τέλειο πολίτη. Εξέχουσα θέση μεταξύ των αρετών αυτών κατείχε η επίδειξη ανδρείας κατά τη διάρκεια των πολεμικών κινδύνων και η υπεράσπιση της πατρίδας με αυταπάρνηση. Αυτούς ακριβώς τους πολίτες που έχαναν τη ζωή τους μαχόμενοι για την πατρίδα η πόλη της Αθήνας τιμούσε σε δημόσια τελετή που γινόταν κάθε χρόνο. Ίσως η προσθήκη του επιταφίου λόγου να έγινε σε νεότερη εποχή, κατά τους μηδικούς πολέμους.

⁹ Στην ιδιωτική ταφή έπαιρναν μέρος μόνο οι συγγενείς του νεκρού, ενώ στη δημόσια δεν υπήρχε κανένας αποκλεισμός, αλλά «ξυνεκφέρει ο βουλόμενος». Εκτός τούτου οι δημόσιες ταφές δεν είχαν μόνο θρησκευτικό αλλά και πολιτικό χαρακτήρα.

¹⁰ Ο Επιτάφιος αυτός εκφωνήθηκε από τον ίδιο τον Περικλή προς τον οποίο ο ιστορικός έτρεφε μεγάλο θαυμασμό. Ήθελε λοιπόν μέσα από το στόμα του ίδιου του Περικλή να εγκωμιάσει την Αθήνα της λαμπρής πεντηκονταετίας 478-431 π.Χ. Όμως δίνεται από την άλλη μεριά η ευκαιρία στο Θουκυδίδη να αναφερθεί στην κατάσταση της Αθήνας πριν από την έναρξη του πολέμου και να παρουσιάσει το πολίτευμά της ως το ιδανικότερο πολίτευμα. Άλλωστε είναι

γνωστή η υπερβολική του αγάπη προς την Αθήνα της οποίας το παράδειγμα έπρεπε κατ' αυτόν να ακολουθήσουν όλες οι ελληνικές πόλεις.

¹¹ Οι Αθηναίοι αναγνώριζαν στον Περικλή τις μεγάλες πολιτικές του ικανότητες και τη συμβολή του στην ανάδειξη της Αθήνας σε ηγεμονία. Αυτά ακριβώς τα στοιχεία εκτιμούσαν, όταν του ανέθεταν την εκφώνηση του επιταφίου λόγου προς τιμήν των νεκρών του πρώτου έτους του πολέμου. Ενός πολέμου τον οποίο ο Περικλής έκρινε ότι έπρεπε να αναλάβουν οι Αθηναίοι. Γι' αυτό λίγο καιρό προηγουμένως τους συμβούλευε «μή εἴκειν Πελοποννησίους». Τώρα που οι Αθηναίοι βρίσκονται σε δύσκολη θέση θεωρούν υπεύθυνο τον Περικλή, αλλά ωστόσο στο πρόσωπό του βλέπουν τον κατάλληλο πολιτικό άνδρα που θα μπορούσε να τους βγάλει από το αδιέξοδο.

¹² Με την εκτενή αυτή αναφορά στο τελετουργικό μέρος της ταφής ο ιστορικός επιθυμεί να μας προϋδεάσει για το μεγαλείο της αθηναϊκής πολιτείας και για την ξεχωριστή θέση που κατείχαν σ' αυτήν αξίες, όπως η ανδρεία, η γενναιότητα, η φιλοπατρία και η αυταπάρνηση, προκειμένου να διατηρηθεί αλώβητη η πόλη από κινδύνους που θα απειλούσαν την εδαφική της ακεραιότητα και την κατάλυση των θεσμών του δημοκρατικού της πολιτεύματος. Είναι επίσης εμφανής η πρόθεση του ιστορικού να κατατοπίσει τους αναγνώστες για τον ακριβή χρόνο κατά τον οποίο συνέβησαν τα γεγονότα που θα αναφέρει στη συνέχεια, να ερμηνεύσει ή να δώσει πληροφορίες, όταν το κρίνει απαραίτητο, αλλά και να εξηγήσει τη συμπεριφορά των ανθρώπων.

¹³ Ο Θουκυδίδης στο Β' βιβλίο της Ιστορίας του, στο τέλος της διήγησης των γεγονότων του πρώτου έτους εντάσσει το λόγο του Περικλή προς τιμήν των νεκρών του πολέμου. Ο Διονύσιος ο Αλικαρνασσεύς παρατηρεί ότι αυτό ήταν μια ευκαιρία για το Θουκυδίδη να αναφέρει λίγα για τους νεκρούς, αλλά πολλά για την πόλη υπέρ της οποίας πρόσφεραν τη ζωή τους. «Κάθε απόπειρα να θελήσουμε να ξεχωρίσουμε τις σκέψεις του Περικλή από τις σκέψεις του Θουκυδίδη θα ήταν αποτυχημένη». Βλ. σχετικά, Albin Lesky, *Ιστορία της Αρχαίας Ελληνικής Λογοτεχνίας*, μτφρ. Α. Τσοπανάκη, εκδ. Κυριακίδης, Θεσσαλονίκη 1990, σσ. 640-641. Στο έργο του Θουκυδίδη υπάρχουν λόγοι που ο ίδιος έπλασε, λόγοι στους οποίους υπήρξε αυτόκοος μάρτυρας και λόγοι για τους οποίους πληροφορήθηκε από αξιόπιστες πηγές. Αναμφιβόλως πάντως άκουσε ο ίδιος τον Περικλή και μετέφερε στο έργο του τα διανοήματα του μεγάλου πολιτικού προς τον οποίο έτρεφε πολύ μεγάλο θαυμασμό (Βλ. Α. Lesky, ό.π., σ. 662).

Κεφάλαιο 35

1. Ερμηνευτικές ερωτήσεις

1.1. Ερωτήσεις ανοικτού τύπου (ανάπτυξης και σύντομης απάντησης)

1. Γιατί ο Περικλής διατυπώνει την αντίθεσή του προς τους καθιερωμένους επιταφίους λόγους σε παρόμοιες τελετές;
2. Γιατί ο Περικλής εκφράζει το δισταγμό του για την αξία του λόγου;
3. Η αντίθεση του ρήτορα προς τους πολλούς θα μπορούσε να εκληφθεί ως υπεροπτική συμπεριφορά. Με ποιο τρόπο ο Περικλής το αποφεύγει;¹
4. «ἀνδρῶν ἀγαθῶν ἔργῳ γενομένων ἔργῳ καὶ δηλοῦσθαι τάς τιμάς»: Με ποια σημασία χρησιμοποιεί ο Θουκυδίδης τη λέξη «ἀγαθός»;
5. Ποιες δυσκολίες επισημαίνει ο ρήτορας για ένα επιτυχημένο λόγο;
6. Σε ποιες κατηγορίες χωρίζει τους ακροατές του ο Περικλής και από ποιους αποτελείται καθεμιά;
7. Ποια στοιχεία χαρακτηρίζουν καθεμιά από τις κατηγορίες των ακροατών;²
8. Για ποιους ακροατές η δυσκολία να πεισθούν είναι μεγαλύτερη και γιατί;³
9. Τι υποδηλώνει το γεγονός ότι ο Περικλής παρά τη διαφωνία του με τη συνήθεια της εκφώνησης του λόγου, τελικά υποχωρεί;
10. Πώς δικαιολογείται η δυσπιστία του Περικλή για τη χρησιμότητα του Επιταφίου, αφού είναι γνωστό ότι οι Αθηναίοι γοητεύονταν από το ρητορικό λόγο;
11. Να εντοπίσετε τους αντιθετικούς συλλογισμούς του ρήτορα και να αιτιολογήσετε αυτόν τον τρόπο έκφρασης.⁴
12. Με ποια στοιχεία του κειμένου θα μπορούσαμε να τοποθετήσουμε χρονικά τη συγγραφή του Επιταφίου και να ορίσουμε το πραγματικό ακροατήριο;
13. Ποια στοιχεία μπορούμε να επισημάνουμε στο κεφάλαιο 35 σχετικά με την προσωπικότητα του Περικλή;
14. Ποια καινοτομία εισάγει ο Περικλής στο προοίμιο του Επιταφίου;

15. Το προοίμιο ενός επιδεικτικού λόγου περιλαμβάνει έπαινο, ψόγο, προτροπή ή αποτροπή. Με ποιο τρόπο αρχίζει τον Επιτάφιο λόγο του ο Περικλής;
16. Ποιο θεωρεί κίνητρο της συμπεριφοράς των «ἄπειρων» ακροατών ο ρήτορας και γιατί; ⁵
17. Τι δηλώνει η συχνή χρήση αιτιολογικών προτάσεων;
18. Να αναφέρετε με συντομία τις βασικές απόψεις που διατυπώνει ο ρήτορας στο κεφάλαιο 35.

1.2. Συνδυασμός ερωτήσεων σύντομης απάντησης και ελεύθερης ανάπτυξης

1. α) Η διστακτικότητα που εκφράζει ο Περικλής για τη χρησιμότητα του επιταφίου λόγου είναι πραγματική; ⁶
β) Να αιτιολογήσετε την απάντησή σας.
2. α) Όταν ο Περικλής εκφωνούσε τον Επιτάφιο, πίστευε ότι η ψυχοσύνθεση των Αθηναίων ήταν διαφορετική σε σύγκριση με προγενέστερες περιστάσεις;
β) Να αιτιολογήσετε την άποψή σας.
3. α) Μπορούμε να υποθέσουμε ότι οι «ἄπειροι» ακροατές ανήκουν στη γενιά της Αθήνας μετά το 404, προς τους οποίους απευθύνεται ο Θουκυδίδης, για να τους βοηθήσει να αντιδράσουν στην παρακμή της πόλης τους;
β) Να αιτιολογήσετε την άποψή σας.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

¹ Ο Περικλής από την αρχή κιόλας του λόγου του δήλωσε την αντίθεσή του προς τους πολλούς. Ασφαλώς αυτή του η δήλωση θα μπορούσε να εκληφθεί ως εγωιστική τοποθέτηση και γι' αυτό θα χρησιμοποιήσει στη συνέχεια τη φράση «ἀρκοῦν ἄν ἐδόκει εἶναι» της οποίας το περιεχόμενο αμβλύνει το περιεχόμενο των φράσεων «οἱ μὲν πολλοί ...», «ἐμοὶ δέ...» και υποδηλώνει μετριοφροσύνη. Βλ. Ι. Θ. Κακριδής, *Ερμηνευτικά σχόλια στον Επιτάφιο του Θουκυδίδη*, Αθήνα, ⁶1988, σ. 3. και Ι. Αχ. Μπάρμπα, *Θουκυδίδης Περικλέους Επιτάφιος*, εκδ. Βάνιας, Θεσσαλονίκη 1996, σ. 107.

² Οι «ξυνειδότες» που ήταν παρόντες στα γεγονότα και οι «ἄπειροι», η νέα γενιά των Αθηναίων που δεν πήρε μέρος στα γεγονότα. Οι πρώτοι δεν ικανοποιούνται από το «μετρίως εἰπεῖν», αλλά επιθυμούν να παρουσιαστεί η ανδρεία τους με τρόπο που θα εξυψωθούν οι ίδιοι όσο γίνεται περισσότερο. Επομένως παρὰσύρονται από το συναίσθημα και επιδεικνύουν μεροληπτική στάση. Οι δεύτεροι είναι διατεθειμένοι να αποδεχθούν από τα γεγονότα μόνο εκείνα που ανταποκρίνονται στις δικές τους δυνατότητες, ενώ αμφισβητούν όσα οι ίδιοι δεν μπορούν να κατορθώσουν. Για το θέμα αυτό βλ. Ι. Θ. Κακριδής, *ό.π.*, σ. 5 και Σωκράτη Γκίκα, *Ο Επιτάφιος Θουκυδίδη - Περικλή*, εκδ. Σαββάλα, Αθήνα ³1993, σ. 33.

³ Από τους ακροατές του Περικλή, οι «ξυνειδότες» έχουν άμεση γνώση της πραγματικότητας, αφού και οι ίδιοι πήραν μέρος στις μάχες και είδαν με τα μάτια τους την ανδρεία που επέδειξαν οι προκείμενοι νεκροί στην προσπάθειά τους να αποκρούσουν τον εχθρό. Η επιφύλαξη που διατυπώνει ο Περικλής για το κατά πόσο θα πεισθούν αυτοί συνίσταται στην αδυναμία του λόγου να αποδώσει τα κατορθώματά τους με τρόπο που ανταποκρίνεται στην πραγματικότητα. Τα κατορθώματα των νεκρών είναι πολύ μεγάλα και δύσκολα θα καταστεί δυνατόν να υμνηθούν με λόγο. Έτσι ο φόβος του ρήτορα για τον «ξυνειδότα» ακροατή είναι μήπως και αυτός «τάχ' ἄν τι ἐνδεεστέως νομίσαιε δηλοῦσθαι». Ο φόβος του όμως γίνεται μεγαλύτερος, όταν σκέπτεται ότι απευθύνεται και σε «ἄπειρους» ακροατές. Αυτοί δεν έχουν άμεση επίγνωση των γεγονότων, αφού δεν πήραν μέρος στις πολεμικές επιχειρήσεις και είναι πολύ δύσκολο να πιστέψουν όσα ακούουν. Πολλά τα θεωρούν υπερβολικά (*ἔστιν ἃ καὶ πλεονάζεσθαι*). Αλλά η δυσπιστία τους, κατά το ρήτορα, εκπορεύεται από την ίδια τη φύση του ανθρώπου να φθονεί οτιδήποτε ξεπερνά τις δικές του δυνατότητες. Διαπιστώνουμε ότι ο Θουκυδίδης εκφράζει εδώ απόψεις σχετικές με τη συμπεριφορά των ανθρώπων ή μερικών κατηγοριών προσώπων. Βλ. J. Romilly, *Βάστα καρδιά μου - Η ανάπτυξη της ψυχολογίας στα αρχαία*

ελληνικά γράμματα, εκδ. ΤΟ ΑΣΤΥ, Αθήνα, 1997, σ. 140. Αξιοпрόσεκτες επίσης οι παρατηρήσεις στις ενότητες «Οι ψυχολογικοί νόμοι και οι υπεύθυνες δυνάμεις» και «Οι ψυχολογικές συγκρούσεις και τα μέρη της ψυχής», σσ. 141-163.

⁴ Οἱ μὲν πολλοί - ἔμοι δέ / ἐν ἐνὶ ἀνδρὶ - πολλῶν ἀρετὰς / ὄρᾳτε - ἀκροατῆς, ἀκούοι, ἤκουσε /εἰρηκότων, λόγον, ἀγορεύεσθαι - ἔργῳ γενομένων ἔργῳ καὶ δηλοῦσθαι / ὁ ξυνειδώς καὶ εὖνους ἀκροατῆς - ὅ τε ἄπειρος / ἐνδεεστέρως δηλοῦσθαι - πλεονάζεσθαι.

⁵ Σύμφωνα με το ρήτορα, όσα θα αναφέρει για τους νεκρούς, δε θα γίνουν εύκολα πιστευτά από τους ακροατές και κυρίως από τους «ἄπειρους». Από τη φύση του ο άνθρωπος μπορεί να ακούει επαίνους που αναφέρονται σε άλλους μέχρι του σημείου που οι άλλοι δε θα υπερβαίνουν τις δικές του δυνατότητες. Τα συναισθήματα φθόνου δεν επιτρέπουν στην ανθρώπινη ψυχή να αποδεχθεί την ανωτερότητα των άλλων. Αυτό το γνωρίζει πολύ καλά ο Θουκυδίδης και γι' αυτό στο κεφάλαιο 35 θα το επισημάνει ιδιαίτερα για τον «ἄπειρο ἀκροατή». Για τα όρια της ανεκτικότητας που μπορεί να επιδείξει ο άνθρωπος απέναντι στους επαίνους οι οποίοι αναφέρονται στους άλλους, βλ. στην ενότητα «Οι ψυχολογικοί νόμοι και οι υπεύθυνες δυνάμεις» του βιβλίου της J. Romilly, ό.π., σσ. 141-154.

⁶ Η έκφραση αμφιβολίας για τη δυνατότητα που παρέχει η εκφώνηση του λόγου στο ρήτορα να εξυμνήσει επάξια τους νεκρούς θα πρέπει να εκληφθεί ως ρητορικό τέχνασμα. Με αυτόν τον τρόπο ο Περικλής έμμεσα επαινεί την ανδρεία των νεκρών και παράλληλα κερδίζει τη συμπάθεια των ακροατών.

Κεφάλαιο 36

1. Ερμηνευτικές ερωτήσεις

1.1. Ερωτήσεις ανοικτού τύπου (ανάπτυξης και σύντομης απάντησης)

1. Ποιες περιόδους του αθηναϊκού παρελθόντος αναφέρει ο Θουκυδίδης και ποιο έργο επιτελέστηκε κατά τη διάρκεια καθεμιάς;
2. Ποια είναι η προσφορά των πατέρων, όπως την προσδιορίζει ο ρήτορας;
3. Γιατί το έργο των πατέρων κρίνεται ανώτερο από το έργο των προγόνων;¹
4. Γιατί ο ρήτορας εξαίρει περισσότερο τη συμβολή των συγχρόνων του;
5. Γιατί το έργο των συγχρόνων είναι ανώτερο σε σύγκριση με το έργο των πατέρων;²
6. Ποια είναι τα βασικά στοιχεία που συνθέτουν το μεγαλείο μιας πόλης, σύμφωνα με το κείμενο;
7. Γιατί ο ρήτορας δηλώνει τα επιμέρους στοιχεία του αθηναϊκού μεγαλείου και πώς τα συνδέει με τον έπαινο των νεκρών;³
8. Για ποιο λόγο ο Περικλής δηλώνει ότι δε θα αναφερθεί στα επιθετικά και αμυντικά έργα των προγενεστέρων;
9. Να σχολιάσετε την αξιολογική διαβάθμιση των γενεών από τον Περικλή.⁴
10. Να αναφέρετε τους λόγους για τους οποίους, σύμφωνα με το ρήτορα, πρέπει να τιμούνται οι πρόγονοι.
11. «τά δέ πλείω αὐτῆς ἡμεῖς οἶδε οἱ νῦν ἔτι ὄντες μάλιστα ἐν τῇ καθεστηκυίᾳ ἡλικίᾳ ἐπηυξήσαμεν καί τήν πόλιν τοῖς πᾶσι παρεσκευάσαμεν καί ἐς πόλεμον καί ἐς εἰρήνην αὐταρκεστάτην». Να αναφέρετε τα στοιχεία που επιδιώκει να τονίσει ο Περικλής με την παραπάνω φράση.
12. Ποια επιτεύγματα της Αθήνας υπονοεί ο Περικλής με τη φράση «ἤλθομεν ἐπ' αὐτά»;⁵
13. «ὧν τά μέν κατὰ πολέμους ἔργα, οἷς ἕκαστα ἐκτῆθη»: Σε ποιας γενιάς τα πολεμικά έργα αναφέρεται εδώ ο ρήτορας;⁶

14. «ἀπό δέ οἷας ... καί μεθ' οἷας ... καί ἐξ οἷων»: Τι επιθυμεί να τονίσει ο ρήτορας με αυτόν τον εκφραστικό τρόπο;
15. Ποιο περιεχόμενο δίνει ο Περικλής στις λέξεις «ἐπιτήδευσις», «πολιτεία» και «τρόποι»; ⁷
16. Ποια καινοτομία παρατηρούμε στο κεφάλαιο 36 σε σύγκριση με άλλους επιταφίους; ⁸
17. Να σχολιάσετε τον τρόπο με τον οποίο ο Περικλής δηλώνει τις τρεις γενιές, αφού επισημάνετε τις σχετικές φράσεις του κειμένου. ⁹
18. Το κεφάλαιο 36 χαρακτηρίζεται από πολλούς μελετητές ως δεύτερο προοίμιο. Να αναφέρετε τα σημεία του κειμένου που συνηγορούν για την ορθότητα αυτής της άποψης.
19. «τὴν γὰρ χώραν οἱ αὐτοὶ αἰεὶ οἰκοῦντες διαδοχῇ τῶν ἐπιγιγνομένων»: Ποιο στοιχείο τονίζεται στην παραπάνω φράση και τι επιδιώκει με την αναφορά αυτή ο Περικλής; ¹⁰
20. Σε ποιες διαπιστώσεις οδηγούμαστε από το περιεχόμενο του κεφαλαίου 36 για το ήθος και τις ηγετικές ικανότητες του Περικλή;

1.2. Συνδυασμός ερωτήσεων σύντομης απάντησης και ελεύθερης ανάπτυξης

1. α) Η «ἐπιτήδευσις», η «πολιτεία» και οι «τρόποι» αφορούν μια συγκεκριμένη γενιά ή όχι;
- β) Να αιτιολογήσετε τη γνώμη σας. ¹¹

2. Λεξιλογικές – Σημασιολογικές ασκήσεις

1. Να συνδέσετε κάθε ρήμα της στήλης Α με το συνώνυμό του στη στήλη Β και με το αντίθετό του στη στήλη Γ.

Α	Β	Γ
ἔρχομαι	παρέχω	πολεμῶ
δίδωμι	προστίθηναι	στερῶ
αὐξάνω – αὕξω	προασπίζω	κρύπτω
κτῶμαι	ἀφικνοῦμαι	σμικρύνω
ἀμύνω	γιγνώσκω	ἀπόλλυμι
οἰκῶ	σημαίνω	φεύγω
οἶδα	ἔχω	ἀποδημῶ
δηλῶ	ὁμιλῶ	σιγῶ
λέγω	διαμένω	ἀγνοῶ

2. Να συνδέσετε τα ρήματα της στήλης Α με τα παράγωγά τους στη στήλη Β.

Α	Β
λείπω	δεκτός
	λείψανο
	σύστημα
	σταθμός
ἔρχομαι – εἶμι	δῶρο
	διάδοχος
	λοιπός
ἴστημι	στήλη
	δόση
	εισιτήριο
δέχομαι	λειψός
	σταθερός
	δοχείο
δίδωμι	ιστός
	δωρεά

3. Στη στήλη Β του παρακάτω πίνακα να γράψετε αντίστοιχα τα ρήματα (απλά ή σύνθετα) της αρχαίας ελληνικής από τα οποία παράγονται οι λέξεις της στήλης Α.

A	B
πρόγονος	
μνήμη	
διαδοχή	
ἀρχή	
ἐπιτήδευσις	
τρόπος	
ἀπρεπής	
ξύμφορος	

4. Να γράψετε στην αρχαία ελληνική τα αντίθετα των παρακάτω λέξεων.

A	B
ἄρχομαι (= αρχίζω)	
μνήμη	
ἔπαινος	
μᾶλλον	
νῦν	
τά πλείω	
προθύμως	
ξύμφορον	

5. Να γράψετε τη σημασία των ρημάτων.

- δημηγορέω-ῶ:.....
- ἰσηγορέω-ῶ:.....
- συνηγορέω-ῶ:
- μακρογορέω-ῶ:.....
- κατηγορέω-ῶ:

2.1. Άσκηση σύζευξης

Να συνδέσετε τα γράμματα της στήλης Α με τους αριθμούς της στήλης Β. (Δύο στοιχεία της στήλης Β περισσεύουν).¹²

A	B
α) δίκαιον καί πρέπον	1. βραχυλογία
β) οὐκ ἀπόνως	2. σχῆμα εκ παραλλήλου
γ) ἀπό οἴας ... καί μεθ' οἴας ... καί ἐξ οἴων	3. μεταφορά
δ) πρὸς οἷς ἐδέξαντο	4. ἔμφαση
	5. ἀντίθεση
	6. σχῆμα λιτότητος

3. Εργασίες για το σπίτι

1. ἐπιτήδευσις - πολιτεία - τρόποι: Να ερμηνεύσετε τους όρους με αναγωγή στην εποχή μας και να γράψετε τη σημασία τους για τη διαμόρφωση του ήθους των πολιτών.
2. Να γράψετε τις βασικές ιδέες που αναπτύσσονται στο κεφάλαιο 36.
3. Να εντοπίσετε το σημείο του κειμένου, όπου ο ρήτορας τονίζει την καταγωγή των Αθηναίων και να συγκρίνετε την άποψή του αυτή με το παρακάτω απόσπασμα:

«τῆς δέ εὐγενείας πρῶτον ὑπῆρξε τοῖσδε ἡ τῶν προγόνων γένεσις οὐκ ἔπηλυσ οὐσα, οὐδέ τούς ἐκγόνους τούτους ἀποφηνάμενη μετοικοῦντας ἐν τῇ χώρᾳ ἄλλοθεν σφῶν ἡκόντων, ἀλλ' αὐτόχθονας ὑπό καί τῷ ὄντι ἐν πατρίδι οἰκοῦντας καί ζῶντας, καί τρεφομένους οὐχ ὑπό μητρυνῆς ὥς οἱ ἄλλοι, ἀλλ' ὑπό μητρὸς τῆς χώρας ἐν ᾗ ὄκουν, καί νῦν κείσθαι τελευτήσαντας ἐν οἰκείοις τόποις τῆς τεκούσης καί θρεψάσης καί ὑποδεξαμένης». (Πλάτωνος Μενέξενος, 237 b-c).

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

- ¹ Η υπεροχή που αναγνωρίζει ο ρήτορας στους πατέρες σε σύγκριση με τους προγόνους είναι απροσδόκητη. Γιατί αφενός η γενιά των πατέρων καλύπτει μια μικρή χρονική περίοδο (479-445 π.Χ.), αφετέρου δεν έχει να επιδείξει τόσο αξιόλογο έργο όσο οι πρόγονοι. Ο Περικλής όμως εκτιμά ότι η ίδρυση της ηγεμονίας της Αθήνας από τους πατέρες έχει ιδιαίτερη σημασία. (Βλ. και Ι. Μπάρμπα, ό.π., σ. 116).
- ² Διότι η γενιά των συγχρόνων, στην οποία ανήκει και ο Περικλής, συνεχίζοντας το έργο των προγόνων κατέστησε την Αθήνα τόσο ισχυρή, ώστε και πολέμους νικηφόρους να διεξάγει και να απολαμβάνει του σεβασμού εχθρών και φίλων και να διαθέτει αυτάρκεια αγαθών σε όλες τις καταστάσεις.
- ³ Τα επιμέρους στοιχεία (*ἐπιτήδευσις* - *πολιτεία* - *τρόποι*) αποτελούν το κεντρικό θέμα του Επιταφίου. Πρόθεση του ρήτορα ήταν να παρουσιάσει τον ηρωισμό των νεκρών ως αποτέλεσμα όλων αυτών των στοιχείων που συνθέτουν το μεγαλείο της Αθήνας. Οι αρχές και τα ιδεώδη της αθηναϊκής δημοκρατίας διαμορφώθηκαν με βάση το πλαίσιο της δημόσιας και ιδιωτικής ζωής στο οποίο ανήκουν και οι προκείμενοι νεκροί.
- ⁴ Με την αξιολογική διαβάθμιση των γενεών: α) τηρεί την παράδοση στον επιτάφιο λόγο του και επαινεί τους προγόνους, β) παρουσιάζει τη γενιά της πεντηκονταετίας 479-431 π.Χ. ως δημιουργό μιας λαμπρής πόλης, χωρίς να αρνείται πως το μεγαλείο της Αθήνας είναι αποτέλεσμα συνεισφοράς όλων των γενεών. Οι ακροατές του Περικλή είναι ανάγκη να θυμούνται το μεγαλείο της Αθήνας.
- ⁵ Η φράση «*ἤλθομεν ἐπ' αὐτά*» παραπέμπει στη διαμόρφωση της αθηναϊκής ηγεμονίας, στην επιτυχή αντιμετώπιση των εχθρών, στην αυτάρκεια της πόλης και σε περίοδο πολέμου και σε περίοδο ειρήνης.
- ⁶ Αντιμετωπίζουμε δυσκολίες να κατανοήσουμε σε ποιους ακριβώς αναφέρεται εδώ ο Περικλής. Οι μελετητές του Θουκυδίδη έχουν διατυπώσει για το συγκεκριμένο θέμα απόψεις που συγκρούονται μεταξύ τους. Αρκετοί πιστεύουν ότι με το ὧν δηλώνονται οι πατέρες και οι σύγχρονοι μαζί. Ο Ι. Θ. Κακριδής υποστηρίζει ότι «αν από την αρχή της φράσης ο Περικλής είχε στο νου του τη δεύτερη και τρίτη μαζί ομάδα, όχι την τελευταία μόνο ή και τις τρεις, η διατύπωσή του θα ήταν εντελώς διαφορετική ... Καταχτητικούς όμως πολέμους πριν από το 480 δεν έχουν να παρουσιάσουν οι Αθηναίοι. Μόνη λοιπόν δυνατότητα θα έλεγε κανείς, πως έμεινε, το ὧν να αναφέρεται στην τωρινή αποκλειστικά γενιά. Κι όμως πρέπει, νομίζω, ν' αποδοθεί και στις τρεις μαζί ομάδες. Αν το περιορίζαμε στο τελευταίο μέλος, θα έμεναν έξω οι επιθετικοί αγώνες των Αθηναίων από το

Κεφάλαιο 37

1. Ερμηνευτικές ερωτήσεις

1.1. Ερωτήσεις ανοικτού τύπου (ανάπτυξης και σύντομης απάντησης)

1. Ποια είναι τα γνωρίσματα του πολιτεύματος της Αθήνας, όπως προσδιορίζονται από τον Περικλή;
2. Πώς εξηγεί ο Περικλής το όνομα του αθηναϊκού πολιτεύματος και ποιο είναι το περιεχόμενό του;
3. Με βάση ποιες αρχές προσδιορίζεται η συμμετοχή των πολιτών στις λειτουργίες του πολιτεύματος και στα κρατικά αξιώματα;
4. Με ποια επιχειρήματα ο Περικλής υποστηρίζει ότι οι διαπροσωπικές σχέσεις των Αθηναίων πολιτών της εποχής του διαπνέονταν από ελευθερία;
5. Ποια είναι τα χαρακτηριστικά της πολιτικής αγωγής των Αθηναίων;¹
6. Ποιο είναι το περιεχόμενο της λέξης «δέος»;
7. Με ποιο τρόπο ο Αθηναίος πολίτης αποφεύγει την παρανομία;²
8. «οὐ ζηλούση», «παράδειγμα ὄντες», «οὐ μιμούμενοι»: Τι επιδιώκει να δηλώσει με τις φράσεις αυτές ο ρήτορας;
9. «παράδειγμα δέ μᾶλλον αὐτοὶ ὄντες τισὶν ἢ μιμούμενοι ἑτέρους»: Τι υποστηρίζει ο Περικλής με τη φράση αυτή και ποιος νομίζετε ότι είναι ο στόχος του;³
10. «ἐπ' ἀρετῆς»: Με ποια σημασία χρησιμοποιείται στο κείμενο η λέξη από τον Θουκυδίδη;⁴
11. Να εντοπίσετε τα σημεία του κειμένου που αναφέρονται στην υπακοή στους άρχοντες και στην πειθαρχία των νόμων.
12. «οὐκ ἀπὸ μέρους τό πλέον ἐς τά κοινά ἢ ἀπ' ἀρετῆς προτιμᾶται οὐδ' αὖ κατά πενίαν, ἔχων γέ τι ἀγαθόν δρᾶσαι την πόλιν, ἀξιώματος ἀφανεία κεκάλυται»: Να αναλύσετε τα στοιχεία του αποσπάσματος που αναφέρονται στην αξιοκρατία ως ένα από τα βασικότερα χαρακτηριστικά της αθηναϊκής δημοκρατίας.
13. Ποια είναι τα στοιχεία της ιδιωτικής ζωής των Αθηναίων και πώς επιδρούν στην ψυχική τους διάθεση;

14. Ποια θέση κατείχαν οι άγραφοι νόμοι στην αρχαία Αθήνα και πώς επηρέαζαν την ιδιωτική και δημόσια ζωή των πολιτών; ⁵
15. Για ποιους λόγους ο Θουκυδίδης υμνεί με τόση έμφαση το πολίτευμα της Αθήνας;
16. Το αξιокρατικό σύστημα στην Αθήνα λειτουργούσε όπως ακριβώς το παρουσιάζει ο Θουκυδίδης; Να αιτιολογήσετε την άποψή σας.
17. Ποια είναι τα πολιτεύματα της αρχαιότητας και ποιες είναι οι παρεκβάσεις τους;
18. Πώς εφαρμοζόταν η ισότητα στα πλαίσια του δημοκρατικού πολιτεύματος της Αθήνας; ⁶
19. Ποια είναι η συμβολή του πνεύματος ανεκτικότητας στη διαπροσωπική επικοινωνία των Αθηναίων, σύμφωνα με το ρήτορα; ⁷

1.2. Συνδυασμός ερωτήσεων σύντομης απάντησης και ελεύθερης ανάπτυξης

1. α) Η Αθήνα, όπως παρουσιάζεται από τον Περικλή είναι ιδανική ή εξιδανικευμένη πολιτεία;
β) Να αιτιολογήσετε την απάντησή σας.
2. α) Θεωρείτε ότι η ισονομία και η αξιокρατία είναι τα βασικότερα στοιχεία του δημοκρατικού πολιτεύματος;
β) Να τεκμηριώσετε την άποψή σας.
3. α) Ο τρόπος με τον οποίο ο Θουκυδίδης παρουσιάζει την πολιτική και κοινωνική κατάσταση της Αθήνας είναι ρεαλιστικός ή όχι;
β) Να αιτιολογήσετε την άποψή σας. ⁸
4. α) Στο κεφάλαιο 37 γίνονται υπαινιγμοί για τη Σπάρτη και το πολίτευμά της;
β) Να αιτιολογήσετε τις απόψεις σας. ⁹

2. Λεξιλογικές – Σημασιολογικές ασκήσεις

1. Να συνδέσετε τα ρήματα της στήλης Α με τα παράγωγά τους στη στήλη Β.

A	B
χρῶμαι	δράμα ευεξία έγκλημα δραστήριος χρήμα φέρετρο ένοχος χρηστός φαρέτρα εκκλησία χρήση κλήση φορά εξής δραστικός χρέος σχεδόν θήκη φόρος
ἔχω	
καλῶ	
δρῶ	
φέρω	

2. α) Να συνθέσετε το ρήμα *καλῶ* με τις παρακάτω προθέσεις:

ἀνά		ἀπό	
ἐν		μετά	
παρά		πρό	
πρός		σύν	

β) Να επιλέξετε τέσσερα από τα σύνθετα ρήματα και να γράψετε για το καθένα μία σύντομη φράση στη νέα ελληνική που θα δηλώνει τη σημασία του.

3. Να γράψετε για καθένα από τα παρακάτω ρήματα δύο παράγωγες λέξεις της νέας ελληνικής:

οϊκέω - ὤ		
μέτειμι		
τιμάω - ὤ		
πολιτεύω		
ὁμιλέω - ὤ		

4. Να γράψετε στην αρχαία ελληνική τα αντίθετα των λέξεων που ακολουθούν.

κωλύω	
μάλιστα	
ὠφελία	
πενία	
τό πλεόν	
λυπηρός	
αἰεῖ	

5. α) Να συνθέσετε το ρήμα *εἰμί* με τις παρακάτω προθέσεις:

ἀπό		παρά	
ἐξ		μετά	
ἐν		πρός	
περί		σύν - παρά	

- β) Να γράψετε τη σημασία καθενός από τα σύνθετα ρήματα που σχηματίσατε.

6. Στη στήλη Β να γράψετε τα ρήματα της αρχαίας ελληνικής από τα οποία παράγονται οι λέξεις της στήλης Α και στη στήλη Γ τη σημασία των ρημάτων αυτών.

Α	Β	Γ
ἄχθηδών		
ἀκρόασις		
αἰσχύνη		
ἐπιτήδευμα		
ἡδονή		
ὑποψία		
πολιτεία		
ἀξιώσις		

7. Να συνδέσετε τα ρήματα της στήλης Α με τα συνώνυμά τους στη στήλη Β.

Α	Β
ζηλώω-ῶ	ὀνομάζω, προσαγορεύω
καλέω-ῶ	ποιῶ, πράττω, ἐργάζομαι
εὐδοκίμew-ῶ	εὐδαιμονίζω, θαυμάζω
δράω-ῶ	ἐπαινοῦμαι
κωλύω	σύνεμι, συγγίγνομαι
ὀμιλέω-ῶ	ἐμποδίζω, εἴρω
μέτεμι	ἄγω, κομίζω
φέρω	μετέχω

3. Εργασίες για το σπίτι

1. «Αν το θάυμα της απωθήσεως των Περσών επιδρομέων από τους Έλληνες ήταν που ενέπνευσε το επικό πνεύμα του Ηροδότου, **η Αθηναϊκή Αυτοκρατορία, ένα καινούργιο φαινόμενο** στην ελληνική ιστορία, μια αυτοκρατορία που κυβερνιόταν από μια δημοκρατία, ένα καινούργιο πράγμα στην ιστορία του κόσμου, αυτό ήταν που αιχμαλώτισε το ενδιαφέρον του Θουκυδίδη». (John B. Bury, *Οι αρχαίοι Έλληνες ιστορικοί*, μτφρ. Φ. Κ. Βώρου, εκδ. Παπαδήμας, Αθήνα, ³1988, σσ. 70-71).

Να τεκμηριώσετε την άποψη αυτή με στοιχεία από το κεφάλαιο 37 και από τις ιστορικές σας γνώσεις.

2. Ο Gomme υποστηρίζει πως το «ἐλευθέως πολιτεύομεν» αποτελεί τη φράση - κλειδί στο κεφάλαιο 37. Με ποια στοιχεία του κειμένου θα υποστηρίζατε τη θέση αυτή; Να τα αναλύσετε.
3. Ο Πρωταγόρας στο μύθο του αναφέρει πως ο Δίας δώρισε σε όλους τους ανθρώπους τις αρετές της «αἰδοῦς» και της «δίκης» στις οποίες βασίζεται η κοινωνική συμβίωση. Ποια σχέση έχει η άποψη αυτή με την αθηναϊκή δημοκρατία, όπως την παρουσιάζει ο Περικλής;
4. Πιστεύετε ότι οι αρχές και οι αξίες του δημοκρατικού πολιτεύματος της εποχής του Περικλή ισχύουν και σήμερα; Να τεκμηριώσετε την απάντησή σας.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

- ¹ Ο σεβασμός ιδίως των νόμων που προστατεύουν τους αδικουμένους και η τήρηση των άγραφων νόμων. Οι άγραφοι νόμοι αποτελούσαν αντικείμενο σεβασμού από όλους και όριζαν ευλάβεια προς τους θεούς, συμπεριφορά που θα αποδίδει τον προσήκοντα σεβασμό στους γονείς, ανταπόδοση της ευεργεσίας και παροχή φιλοξενίας στους ξένους. (Βλ. W. K. C. Guthrie, *Οι Σοφιστές*, μτφρ. Δ. Τσεκουράκης, εκδ. Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα, 1991, σσ. 157-158).
- ² «*Ἀκροάσει τῶν νόμων*» και με την αναγνώριση του γεγονότος ότι αυτοί θεσπίστηκαν «*ἐπ' ὠφελίᾳ τῶν ἀδικουμένων*». Επίσης με την επίδειξη του προσήκοντος σεβασμού προς τους άγραφους νόμους οι οποίοι «*ἄγραφοι ὄντες αἰσχύνην ὁμολογουμένην φέρουσιν*».
- ³ Ο Περικλής υποστηρίζει εδώ την ανωτερότητα του δημοκρατικού πολιτεύματος της Αθήνας, που οφείλεται, κατά τη γνώμη του, στο γεγονός ότι οι νόμοι και οι θεσμοί του δεν αποτελούν προϊόν αντιγραφής νομοθεσιών άλλων πόλεων. Είναι νόμοι που δημιουργήθηκαν στην Αθήνα από γνήσιους Αθηναίους. Στους νόμους αυτούς οφείλει την υπεροχή της έναντι των άλλων πόλεων για τις περισσότερες από τις οποίες αποτελεί πρότυπο. Με το «*ἐτέρους*» εννοεί τις ελληνικές πόλεις που αντέγραφαν το πολίτευμα της Αθήνας. Με το «*τισίν*» εννοεί τους Ηλείους, τους Αργεῖους, τους Συρακουσίους και τις Ιωνικές πόλεις της Μικράς Ασίας. Δεν είναι όμως ισχυρή η άποψη κατά την οποία εννοεί και την πρεσβεία των Ρωμαίων που το 454 π.Χ. ήρθε στην Αθήνα, για να μελετήσει τη νομοθεσία της πόλης (βλ. Α. Γεωργοπαπαδάκου, *Εκλεκτά μέρη από τον Θουκυδίδη*, εκδ. Μάλλιαρης – Παιδεία, Αθήνα, ²1986, σσ. 109-110). Επίσης ο Περικλής δεν εννοεί εδώ τους Σπαρτιάτες οι οποίοι και αυτοί υπερηφανεύονταν για την αυτοχθονία των νόμων τους και για τον νομοθέτη τους Λυκούργο, ο οποίος «*οὐ μιμησάμενος τὰς ἄλλας πόλεις ἀλλὰ καὶ ἐναντία γνώους τοῖς πλείστοις προέχουσιν εὐδαιμονία τὴν πατρίδαν ἐπέδειξεν*» (Ξενοφ. Λακεδ. Πολιτεία 1, 2).
- ⁴ Η λέξη «*ἀρετή*» εδώ δεν έχει τη σημασία της γενναιότητας, της ανδρείας αλλά υποδηλώνει την ικανότητα για άσκηση πολιτικής εξουσίας. Κατά τον Ι. Θ. Κακριδή το περιεχόμενο της λέξης «δεν έχει χάσει ακόμα το αριστοκρατικό του χρώμα και τη σχέση του με τους άρίστους». Αποδίδοντας δε τη σκέψη του Θουκυδίδη υποστηρίζει ότι στην Αθήνα παράλληλα με την ισονομία ισχύει το αξίωμα των ολίγων. Την πολιτεία δε την κυβερνά οποιοσδήποτε από τη σειρά αλλά μόνο όποιος συγκεντρώνει τα στοιχεία που χαρακτηρίζουν την αρετή, τις ικανότητες δηλαδή που απαιτεί και προϋποθέτει μια τέτοια λειτουργία. Κατ' αυτόν τον τρόπο η Αθήνα συνθέτει τις αντιθέσεις των δύο μεγάλων πολιτικών

παρατάξεων, της αριστοκρατίας και της δημοκρατίας (Ι. Θ. Κακριδής, ό.π., σσ. 26-27). Περισσότερα στοιχεία για την αρετή, βλ. W. K. C. Guthrie, ό.π., σσ. 304-317. Επίσης, J. B. Bury, ό.π., σ. 122 κ.ε.).

⁵ Για την καλύτερη κατανόηση της σημασίας των άγραφων νόμων θα μπορούσαν να δοθούν στους μαθητές σχετικά κείμενα, όπως: Σοφοκλέους *Άντιγόνη* 453 κ.ε., Ξενοφώντος *Άπομνημονεύματα* 4, 4, 19, Δημοσθένους *περί του Στεφάνου* 275. Πρέπει βεβαίως να υπενθυμίσουμε ότι οι άγραφοι νόμοι που αναφέρει ο Περικλής δεν έρχονται σε αντίθεση με την εξουσία της πόλης, αλλά συνυπάρχουν με τους θετούς νόμους. Επίσης οι άγραφοι νόμοι που επικαλείται ο Περικλής δεν ενέχουν το στοιχείο της θρησκευτικότητας, όπως στο Σοφοκλή, αλλά αποτελούν ανθρώπινο έθιμο. (Βλ. W. K. C. Guthrie, ό.π., σ. 157. Επίσης Β. Κωνσταντινόπουλου, ό.π., σ. 90).

⁶ Η ισότητα στα πλαίσια του δημοκρατικού πολιτεύματος της Αθήνας έχει ένα συγκεκριμένο περιεχόμενο. Δεν είναι έννοια που ίσχυε σε όλες γενικώς τις εκφάνσεις της καθημερινής ζωής. Αντίθετα, στην Αθήνα υπήρχαν μεγάλες κοινωνικές ανισότητες. Ίσχυε μόνο στα πολιτικά δικαιώματα. Βεβαίως ίσχυε και στη συμμετοχή στις δημόσιες συζητήσεις. Στον Επιτάφιο του Περικλή η επίκληση στην ισότητα γίνεται, για να φανεί η μη διάκριση σε πλούσιους και φτωχούς, κατά την άσκηση των πολιτικών λειτουργημάτων και τη διεκδίκηση των δημοσίων αξιωμάτων. (Βλ. σχετικά στο J. Romilly, *Γιατί η Ελλάδα*, μτφρ. Α. Μ. Αθανασίου – Κ. Μηλιαρέση, εκδ. ΤΟ ΑΣΤΥ, Αθήνα 1996, σσ. 110-111). Ο Guthrie (ό.π., σσ. 110-111) αναφερόμενος στο ίδιο θέμα επισημαίνει ότι: «Οι όροι *ίσος* και *ισότης* είναι τα πιο συχνά συνθήματα στα μέσα και στο τέλος του 5ου αιώνα, και το ιδεώδες είναι ίσα πολιτικά και νομικά δικαιώματα. Ο Περικλής λέει ότι στην αθηναϊκή δημοκρατία η δύναμη βρίσκεται στα χέρια του λαού, στις ιδιωτικές τους διαφορές όλοι έχουν ίσα δικαιώματα απέναντι στο νόμο, και τα δημόσια αξιώματα απονέμονται όχι σύμφωνα με κάποιο σύστημα που βασίζεται σε ταξικές διακρίσεις, αλλά με βάση μόνο την προσωπική αξία, ενώ η φτώχεια ποτέ δε στάθηκε εμπόδιο για τις δημόσιες θέσεις. Η νέα έμφαση που δίνεται στην ισότητα ως ιδεώδες φαίνεται ίσως πιο καθαρά στις τραγωδίες του Ευριπίδη...». (Για την πολιτική και κοινωνική ισότητα βλ. W. K. C. Guthrie, ό.π., σσ. 188-195).

⁷ Ο ρήτορας μετά την αναφορά του στην πολιτική δράση περνά στην καθημερινή πρακτική. Υπενθυμίζει ότι η διαπροσωπική επικοινωνία των Αθηναίων είναι υγιής, δεν υποβλέπει ο ένας τον άλλο, δε θυμώνουν με τους γείτονες, υπακούουν στους νόμους από εσωτερικό σεβασμό και όχι από φόβο και κυρώς τηρούν τους νόμους που προστατεύουν τους αδυνάτους. Μπορούμε να αντιληφθούμε ότι

αυτοί ακριβώς οι νόμοι, που σημειωτέον ήταν άγραφοι, προϋπέθεταν τη διάθεση μιας αυθόρμητης αλληλοβοήθειας. Όλα αυτά τα στοιχεία ενίσχυαν τους δεσμούς των πολιτών και άφηναν ένα περιθώριο ανοχής στα ατομικά παραπτώματα. Άλλωστε σ' αυτήν ακριβώς την εποχή αρχίζει να διαδίδεται η λέξη «πρᾶος» και στο εξής πολλά ρητορικά κείμενα θα αναφέρονται στην «πραότητα των Αθηναίων» και στο «συμπονετικό» τους χαρακτήρα. Στα θέματα όμως που διεκήρυξε η Αθήνα δεν συμπεριλαμβανόταν η θρησκευτική ανεκτικότητα. Αυτό αποδεικνύεται εύκολα, αν θυμηθούμε το κατηγορητήριο με το οποίο οδηγήθηκε ο Σωκράτης ενώπιον του δικαστηρίου αλλά και την καταδικαστική απόφαση που εκδόθηκε εναντίον του. (Περισσότερα στοιχεία για το θέμα της ανεκτικότητας στην αρχαία Αθήνα, βλ. J. Romilly, *Γιατί η Ελλάδα*, ό.π., σσ. 116-124. Επίσης, J. Finley, *Θουκυδίδης*, μτφρ. Τ. Κουκουλιός, εκδ. Παπαδήμας, Αθήνα, ⁴1997, σσ. 151-152).

⁸ Στόχος του Θουκυδίδη είναι να παρουσιάσει την πολιτική του Περικλή της οποίας είναι ένθερμος υποστηρικτής. Η πρόθεσή του αυτή συνοδεύεται ασφαλώς από μια τάση εξιδανίκευσης της πραγματικότητας, γιατί και επί Περικλέους δεν έπαυσαν να εκδηλώνονται ταξικές συγκρούσεις που ως αφετηρία τους είχαν τα αντιτιθέμενα συμφέροντα. (Βλ. και Lesky, ό.π., σ. 640. Για το ίδιο θέμα αξιοπρόσεκτες οι αναφορές του John B. Bury, ό.π., σσ. 100-101 και 113-115).

⁹ Η άποψη πολλών μελετητών, σύμφωνα με την οποία ο Περικλής στην αρχή του κεφαλαίου 37 κάνει σύγκριση του αθηναϊκού και σπαρτιατικού πολιτεύματος, ελέγχεται από άλλους ως μη ορθή. Κατά τον Ηρόδοτο, η Σπάρτη επηρεάστηκε από την Κρήτη ως προς την οργάνωση του πολιτεύματος. Πάντως και η Σπάρτη υπερηφανευόταν για την αυτοχθονία του πολιτεύματός της (Ξενοφώντας Λακ. Πολ. Ι, 2).

Κεφάλαιο 38

1. Ερμηνευτικές ερωτήσεις

1.1. Ερωτήσεις ανοικτού τύπου (ανάπτυξης και σύντομης απάντησης)

1. Πώς αντιλαμβάνονταν οι Αθηναίοι τη σχέση μεταξύ υλικών και πνευματικών αναγκών;
2. Γιατί ο Περικλής παραλείπει να αναφερθεί στα δημόσια κτίσματα της Αθήνας; ¹
3. Ποιο είναι το περιεχόμενο της ψυχαγωγίας του Αθηναίου πολίτη; ²
4. Σε ποιους αγώνες και σε ποιες θρησκευτικές γιορτές αναφέρεται ο Περικλής; ³
5. Γιατί ο Περικλής αναφέρεται με έμφαση στα υλικά αγαθά; ⁴
6. Πώς δικαιολογείται το γεγονός ότι ο Περικλής αναφέρεται στην ψυχαγωγία, ενώ εκφωνεί έναν επιτάφιο λόγο; ⁵
7. Πώς εξηγείται η συντομία της αναφοράς του Περικλή στην ψυχαγωγία των Αθηναίων; ⁶
8. Ποια αντίληψη είχαν οι Αθηναίοι για την ποιότητα ζωής, σύμφωνα με το κείμενο;
9. Να αναφέρετε τον τρόπο με τον οποίο οι Αθηναίοι εξασφάλιζαν την αυτάρκεια σε υλικά αγαθά.
10. Ποια εξήγηση μπορεί να δοθεί στην παράλειψη οποιασδήποτε αναφοράς στη θρησκευτική πλευρά των θυσιών και των αγώνων; ⁷
11. Με ποια έννοια χρησιμοποιεί ο Περικλής τη λέξη «γνώμη»;

1.2. Συνδυασμός ερωτήσεων σύντομης απάντησης και ελεύθερης ανάπτυξης

1. α) Η θέση που κατέχει στη δομή του Επιταφίου το κεφάλαιο 38 εξυπηρετεί κάποια σκοπιμότητα;
- β) Να αιτιολογήσετε τη γνώμη σας. ⁸

2. Λεξιλογικές – Σημασιολογικές ασκήσεις

1. Να γράψετε τα ρήματα της αρχαίας ελληνικής από τα οποία παράγονται οι παρακάτω λέξεις:

θυσία		ανάπαντα	
απόλαυση		γνώμη	
τέρψη		λυπηρός	

2. Να συνδέσετε τα ρήματα της στήλης Α με τα συνώνυμά τους στη στήλη Β.

A	B
βαίνω	θεωρῶ
νομίζω	κτυπῶ
πλήττω	πορεύομαι
γίγνομαι	ὠφελοῦμαι
καρποῦμαι	ὑπάρχω

3. α) Να συνθέσετε το ρήμα *γίγνομαι* με τις προθέσεις:

ἀπό		διά	
ἐν		ἐπί	
περί		<u>πρό</u>	
<u>πρός</u>		<u>σύν</u>	

- β) Να γράψετε τη σημασία των σύνθετων που σχηματίσατε με τις υπογραμμισμένες προθέσεις.

4. Να γράψετε λέξεις της νέας ελληνικής που παράγονται από τα θέματα των ρημάτων:

γίγνομαι:	γεν-	
	γενε-	
	γενη-	
	γον-	
βαίνω:	βα-	
	βη-	
	βω-	

5. α) Να συνθέσετε το ουσιαστικό *σκευή* με τις προθέσεις: *σύν, ανά, διά, κατά, παρά, επί, από*.
- β) Να γράψετε στη νέα ελληνική με κάθε σύνθετη λέξη ένα ονομαστικό σύνολο.
6. α) Να συνθέσετε το ρήμα *έρχομαι* με τις προθέσεις: *σύν, ανά, διά, κατά, μετά, παρά, επί, από, εις, ἐκ, πρό, προς, περί*.
- β) Να γράψετε τη σημασία κάθε σύνθετου ρήματος που σχηματίσατε.

3. Εργασίες για το σπίτι

1. Να αναλύσετε τα στοιχεία με τα οποία ο ρήτορας μας δίνει την εικόνα της ζωής στην Αθήνα.
2. Πώς συσχετίζει ο Περικλής στο κεφάλαιο 38 την ευζωία με τη δημοκρατία; Να αιτιολογήσετε τις απόψεις σας.
3. Υπάρχουν στο κείμενο σημεία, όπου το εγκώμιο του Περικλή προς την Αθήνα είναι υπερβολικό; Αν υπάρχουν, να τα επισημάνετε και να αιτιολογήσετε τη σκοπιμότητα αυτής της υπερβολής.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

¹ Για την παράλειψη αυτή του Περικλή έχουν υποστηριχθεί πολλές απόψεις. Μια εξήγηση που θεωρείται ως πιθανή από αρκετούς μελετητές θέλει το συγκεκριμένο σημείο του κειμένου να μας έχει παραδοθεί φθαρμένο ή να έγινε κάποιο λάθος από τους αντιγραφείς. Γι' αυτό στην προσπάθεια αποκατάστασης του κειμένου ο W. Schmid συμπληρώνει: «*ἱεροῖς δέ [καί] κατασκευαῖς*». Ο J. Steup αντιπροτείνει τη γραφή «*ἰδίαις δέ [καί δημοσίαις] κατασκευαῖς*» (Ι. Θ. Κακριδή, ό.π., σ. 36). Κατ' άλλη άποψη ο Περικλής αποφεύγει να αναφερθεί στα μνημεία με τα οποία κόσμησε την Αθήνα, για να μην προκαλέσει τους συμμάχους. Γιατί οι σύμμαχοι απέδιδαν στους Αθηναίους την κατηγορία ότι οι τελευταίοι εκμεταλλεύονταν τα χρήματα του συμμαχικού ταμείου και έκτιζαν πολυτελή οικοδομήματα. (Για τη χρησιμοποίηση των πόρων του συμμαχικού ταμείου προκειμένου να ανεγερθούν τα αρχιτεκτονικά μνημεία της Αθήνας, βλ. Antony Andrewes, *Αρχαία Ελληνική Κοινωνία*, μτφρ. Α. Παναγόπουλος, εκδ. Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα, ²1987, σ. 235. Επίσης, J. Finley, ό.π., σ. 38). Αν όμως δεχθούμε ότι εδώ σκοπός του ρήτορα είναι να δώσει έμφαση στις ευκαιρίες που είχε ο αθηναίος πολίτης για ψυχαγωγία, η αναφορά στους ναούς και στα λοιπά μνημεία που είχαν ανεγερθεί δεν είναι απαραίτητη. Οπότε και η σύνδεση της παράλειψης αυτής με την απουσία θρησκευτικότητας στον Θουκυδίδη δε φαίνεται ισχυρή. Η σύνδεση αυτή στηρίζεται από πολλούς στο Ρωμαίο βιογράφο Μαρκελλίνο, ο οποίος χαρακτηρίζει το Θουκυδίδη «*ἡρέμα ἄθεον*». Εκτεταμένη αναφορά στην παράλειψη του Θουκυδίδη να μνημονεύσει τα μεγάλα καλλιτεχνικά έργα της Αθήνας κάνει ο John H. Finley, *Θουκυδίδης*, ό.π., σσ. 318-323.

² Η ψυχαγωγία του Αθηναίου ήταν ομαδική, αφού ως περιεχόμενό της είχε τη συμμετοχή σε αγώνες και θρησκευτικές τελετές.

³ Αναφέρεται σε αθλητικούς, μουσικούς, δραματικούς αγώνες και στις γιορτές των Παναθηναίων, των Διονυσίων κ.λπ. Κατά τον Α. Γεωργοπαπαδάκο (ό.π., σ. 112) εννοεί κυρίως τους δραματικούς αγώνες.

⁴ Πιθανός σκοπός του ρήτορα εδώ είναι να παρουσιάσει την Αθήνα ως ευημερούσα πόλη.

⁵ Ως ορθότερη φαίνεται η απάντηση ότι ο Περικλής με αυτήν την αναφορά επιδιώκει να καταστήσει φανερή την αντίθεση Αθηναίων και Σπαρτιατών ως προς τον τρόπο ζωής. Κατ' άλλους η λιτοδίαιτη ζωή της περασμένης πενηκονταετίας είχε πια εγκαταλειφθεί (Γερ. Καψάλη, ό.π., σ. 45 και 106).

⁶ Ο Περικλής αντιλαμβάνεται ότι δεν είναι η κατάλληλη στιγμή να κάνει διεξοδική αναφορά στο συγκεκριμένο θέμα. Άλλωστε η στιγμή είναι ιερή, αφού σκοπός της συνάθροισης είναι ο ενταφιασμός και η απόδοση τιμών στους πρώτους νεκρούς του πολέμου.

⁷ Αν δεχθούμε την άποψη που αποδίδει την πατρότητα του Επιταφίου στον Περικλή, η μη αναφορά και στο θρησκευτικό περιεχόμενο των θυσιών και των αγώνων θα μπορούσε να ερμηνευθεί ως αποτέλεσμα της επίδρασης που είχε δεχθεί ο Περικλής από τη θεωρία του Πρωταγόρα. Ο Πρωταγόρας στο προοίμιο του έργου του «Περί Θεῶν» αναφέρει: «Περί μὲν θεῶν οὐκ ἔχω εἰδέναι, οὐθ' ὥς εἰσὶν οὐθ' ὥς οὐκ εἰσὶν οὐθ' ὅποιοι ιδέαν πολλά γάρ τὰ κωλύοντα εἰδέναι, ἢ τ' ἀδηλότης καὶ βραχύς ὢν ὁ βίος τοῦ ἀνθρώπου». (Βλ. και Β. Κωνσταντινόπουλου, *Ο Επιτάφιος του Περικλή*, εκδ. Αναστασάκης, Αθήνα, 1989, σ. 93). Ο Θουκυδίδης επηρεασμένος από τις σοφιστικές διδασκαλίες δεν παρουσιάζει μέσα στο έργο του το θείο. Δεν πρέπει να παραβλέπουμε τις γενικότερες απόψεις του Θουκυδίδη για τους θεούς. Άλλωστε αυτό είναι ένα από τα στοιχεία που τον διαφοροποιεί από τον Ηρόδοτο. Όταν μια επιχείρηση δεν έχει καλή έκβαση, κατά τον μεγάλο ιστορικό σημαίνει ότι ή δεν ήταν ορθή η σύλληψή της ή η τακτική που ακολουθήθηκε ήταν εσφαλμένη. (J. Romilly, *Γιατί η Ελλάδα*, ό.π., σσ. 164-165). Δεν είναι τυχαίο ότι σε ολόκληρο τον Επιτάφιο εξαιρείται η πολιτική ευφύια των Αθηναίων, το δημοκρατικό τους πολίτευμα και οι θεομοί του, αλλά πουθενά δε γίνεται λόγος για την ευσεβεία τους, αν και ήταν ευσεβείς. Πουθενά δε γίνεται λόγος για κάποια παρέμβαση των θεών. Όλα αυτά τα στοιχεία συνεκτιμώμενα από πολλούς μελετητές οδηγούν στην άποψη ότι, αν πράγματι μιλούσε ο Περικλής, δύσκολα θα απέφευγε κάποια αναφορά στους θεούς. Επομένως εδώ αποτυπώνεται το κριτικό πνεύμα του ίδιου του Θουκυδίδη, που το μόνο το οποίο αναζητά είναι το αίτιο στην ιστορία (J. B. Bury, ό.π., σ. 124).

⁸ Με το κεφάλαιο αυτό ο Περικλής θέλει να δώσει τον τρόπο με τον οποίο ψυχαγωγείται και ξεκουράζεται ο Αθηναίος. «Ανάμεσα στο κεφάλαιο της πολιτείας και των νόμων της (37) και στο κεφάλαιο των πολεμικών (39) μεσολαβούν -αληθινή ανάπαυλα για τον αναγνώστη- οι λίγες γραμμές που ζητούν να δείξουν ποιο είναι το ξεκούρασμα του Αθηναίου μέσα σ' αυτή την ένταση της ζωής, που ζει σε ώρες ειρήνης και σε ώρες πολέμου. Την κρυμμένη αντίθεση με τη Σπάρτη, που η συνοφρυωμένη της αυστηρότητα δεν θέλει να χαρίσει καμιά ξεκούραση στους πολίτες της ποιος δεν τη νιώθει εδώ;» (Ι. Θ. Κακριδής, ό.π., σ. 35).

Κεφάλαιο 39

1. Ερμηνευτικές ερωτήσεις

1.1. Ερωτήσεις ανοικτού τύπου (ανάπτυξης και σύντομης απάντησης)

1. Να επισημάνετε τις διαφορές Αθηναίων και Σπαρτιατών στα πολεμικά και στην εκπαίδευση.
2. Η παιδεία στην Αθήνα και τη Σπάρτη έχουν ως κοινό στόχο την αρετή. Ποιους τρόπους χρησιμοποιεί καθεμιά από τις πόλεις αυτές για να την επιτύχει;
3. Να σχολιάσετε τον τρόπο ζωής των Σπαρτιατών όπως προσδιορίζεται από το ρήτορα.
4. Να επισημάνετε τους αντιθετικούς συλλογισμούς του Περικλή και να διατυπώσετε τη γνώμη σας για τη λειτουργικότητά τους.¹
5. Τι ήταν η «ξενηλασία» και τι επιδίωκε με την εφαρμογή της η Σπάρτη;
6. Να αναλύσετε το περιεχόμενο του αντιθετικού συλλογισμού: «οὐ ταῖς παρασκευαῖς τό πλέον καί ἀπάταις», «ἢ τῷ ἀφ' ἡμῶν αὐτῶν ἐς τά ἔργα εὐψύχῳ».
7. Η αγωγή των νέων στην Αθήνα στηρίζεται στο «ἀνειμένως διαιτώμενοι». Ποιο είναι το περιεχόμενο της φράσης;²
8. Με όσα αναφέρει ο ρήτορας συγκρίνοντας τη στρατιωτική δύναμη Αθήνας και Σπάρτης μπορούμε να συμπεράνουμε ότι αμφισβητεί την ανδρεία των Σπαρτιατών;³
9. Να αναφέρετε τα επιχειρήματα με τα οποία ο ρήτορας αποδεικνύει την υπεροχή της Αθήνας.
10. Πώς παρουσιάζει ο Περικλής τη θαλάσσια και χερσαία στρατιωτική δύναμη της Αθήνας;⁴
11. Για ποιο λόγο οι Λακεδαιμόνιοι προβάλλουν ισχυρισμούς που διαστρεβλώνουν την πραγματικότητα και σε περίπτωση νίκης και σε περίπτωση ήττας τους;
12. «ἢ μαθήματος ἢ θεάματος»: Με ποια έννοια χρησιμοποιούνται εδώ οι λέξεις «μάθημα» και «θέαμα»;

1.2. Συνδυασμός ερωτήσεων σύντομης απάντησης και ελεύθερης ανάπτυξης

1. α) Ο Περικλής παρουσιάζει την Αθήνα να υπερέχει έναντι της Σπάρτης.
Η υπεροχή αυτή ανταποκρίνεται στην πραγματικότητα ή εξυπηρετεί κάποια σκοπιμότητα;
β) Να αιτιολογήσετε τις απόψεις σας.
2. α) Όσα επικαλείται ο ρήτορας με τα επιχειρήματά του αποδεικνύονται από τα γεγονότα του πολέμου;
β) Να αιτιολογήσετε τη γνώμη σας.
3. α) Αν χρησιμοποιούσαμε σύγχρονα κριτήρια, θα συμφωνούσαμε με τις αντιλήψεις του Περικλή για τη στρατιωτική αγωγή και οργάνωση;
β) Να αιτιολογήσετε την άποψή σας.

2. Λεξιλογικές - Σημασιολογικές ασκήσεις

1. Να γράψετε στην αρχαία ελληνική τα αντίθετα των παρακάτω λέξεων.

έναντίος	
κοινός	
ἀπείργω	
ἥσσον	
ἅπας	
χαλεπῶς	
ἀλλότριος	
ἡττῶμαι	
ἀνδρεία	
μοχθῶ	

2. ξενηλασίαις, ἐπίπεμψιν: Να γράψετε τα ρήματα από τα οποία παράγεται το β' συνθετικό των λέξεων.

3. α) Να συνθέσετε το ρήμα *βαίνω* με τις προθέσεις:

ἀνά		κατά	
ἀπό		πρό	
ἐκ		ὑπέρ	
ἐπί - ἐν		σύν	
μετά		διά	

- β) Να γράψετε τη σημασία καθενός από τα σύνθετα ρήματα που σχηματίσατε.

4. α) Για κάθε λέξη της στήλης Α να γράψετε αντίστοιχα στη στήλη Β το ετυμολογικώς συγγενές ρήμα.

- β) Στη στήλη Γ να γράψετε τη σημασία κάθε ρήματος της στήλης Β.

A	B	Γ
ἐναντίος		
θέαμα		
ἐπίπονος		
ἄθροος		
ἐπίπεμψις		
ῥαθυμία		
ἄλγεινός		
ἄξιος		
μελέτη		
παρασκευή		
ἀπάτη		
ἐπιμέλεια		

5. α) Να συνθέσετε το ρήμα *χωρέω-ῶ* και το ουσιαστικό *-χώρηση* με τις προθέσεις:

ἀνά	ἀνα-χωρῶ	ἀνα-χώρηση
<u>πρός</u>		
ἀπό		
σύν		
ὑπό		
παρά		
ἐκ		
πρό - ἀπό		
<u>ὑπό - ἀνά</u>		
ἐπί - ἀνά		

- β) Να γράψετε μία πρόταση για κάθε παρασύνθετο ουσιαστικό που σχηματίζετε με τις υπογραμμισμένες προθέσεις.

6. Να γράψετε τη σημασία των παρακάτω ελλειπτικών εκφράσεων:

- ἔστιν ὅς:.....
- ἔστιν ὅστις:
- οὐκ ἔστιν ὅστις:
- οὐκ ἔστιν ὅστις οὐ:
- ἔστιν ὅτε:
- οὐκ ἔστιν ὅτε:
- οὐκ ἔστιν ὅτε οὐ:.....
- ἔστιν ὅπου:.....
- οὐκ ἔστιν ὅπου:
- οὐκ ἔστιν ὅπου οὐ:
- ἔστιν οὗ:.....
- ἔστιν ἧ:.....
- ἔστιν ὅπη:
- ἔστιν ἔνθα:
- ἔστιν ὅπως:.....
- οὐκ ἔστιν ὅπως:.....
- οὐκ ἔστιν ὅπως οὐ:
- ὅσον οὐ:
- ὅσον οὕτω:

3. Εργασίες για το σπίτι

1. Να επισημάνετε τις λέξεις του κειμένου που δηλώνουν τα θετικά στοιχεία για τους Αθηναίους και τα αρνητικά για τους Σπαρτιάτες. Ποια στοιχεία αποδεικνύουν την υπεροχή των Αθηναίων;
2. Στο κεφάλαιο 39 συγκρίνεται η στρατιωτική εκπαίδευση Αθηναίων και Σπαρτιατών. Πιστεύετε πως με τον τρόπο αυτό ο ρήτορας αξιολογεί τον αθηναϊκό και σπαρτιατικό τρόπο ζωής; Να αιτιολογήσετε τις απόψεις σας.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

- ¹ «Τήν πόλιν κοινήν παρέχομεν καί οὐκ ἀπείργομέν τινα / Πιστεύοντες οὐ ταῖς παρασκεναῖς τό πλέον καί ἀπάταις ἢ τῷ ἀφ' ἡμῶν αὐτῶν εὐψύχῳ / Οἱ μέν ἐπιπόνῳ ἀσκήσει ... ἡμεῖς δέ ἀνειμένως διαιτώμενοι / Καίτοι εἰ ῥαθυμία μᾶλλον ἢ πόνων μελέτη καί μὴ μετὰ νόμων τό πλέον ἢ τρόπων ἀνδρείας ἐθέλομεν κινδυνεύειν». (Γενικά στοιχεία για τους αντιθετικούς συλλογισμούς στο Θουκυδίδη περιέχονται στο βιβλίο της J. Romilly, *Ιστορία και λόγος στο Θουκυδίδη*, μτφρ. Ελ. Κακριδή, εκδ. Μορφωτικού Ιδρύματος Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα 1988, σσ. 231-238. Για το ίδιο θέμα, βλ. επίσης John H. Finley, *ό.π.*, σσ. 254-293).
- ² Στο Α 6, 3 της Ιστορίας του ο Θουκυδίδης αναφέρεται διεξοδικά στην «ἀνειμένη δίαίτα» των Αθηναίων. «Ἐν τοῖς πρῶτοι δέ Ἀθηναῖοι τόν τε σίδηρον κατέθεντο καί ἀνειμένη τῇ διαίτῃ ἐς τό τρυφερώτερον μετέστησαν. καί οἱ πρεσβύτεροι αὐτοῖς τῶν εὐδαιμόνων διά το ἄβροδίατον οὐ πολὺς χρόνος ἐπειδὴ χιτῶνάς τε λινοῦς ἐπαύσαντο φοροῦντες καί χρυσῶν τεττίγων ἐνέρσει κρωβύλον ἀναδούμενοι τῶν ἐν τῇ κεφαλῇ τριχῶν...». Σε αντίθεση με τους Σπαρτιάτες οι οποίοι καθ' ὅλη τη διάρκεια της ζωῆς τους γυμνάζονταν και ασκούνταν στα πολεμικά, οι Αθηναῖοι ζούσαν άνετα, χαίρονταν τη ζωή και τις ομορφιές της και δεν υποβάλλονταν σε καμιά στέρηση υλικῶν αγαθῶν.
- ³ Ο Περικλῆς ενδιαφέρεται να εξάρει την ανδρεία των Αθηναίων στους πολέμους και ὄχι να υποβαθμίσει τις στρατιωτικές ικανότητες των Σπαρτιατῶν. Ἄλλωστε δεν είναι η κατάλληλη στιγμή για κάτι τέτοιο, αφού ἤδη στην Αθήνα πολλοί ἔχουν αρχίσει να δυσφοροῦν εναντίον του Περικλή και να τον θεωροῦν υπαίτιο της δεινῆς θέσης στην οποία ἔχει περιέλθει η πόλη και ο πληθυσμός της. (Βλ. I. Μπάρμπα, *ό.π.*, σ. 142). Με ὅσα ἐδῶ ο Περικλῆς υποστηρίζει, θέλει να απαντήσει και στους πολιτικούς του αντιπάλους, στους ολιγαρχικούς, οι οποίοι του καταλογίζουν εσφαλμένους χειρισμούς των στρατιωτικῶν υποθέσεων της πόλης. Κατακρίνουν τη γενικότερη στρατιωτική οργάνωση που οδήγησε ἀπὸ τη μία στην αύξηση του ναυτικού, ἀλλὰ ἀπὸ την ἄλλη στη μείωση του πεζικού και του ιππικού. Σύμφωνα με τους ολιγαρχικούς ο Περικλῆς είναι αναγκασμένος να διατηρεῖ πολυαριθμότερο στρατό ἀπὸ ἐκεῖνον των συμμάχων, για να μπορεῖ να τους κρατά υπό ἑλεγχο. (Βλ. και Β. Κωνσταντινόπουλου, *ό.π.*, σ. 98). Η φράση «οὐδέν ἧσσον ἐπὶ τοὺς ἰσοπαλεῖς κινδύνους χωροῦμεν» υποδηλώνει την προσπάθεια ακριβῶς του Περικλή να αποδείξει ὅτι και οι Αθηναῖοι επιδεικνύουν την ἴδια τόλμη, την ἴδια ανδρεία και την ἴδια γενναιότητα με τους Λακεδαιμονίους.

⁴ Ο Περικλής υπεραμύνεται της θαλασσοκρατορικής του πολιτικής. Πολιτική βεβαίως που είχε οδηγήσει στη μείωση των χερσαίων στρατιωτικών δυνάμεων. Παρά το γεγονός όμως αυτό, η Αθήνα εξακολουθεί να διαθέτει ισχυρό στρατό ξηράς. Προς επίρρωση αυτής της πραγματικότητας ο Περικλής επικαλείται το ότι οι Λακεδαιμόνιοι εκστράτευσαν με το σύνολο των συμμάχων τους εναντίον των Αθηναίων. Από την άλλη πλευρά βέβαια η επιτυχία με την οποία στέφονται οι ναυτικές επιχειρήσεις των Αθηναίων αποδεικνύει, κατά τον Περικλή, την ορθότητα της στρατιωτικής πολιτικής που ακολουθείται. (Για τις απόψεις του Περικλή σχετικά με το ναυτικό βλ. John H. Finley, *ό.π.*, σσ. 156-157). Ο ρήτορας πιστεύει ότι η δύναμη της Αθήνας θα επεκταθεί, αν εδραιωθεί η κυριαρχία της στη θάλασσα. Όποια μέσα και να χρησιμοποιήσουν οι εχθροί για να μειώσουν τη δύναμη της πόλης θα αποδειχθούν ανίσχυρα χάρη στην ευκινησία που εξασφαλίζει η θαλασσοκρατία. Στο B, 62, 2 αναφέρεται *«καί οὐκ ἔστιν ὅστις τῇ ὑπαρχούσῃ παρασκευῇ τοῦ ναυτικοῦ πλέοντας ὑμᾶς οὔτε βασιλεύς οὔτε ἄλλο οὐδέν ἔθνος τῶν ἐν τῷ παρόντι κωλύσει»*. Η υπεροχή που εξασφαλίζει το ναυτικό δεν απαιτεί εμπλοκή σε χερσαίες συγκρούσεις ή σε μακρινές επιχειρήσεις. (Για τη σημασία που αποδιδόταν στο ναυτικό βλ. J. Romilly, *Η οικοδόμηση της αλήθειας στο Θουκυδίδη*, μτφρ. Στ. Βλοντάκη, εκδ. Παπαδήμας, Αθήνα, 1994, σσ. 118-119. Επίσης, Antony Andrewes, *ό.π.*, σσ. 105-106, 109, 234-237, 246).

Κεφάλαιο 40

1. Ερμηνευτικές ερωτήσεις

1.1. Ερωτήσεις ανοικτού τύπου (ανάπτυξης και σύντομης απάντησης)

1. «Φιλοκαλοῦμεν τε γάρ μετ' εὐτελείας καί φιλοσοφοῦμεν ἄνευ μαλακίας»: Να αναλύσετε το περιεχόμενο του αποσπάσματος.¹
2. Μπορούμε να υποστηρίξουμε ότι η αναφορά του Περικλή στην τάση των Αθηναίων προς το «φιλοσοφεῖν» γίνεται για να αποτελέσει στοιχείο σύγκρισης με τη Σπάρτη; Να αιτιολογήσετε την άποψή σας.²
3. Ποια ήταν η αντίληψη των Αθηναίων για τη φτώχεια και τον πλούτο;
4. Πώς αντιμετώπιζαν κατά την αρχαιότητα τη χειρωνακτική εργασία και ποια είναι η γνώμη του Περικλή γι' αυτήν;
5. Ποια είναι η άποψη που επικρατούσε στην αρχαία Αθήνα για τον «απολιτικό» άνθρωπο;³
6. Να αναφέρετε τους λόγους που καθιστούν απαραίτητη τη συμμετοχή του πολίτη στις δημόσιες υποθέσεις.
7. Να συγκρίνετε τη στάση του Αθηναίου και του Σπαρτιάτη πολίτη απέναντι στις δημόσιες υποθέσεις.
8. Πώς περιγράφει ο Περικλής τις δημοκρατικές διαδικασίες με τις οποίες οι Αθηναίοι έπαιρναν αποφάσεις;⁴
9. Γιατί οι Αθηναίοι αποφασίζουν «ὁρθῶς» για τα πράγματα της πόλης;
10. «οὐ τοὺς λόγους τοῖς ἔργοις βλάβην ἡγούμενοι»: Γιατί οι «λόγοι» εδώ δε βρίσκονται σε αντίθεση με τα «ἔργα», όπως σε άλλα σημεία του Επιταφίου;⁵
11. Να αναλύσετε το γνωμολογικό περιεχόμενο της φράσης «ὃ τοῖς ἄλλοις ἀμαθία μὲν θράσος, λογισμός δέ ὄκνον φέρει».
12. Πώς ορίζεται η ανδρεία στο απόσπασμα: «κράτιστοι δ' ἂν τὴν ψυχὴν δικαίως κριθεῖεν οἱ τὰ τε δεινὰ καὶ ἡδέα σαφέστατα γινώσκοντες καὶ διὰ ταῦτα μὴ ἀποτρεπόμενοι ἐκ τῶν κινδύνων»;
13. Ποια είναι η έννοια της «ἀρετῆς» στη φράση «καὶ τὰ ἐς ἀρετὴν ἐνηντιώμεθα τοῖς πολλοῖς»;

14. Πώς δικαιολογεί ο Περικλής την άποψη ότι εκείνος που ευεργετεί βρίσκεται σε πλεονεκτικότερη θέση από εκείνον που ευεργετείται;
15. Να επισημάνετε τα σημεία του κειμένου στα οποία ο Περικλής κάνει λόγο για τη μοναδικότητα των Αθηναίων.
16. Ποιες αρετές των Αθηναίων αναφέρει ο Περικλής στο κεφάλαιο 40;
17. Να επισημάνετε τα σημεία στα οποία ο Περικλής συγκρίνει την Αθήνα με τη Σπάρτη.
18. «Καί μόνοι οὐ τοῦ ξυμφέροντος μᾶλλον λογισμῷ ἢ τῆς ἐλευθερίας τῷ πιστῷ ἀδεῶς τινα ὠφελοῦμεν»: Να αναλύσετε το περιεχόμενο του αποσπάσματος.
19. Από όσα αναφέρει ο Περικλής μπορούμε να υποθέσουμε ότι οι Αθηναίοι κατά τις ευεργεσίες τους στους συμμάχους παρέκαμπταν παντελώς το συμφέρον τους;

1.2. Συνδυασμός ερωτήσεων σύντομης απάντησης και ελεύθερης ανάπτυξης

1. Αφού επισημάνετε το σημείο στο οποίο ο Περικλής αναφέρεται στις ενασχολήσεις του Αθηναίου με τις ιδιωτικές και με τις δημόσιες υποθέσεις, να αναφερθείτε:
 - α) στο είδος του πολιτεύματος που διασφαλίζει αυτή τη δράση των πολιτών.
 - β) στη μορφή εκπαίδευσης που πρέπει να παρέχεται στον πολίτη, ώστε να ανταποκριθεί στις δραστηριότητες αυτές.
 - γ) στην επίδραση που ασκεί σε όλους τους τομείς της ζωής η πολυμερής ενασχόληση.
 - δ) στα αποτελέσματα που επιφέρει η έλλειψη ενδιαφέροντος για τις δημόσιες υποθέσεις.
2. α) Τα ιστορικά γεγονότα επιβεβαιώνουν τον ισχυρισμό του Περικλή ότι η Αθήνα ενδιαφερόταν για την ελευθερία των ελληνικών πόλεων;
 β) Να αιτιολογήσετε την άποψή σας.
3. α) Ισχύει και για τους φτωχούς της σύγχρονης εποχής η άποψη του Θουκυδίδη, σύμφωνα με την οποία είναι ντροπή να μην καταβάλλει κάποιος προσπάθειες, για να νικήσει τη φτώχεια του;
 β) Να αιτιολογήσετε τη γνώμη σας.

2. Λεξιλογικές – Σημασιολογικές ασκήσεις

1. Στον παρακάτω πίνακα:

- α) Στη στήλη Β να γράψετε τα αντίστοιχα ρήματα της αρχαίας ελληνικής που παράγονται από τα ουσιαστικά της στήλης Α.
- β) Στη στήλη Γ να γράψετε αντίστοιχες λέξεις της νέας ελληνικής που παράγονται από τα ρήματα της στήλης Β.

Α	Β	Γ
κόμπος		
ῥκνος		
θάρος		
χάρις		
αἶσχος		
κίνδυνος		
λόγος		
πένης		

2. Στον παρακάτω πίνακα:

- α) Στη στήλη Β να γράψετε τη λέξη ή τις λέξεις από τις οποίες παράγονται τα παρασύνθετα ρήματα της στήλης Α.
- β) Στη στήλη Γ να γράψετε αντίστοιχα για κάθε ρήμα της στήλης Α μία παράγωγη λέξη.

Α	Β	Γ
φιλοκαλέω-ῶ		
φιλοσοφέω-ῶ		
ὁμολογέω-ῶ		
ἐπιχειρέω-ῶ		

3. Να συνδέσετε τα ρήματα της στήλης Α με τα συνώνυμά τους στη στήλη Β.

A	B
πένομαι	διανοοῦμαι, μνημονεύω
ὀφείλω	συμφωνῶ, ὁμονοῶ, ὁμοφρονῶ
ἐνθυμοῦμαι	βοηθῶ, ἐπικουρῶ, ὀνίνημι, λυσιτελῶ
ὁμολογῶ	ἀπορῶ, δυστυχῶ, ἐνδέομαι
γινώσκω	διατηρῶ, διαφυλάττω
ἐναντιοῦμαι	ὀφλίσκάνω
ὠφελῶ	ἀντιτάττομαι, ἀνθίσταμαι
σφίζω	οἶδα, γνωρίζω, ἐπα—ω, ἐπίσταμαι

4. Να γράψετε τη σημασία των παρακάτω περιφράσεων:

εὖ λέγω	
ὀρθῶς λέγω	
κακῶς λέγω	
εὖ ἀκούω	
καλῶς ἀκούω	
ἄμεινον ἀκούω	
κακῶς ἀκούω	
εὖ πράττω	
κακῶς πράττω	
εὖ ποιῶ	
καλῶς ποιῶ	
κακῶς ποιῶ	
εὖ δρῶ	
κακῶς δρῶ	
εὖ πάσχω	
κακῶς πάσχω	

3. Εργασίες για το σπίτι

1. Να εντοπίσετε και να αναλύσετε τα στοιχεία του κειμένου που εξακολουθούν να αποτελούν ιδιότητες του πολιτισμένου ανθρώπου και στην εποχή μας.
2. Τα επιχειρήματα που χρησιμοποιεί ο ρήτορας πείθουν για τη μοναδικότητα της αθηναϊκής δημοκρατίας ή παρατηρείται σε αυτά κάποια έπαρση και τάση εξιδανίκευσης; Να αιτιολογήσετε την άποψή σας.
3. *«μόνοι ἡμεῖς, τόν μηδέν μετέχοντα τῶν πολιτικῶν οὐκ ἀπράγμονα, ἀλλ' ἀχρεῖον νομίζομεν»*: Να σχολιάσετε τη φράση με τα δεδομένα της τότε και της σύγχρονης εποχής.⁶
4. Να συσχετίσετε την ομηρική αντίληψη, σύμφωνα με την οποία ο γενναίος άνδρας πρέπει να ξέρει να μιλά στη συγκέντρωση και να πολεμά στη μάχη (Ιλιάδα, I, 443) με την άποψη που διατυπώνει ο Περικλής στο κεφάλαιο 42 για τη σχέση *«λόγου - έργου»*.
5. Ο ρήτορας αναφέρει δύο ιδιότητες των συμπολιτών του, την αγάπη τους στην καλλιτεχνία και την αγάπη τους στα γράμματα. Πιστεύετε πως οι ιδιότητες αυτές είναι το ίδιο σημαντικές στην εποχή μας; Να αιτιολογήσετε την απάντησή σας.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

¹ Τα ρήματα «φιλοκαλῶ» και «φιλοσοφῶ» χρησιμοποιούνται εδώ το πρώτο με την έννοια της αγάπης προς το ωραίο και το δεύτερο με την έννοια της αγάπης προς τη σοφία. Για να κατανοηθεί όμως το περιεχόμενο του αποσπάσματος, πρέπει να προσέξουμε και τους δύο εμπρόθετους προσδιορισμούς που τα συνοδεύουν «μετ' εὐτελείας – ἄνευ μαλακίας». Επομένως το νόημα συμπληρώνεται: Αγαπούμε το ωραίο, το καλό, χωρίς να ξοδεύουμε και αγαπούμε τη σοφία, χωρίς να γινόμαστε μαλθακοί. Η άποψη που θέλει τη φιλοκαλία του Αθηναίου να περιορίζεται σε απόλαυση απλώς του ωραίου χωρίς έξοδα, δε φαίνεται να αποδίδει την πραγματικότητα. Γιατί ο Περικλής εδώ δεν εννοεί κάτι παρόμοιο. Τονίζει την αγάπη των Αθηναίων προς την καλλιτεχνική δημιουργία με τις δαπάνες που σε καμιά περίπτωση δε φτάνουν την πολυτέλεια. Όσο για την αγάπη του Αθηναίου προς τη φιλοσοφία, ο Περικλής την αφήνει απροσδιόριστη. Με τον όρο φιλοσοφία θα εννοήσουμε τη βαθύτερη εξέταση των πραγμάτων ή θα της προσδώσουμε μια γενικότερη έννοια, της προσπάθειας δηλαδή να ερμηνεύσουμε, να κατανοήσουμε τα προβλήματα της ζωής και του κόσμου, να διατυπώσουμε και να ανταλλάξουμε απόψεις επί σημαντικών θεωρητικών ζητημάτων; (Βλ. και Σ. Γκίκα, ό.π., σσ. 80-81).

Μπορούμε βεβαίως να υποστηρίξουμε ότι μετάξυ του «φιλοκαλοῦμεν» και του «φιλοσοφοῦμεν» ενυπάρχει μια αντίθεση. Το «καλό» και το «σοφό», η τέχνη και η επιστήμη αντιτίθενται το ένα στο άλλο. Ο Πλάτων στην «Πολιτεία» θα υπογραμμίσει ότι «παλαιά τις διαφορά φιλοσοφία τε και ποιητική» (10, 607 b). «Ο Πυθαγόρας, ο Ηράκλειτος, ο Ξενοφάνης αρνιούνται την αξία του Ομήρου και του Ησιόδου. Τα χτυπήματα δεν έλειψαν και από το άλλο μέρος. Και ο πόλεμος αυτός της θεωρητικής σοφίας με την τέχνη, ποια έχει τη δύναμη να μορφώσει σωστά τον άνθρωπο, είναι στην εποχή ακριβώς του Θουκυδίδη ξεχωριστά ζήτημα» (βλ. Ι. Θ. Κακριδή, ό.π., σ. 48 και J. Finley, ό.π., σσ. 152-153).

² Κατά την άποψη πολλών οι Σπαρτιάτες αντιμετώπιζαν τη φιλοσοφία ως ενασχόληση που δεν προσιδιάζει στους άνδρες, γιατί στερεί από αυτούς το χρόνο που πρέπει να διαθέσουν για τη σωματική τους άσκηση με αποτέλεσμα να γίνονται μαλθακοί. Ο Πλούταρχος επισημαίνει ότι «γράμματα (Λακεδαιμόνιοι) ἔνεκα τῆς χρείας ἐμάνθανον / τῶν δέ ἄλλων παιδευμάτων ξηνηλασίαν ἐποιοῦντο οὐ μᾶλλον ἀνθρώπων ἢ λόγων / ἢ δέ παιδεία ἦν αὐτοῖς πρὸς τό ἄρχεσθαι καλῶς καί καρτερεῖν πονοῦντα καί μαχόμενον νικᾶν ἢ ἀποθνήσκειν» (Λακεδ. Ἐπιτηδ. 4, σ. 237, α). Επομένως θα μπορούσαμε να παραλληλίσουμε εδώ από τη μια την άποψη των Λακεδαιμονίων ότι τα γράμματα στρέφουν προς την τρυφήλότητα και από την άλλη την τάση των Αθηναίων να αφιερώνουν αρκετό χρόνο για τη

διεξαγωγή συζητήσεων επί θεμάτων της ιδιωτικής και δημόσιας ζωής. (Βλ. και Γ. Ζηκίδου, ό.π., σ. 93). Ο παραλληλισμός αυτός εξασθενεί, αν εκλάβουμε ως ισχυρή την εκδοχή του Πλάτωνα ο οποίος στον Πρωταγόρα αναφέρει ότι οι «Λακεδαιμόνιοι πρὸς φιλοσοφίαν καὶ λόγους ἄριστα πεπαιδευνται» (342 d) και ότι «τό λακωνίζειν πολύ μᾶλλον ἐστὶν φιλοσοφεῖν ἢ φιλογυμναστεῖν» (342 e) (Σ. Γκίκας, ό.π., σ. 81).

³ Στην Αρχαία Αθήνα κυριαρχεί η αντίληψη ότι ο παθητικοποιημένος πολίτης, ο αδιάφορος για τις δημόσιες υποθέσεις είναι επικίνδυνος. Η απραγμοσύνη, το «ἀπραγμόνως ζῆν» δεν έχει θέση στην αθηναϊκή πολιτεία. Ο πολίτης μπορεί και καταβάλλεται κάθε προσπάθεια για να ζει «ἀνειμένως» αλλά σε καμιά περίπτωση «ἀπραγμόνως». Μπορεί ο Ἀμφίων στην Ἀντιόπη του Ευριπίδη να μιλά επαινετικά για εκείνον που παραμένει «ἀπράγμων», αλλά αυτό δεν ισχύει πλέον ήδη από την εποχή του Σόλωνα. Ο Ἀμφίων θα πει: «ὅστις δέ πράσσει πολλά μὴ πράσσειν χρεών, / μῶρος, παρόν ζῆν ἡδέως ἀπράγμονα». Ο Σόλων όμως αργότερα θα αντιτείνει «ἄτιμον εἶναι τὸν ἐν στάσει μηδετέρας μερίδος γενόμενον» (Πλουτ. Σόλ. 20). Διαπιστώνουμε δηλαδή ότι σύμφωνα με το νόμο του Σόλωνα κάθε πολίτης έπρεπε υποχρεωτικῶς να ενταχθεῖ σε κάποιο από τα πολιτικά κόμματα, διαφορετικά έχανε τα πολιτικά του δικαιώματα. Η ρύθμιση αυτή του Σόλωνα εξακολούθησε να βρίσκεται σε ισχύ και θα χρησιμοποιηθεί εδώ από τον Περικλή, σε μια κρίσιμη χρονική περίοδο, για να πείσει τους συμπολίτες του να εκδηλώσουν εμπράκτως το ενδιαφέρον τους για τις κοινές υποθέσεις. Άλλωστε τώρα η στιγμή είναι κατάλληλη, για να παρουσιάσει τις πολιτικές του απόψεις για τα δικαιώματα και τις υποχρεώσεις του πολίτη έναντι της πατρίδας. Έχουμε με άλλα λόγια εδώ προδιατύπωση της αριστοτελικής θέσης, σύμφωνα με την οποία ο άνθρωπος είναι «φύσει πολιτικόν ζῶν» (Πολιτεία, Α', 1253 α) και δεν είναι δυνατόν να ζήσει εκτός κοινωνίας παρά μόνο αν είναι «θηρίον ἢ θεός» (Πολιτεία, Α', 1253 β). (Σχετικές παρατηρήσεις βλ. και Ι. Μπάρμπα, ό.π., σ. 156).

⁴ Η σχετική αναφορά γίνεται στο απόσπασμα «καὶ οἱ αὐτοὶ ἦτοι κρίνομέν γε ἢ ἐνθυμούμεθα ὀρθῶς τὰ πράγματα». Δηλαδή οι Αθηναῖοι αντιμετώπιζαν τα πολιτικά πράγματα με βάση «τό κρίνειν» και το «ἐνθυμεῖσθαι». Έκριναν οι ίδιοι τις θέσεις που διατύπωνε η βουλή για κάθε θέμα της ιδιωτικής και της δημόσιας ζωής ή παίρνοντας οι ίδιοι το λόγο στις συνεδριάσεις της εκκλησίας του δήμου εξέφραζαν τις απόψεις τους για τα θέματα αυτά και πρότειναν τις, κατά τη γνώμη τους, ενδεικνυόμενες λύσεις. Βεβαίως και εδώ υπαινίσσεται τους Σπαρτιάτες στην εκκλησία των οποίων καμία κρίση δεν ήταν επιτρεπτή, αλλά

μόνο επί των προτάσεων της γερονσίας «ἔκρινον βοῇ καὶ οὐχὶ ψήφῳ» (Γ. Ζηκίδου, *ό.π.*, σ. 94).

⁵ «Έργο και λόγος, που στην ιδιωτική ζωή του Αθηναίου παρουσιάστηκαν να κρατούν ιδιαίτερη το καθένα περιοχή, στη δημόσια πάνε μαζί» (Ι. Θ. Κακριδής, *ό.π.*, σ. 53). Πράγματι η κριτική δεν αντιμετωπίζεται στην Αθήνα ως στοιχείο που μπορεί να προκαλέσει βλάβη στα έργα. Αντίθετα βλάβη αποτελεί «τό μή προδιδαχθῆναι», η μη ενημέρωση, η μη κατάλληλη δηλαδή προετοιμασία προκειμένου να αντιμετωπιστούν όσο γίνεται καλύτερα τα «ἔργα» στα οποία προτίθενται να προχωρήσουν. Αυτή η επισήμανση από το ρήτορα μας βοηθά να διαμορφώσουμε πληρέστερη εικόνα για την περικλεική δημοκρατία και τον τρόπο με τον οποίο λειτουργούσαν οι θεσμοί της. Αυτή η δημοκρατία λοιπόν του συνδυασμού «λόγου» και «ἔργου» αναγάγει τον πολίτη σε περίοπτη θέση και τον θεωρεί αποκλειστικό παράγοντα στη λήψη αποφάσεων. Αυτή η αντιμετώπιση που επιφυλάσσει η αθηναϊκή πολιτεία στους πολίτες της έχει ως επακόλουθο να αποκτά αυτός ιδιαίτερες ιδιότητες με προεξάρχουσα την τόλμη που επιδεικνύουν, όταν πρόκειται να επιχειρήσουν κάτι. Τόλμη που συνοδεύεται από υπολογισμό των συνεπειών που θα προκύψουν. Αυτές οι ιδιότητες δε χαρακτηρίζουν όσους δεν καταφέρνουν να συνδυάσουν την τόλμη με τον υπολογισμό σε μια επιχείρηση. Σε αυτούς η άγνοια των κινδύνων που πρόκειται να αντιμετωπίσουν τους οδηγεί στην ασυλλόγιστη ορμή (*θράσος*) και όχι στην τόλμη. (Βλ. Γεράσιμου Δ. Καψάλη, *ό.π.*, σσ. 55-56 και J. Finley, *ό.π.*, σσ. 153-154). Για τη σημασία του λόγου στην αθηναϊκή πολιτεία πολύ εύστοχες είναι οι παρατηρήσεις που σημειώνει η J. Romilly, *Γιατί η Ελλάδα*, *ό.π.*, σσ. 104-110.

⁶ «Για τον Αθηναίο πολίτη εκείνης της εποχής η συμμετοχή του στην πολιτική ζωή και η πολιτική δραστηριότητα σήμαινε την ικανοποίηση του βαθύτατου αισθήματός του να είναι άνθρωπος και μέλος ενεργό μιας κοινότητας, την πλήρωση του ανθρώπινου Είναι, της ανθρώπινης υπόστασής του, τη βεβαίωση της ύπαρξής του, αλλά και την πραγμάτωση της αρετής του στα όρια της πόλεως. Δεν ήταν τόσο η επιθυμία να προβληθεί ο πολίτης της Αθήνας όσο η καταξίωσή του απέναντι στον ίδιο τον εαυτό του, η πνευματική του χειραφέτηση και η ολοκλήρωση της κοινωνικής και πολιτικής του παρουσίας μέσα στην πόλη...» (Β. Κύρκος, *Αρχαίος Ελληνικός διαφωτισμός και σοφιστική*, Αθήνα 1992, σσ. 164-165).

Κεφάλαιο 41

1. Ερμηνευτικές ερωτήσεις

1.1. Ερωτήσεις ανοικτού τύπου (ανάπτυξης και σύντομης απάντησης)

1. Να επισημάνετε τον παιδευτικό ρόλο της Αθήνας σύμφωνα με όσα αναφέρει ο Περικλής.¹
2. Πώς εννοεί ο Περικλής τον αυτάρκη πολίτη;
3. Ποιο επιχείρημα προβάλλει ο Περικλής, για να πείσει ότι ο έπαινος της Αθήνας δεν είναι υπερβολικός;
4. Νομίζετε ότι η δύναμη που απέκτησε η Αθήνα οφείλεται πράγματι στον τρόπο ζωής και εκπαίδευσης των κατοίκων της ή και σε άλλους παράγοντες; Να αιτιολογήσετε τη γνώμη σας.
5. Γιατί η Αθήνα δεν προκαλεί αγανάκτηση στους εχθρούς οι οποίοι επιτίθενται εναντίον της;²
6. Ο ισχυρισμός του Περικλή ότι οι υπήκοοι της αθηναϊκής ηγεμονίας δεν παραπονούνται επιβεβαιώνεται από τα ιστορικά γεγονότα;³
7. *«μόνη γάρ τῶν νῦν ἀκοῆς κρείσσω ἐς πείραν ἔρχεται, καὶ μόνη οὔτε τῷ πολεμῷ ἐπελθόντι ἀγανάκτησιν ἔχει»*: Πού οφείλεται η διττή επανάληψη της λέξης «μόνη»;
8. *«τοῖς τε νῦν καὶ τοῖς ἔπειτα θαυμασθῆσόμεθα»*: Ανταποκρίνεται, κατά τη γνώμη σας, το περιεχόμενο της παραπάνω φράσης προς την αλήθεια;⁴
9. *«καὶ οὐδὲν προσδεόμενοι οὔτε Ὀμήρου ἐπαινέτου οὔτε ὅστις ἔπεισι μὲν τό αὐτίκα τέρψει»*: Μπορούμε, κατά τη γνώμη σας, να υποθέσουμε ότι με την παραπάνω φράση ο Περικλής απορρίπτει τον Όμηρο ως ποιητή και τους λογογράφους ως πηγή της Ιστορίας; Να αιτιολογήσετε την άποψή σας.
10. Για ποιους λόγους σύμφωνα με τον Περικλή δικαιολογείται ο θαυμασμός όλων προς την Αθήνα;
11. Να επισημάνετε το σημείο όπου ο Περικλής κάνει λόγο για τις αποτυχίες των Αθηναίων και να το σχολιάσετε.⁵
12. *«περὶ τοιαύτης οὗν πόλεως οἶδε τε γενναίως δικαιούντες μὴ ἀφαιρεθῆναι αὐτὴν μαχόμενοι ἐτελεύτησαν»*: Ποιους σκοπούς επιδιώκει ο ρήτορας με την παραπάνω φράση;⁶

13. Να επισημάνετε στο κείμενο τις φράσεις που υποδηλώνουν την επεκτατική πολιτική της Αθήνας.
14. Από ποια σημεία του κειμένου προκύπτουν στοιχεία για τη μεθοδολογία που εφαρμόζει ο Θουκυδίδης στην προσέγγιση των ιστορικών γεγονότων;
15. Σε ποια σημεία του κειμένου μπορούμε να επισημάνουμε διαφορές μεταξύ Αθήνας-Σπάρτης;
16. Ποιες υπερβολές μπορούμε να επισημάνουμε σε όσα αναφέρει ο ρήτορας στο κεφάλαιο 41;
17. Ποια είναι τα βασικά θέματα του κεφαλαίου 41;
18. Ποια στοιχεία αποδεικνύουν τη μεγάλη ανάπτυξη της Αθήνας σε όλους τους τομείς δράσης;
19. Σύμφωνα με τον Περικλή, η «χάρις» και το «εὐτράπελον» προσδιορίζουν την «αὐτάρκεια» του Αθηναίου. Ποιο είναι το περιεχόμενο των παραπάνω λέξεων;
20. «καί ὥς οὐ λόγων ἐν τῷ παρόντι κόμπος τάδε μᾶλλον ἢ ἔργων ἐστὶν ἀλήθεια»: Ποιος είναι ο στόχος του ρήτορα με την αντίθεση που χρησιμοποιεί στην παραπάνω φράση; ⁷

1.2. Συνδυασμός ερωτήσεων σύντομης απάντησης και ελεύθερης ανάπτυξης

1. α) Πιστεύετε πως στην εποχή μας μπορεί να αποτελέσει πρότυπο ο πολίτης της εποχής του Περικλή;
β) Να αιτιολογήσετε την άποψή σας.
2. α) Υπάρχουν υπερβολές στο κείμενο αυτό;
β) Να αιτιολογήσετε την απάντησή σας.
3. α) Να εντοπίσετε στο κείμενο το σημείο το οποίο δηλώνει ότι οι «υπήκοοι» της Αθήνας αποδέχονται την ηγεμονία της χωρίς δυσφορία.
β) Πώς εξηγείτε την άποψη αυτή;
4. α) Η δύναμη της πόλης (στρατιωτική ή πολιτική) μπορεί να συσχετιστεί με την πνευματική της ανάπτυξη;
β) Να αιτιολογήσετε την άποψή σας.

2. Λεξιλογικές - Σημασιολογικές ασκήσεις

1. Να γράψετε στην αρχαία ελληνική τα αντίθετα των λέξεων:

παρόν		ἄξιος	
ἀλήθεια		τόλμη	
μάλιστα		τέρπω	
πολέμιος		βλάβτω	

2. Να γράψετε τα ρήματα της αρχαίας ελληνικής από τα οποία παράγονται οι παρακάτω λέξεις:

τρόπος		ὑπήκοος	
ἔπος		κατάμεμψις	
ὑπόνοια		μνημεῖον	

3. Να συνδέσετε τα ρήματα της στήλης Α με τα παράγωγά τους στη στήλη Β:

A	B
αἰρέω-ῶ	μεροκάματο
	σήμαντρο
	αιρετός
	κτήση
σημαίνω	ασήμαντος
	κτήμα
	αρχαιρεσίες
κάμνω	αιρετικός
	επίκτητος
	σημαντικός
κτάομαι-ῶμαι	διαιρέτης
	σήμανση
	ακαμάτης

4. Στη στήλη Β του παρακάτω πίνακα να συνθέσετε το ρήμα *αίρέω-ῶ* με τις προθέσεις της στήλης Α και στη στήλη Γ να γράψετε τη σημασία των ρημάτων που σχηματίσατε.

Α	Β	Γ
ἀνά		
ἀπό		
σύν		
διά		
ἐκ		
κατά		
ὑπό - ἐξ		

5. Στον πίνακα που ακολουθεί:

α) Στη στήλη Β να γράψετε στην αρχαία ελληνική μια ομόηχη λέξη για καθεμιά από τις λέξεις της στήλης Α.

β) Στη στήλη Γ να αναγνωρίσετε γραμματικώς κάθε ομόηχη λέξη.

Α	Β	Γ
εἶδη		
τέρψει		
μή		
οἶδε		

6. Να γράψετε τη σημασία των παρακάτω ουσιαστικών:

διάνοια:

ὑπόνοια:

μετάνοια:

πρόνοια:

ἐπίνοια:

παράνοια:

ἔννοια:

7. Να συνδέσετε τις λέξεις της στήλης Α με τη σημασία τους στη στήλη Β.

A	B
κόμπος	δυστυχώ
εὐτραπέλως	κατάκριση
σημεῖον	χαροποιώ, διασκεδάζω
προσδέομαι τινος	παντού, σε κάθε μέρος
αὐτίκα	πεθαίνω
αἶδιος	έπαρση
κάμνω	με επιδεξιότητα
εἰκός ἐστι	απόδειξη
κακοπαθῶ	έχω ανάγκη από ...
κατάμεμψις	αμέσως
τέρπω	αιώνιος
πανταχοῦ	μοχθῶ
τελευτῶ	εἶναι φυσικό

8. Στη στήλη Β να γράψετε τα αντίστοιχα ρήματα (απλά ή σύνθετα) της αρχαίας ελληνικής από τα οποία παράγονται οι λέξεις της στήλης Α και στη στήλη Γ να γράψετε ένα ακόμη παράγωγο για καθένα από τα ρήματα αυτά.

A	B	Γ
παίδευσις		
αὐτάρκης		
λόγος		
εὐτραπέλως		
δύναμις		
ἀκοή		
ἐπαινέτης		
ἐσβατός		
ἀμάρτυρος		

3. Εργασίες για το σπίτι

1. Να παρατηρήσετε σε μια εικόνα την πομπή των Παναθηναίων όπως αναπαριστάται στο διάζωμα του Παρθενώνα και να σχολιάσετε την εμφάνιση του αθηναίου πολίτη και τον αρμονικό δεσμό του με το σύνολο.⁸
2. «ἐπιτήδευσις», «πολιτεία», «τρόποι»: Ποιος ήταν ο ρόλος των βασικών αυτών στοιχείων της αθηναϊκής πολιτείας στη δημιουργία του ιδανικού πολίτη;
3. Αφού διαβάσετε από τον *Πανηγυρικό* του Ισοκράτη τις παραγράφους 38-50, να σχολιάσετε τις θέσεις του ρήτορα για την πνευματική υπεροχή της Αθήνας και να τις συσχετίσετε με το κεφάλαιο 41 του *Επιταφίου*.
4. Η διαλεκτική σχέση πόλης – πολίτη, όπως παρουσιάζεται στο κεφάλαιο 41, μαρτυρεί την επίδραση του σοφιστικού διαφωτισμού στο Θουκυδίδη; Να αιτιολογήσετε την απάντησή σας.⁹
5. Αφού μελετήσετε το Α, 21 του Θουκυδίδη να σχολιάσετε την άποψή του για τους ποιητές και λογογράφους.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

¹ Όλα όσα ανέφερε ο ρήτορας στα κεφ. 37-40 συμπυκνώνονται στη φράση «ξυνελών τε λέγω τήν τε πᾶσαν πόλιν τῆς Ἑλλάδος παιδευσιν εἶναι». Είναι πράγματι κοινώς παραδεκτό ότι κατά την εποχή του Περικλή η Αθήνα αναπτύσσει μία μεγάλη πνευματική κίνηση. Δεν είναι τυχαίο ότι εκεί συνέρρεε ένας μεγάλος αριθμός πνευματικών ανθρώπων από κάθε ελληνική πόλη αλλά και από τις αποικίες. Είναι η εποχή κατά την οποία σοφοί άνδρες, όπως ο Αναξαγόρας, ο Πρωταγόρας, ο Γοργίας, ο Πρόδικος και τόσοι άλλοι αναπτύσσουν ελεύθερα τις φιλοσοφικές τους απόψεις και δημιουργούν τις προϋποθέσεις που θα οδηγήσουν στην ακμή της πνευματικής κίνησης. Δικαιολογημένα λοιπόν ο Πίνδαρος θα αποκαλέσει την Αθήνα «δαιμόνιον ποτλίεθρον» που κατά το Σόλωνα «οὔ ποτ' ὀλεῖται» (βλ. Ι. Μπάρμπας, σ. 77). Είναι πολλοί οι χαρακτηρισμοί που αποδόθηκαν στην Αθήνα από κορυφαίους εργάτες του πνεύματος. Αναφέρουμε ενδεικτικά μερικούς: «πρυτανεῖον τῆς σοφίας» (Πλατ. Πρωτ. 337 d), «φιλόλογός τε καί πολύλογος» (Νόμοι 641 ε), «κοινόν παιδευτήριον πᾶσιν ἀνθρώποις» (Διόδ. 13, 27, 1), «οἱ ταύτης μαθηταὶ διδάσκαλοι τῶν ἄλλων γεγονάσι» (Ισοκράτης).

² Όταν ο εχθρός επιτίθεται σε έναν ανάξιο, ανίσχυρο και εξασθενημένο αντίπαλο, όσο κι αν επικρατήσει σε βάρος του, δεν έχει την αίσθηση του νικητή. Δε νιώθει ικανοποιημένος από το νικηφόρο αποτέλεσμα, γιατί αυτό έρχεται ως μια φυσιολογική εξέλιξη. Ασφαλώς ο Περικλής εδώ θέλει να δώσει σαφή εικόνα της στρατιωτικής δύναμης της Αθήνας που την ξεχωρίζει από τις υπόλοιπες πόλεις και προκαλεί περίσκεψη σε όσους προτίθενται να αναλάβουν στρατιωτική δράση εναντίον της.

³ Ασφαλώς και στο σημείο αυτό ο Περικλής διατυπώνει έναν ισχυρισμό που δεν επιβεβαιώνεται από τα ιστορικά γεγονότα. Γιατί μπορεί μεν οι συμμαχικές πόλεις να εντάχθηκαν με τη θέλησή τους στην αθηναϊκή συμμαχία, αφού ο κίνδυνος της περσικής απειλής εξακολουθούσε να υφίσταται ακόμη, αλλά πολύ σύντομα διαπίστωσαν ότι η Αθήνα ακολουθούσε επεκτατική πολιτική σε βάρος τους. Αυτή η πολιτική οδήγησε στην εκμετάλλευση των εσόδων της συμμαχίας, στη βαριά φορολογία των μελών της, αλλά και στην αυστηρή τιμωρία όσων σκέφθηκαν να προβούν σε κινήσεις αποσχιστικές. Κάτω από αυτές τις συνθήκες οι σύμμαχοι και παράπονα διατύπωναν και έβλεπαν τους Αθηναίους ως καταπιεστές και ως εκμεταλλευτές τους. Σ' αυτούς ακριβώς τους λόγους οφείλονται οι κινήσεις αποστασίας πολλών συμμαχικών πόλεων. (Βλ. Georges Meautis, *Ο Θουκυδίδης και η Αθηναϊκή ηγεμονία*, μτφρ. Ξ. Οικονομοπούλου-Κουρβέλου, Αθήνα 1975, σ. 7 κ.ε.).

⁴ Η επεκτατική πολιτική της Αθήνας και η αντιμετώπιση που επιφύλαξε σε πολλές από τις συμμαχικές πόλεις δε δικαιολογούσε θαυμασμό από τους συγχρόνους

της, αλλά αντίθετα επικρίσεις και κατηγορίες. Στη φράση που χρησιμοποιεί ο Περικλής, παρόν και μέλλον μάλλον έχουν συγχωνευθεί. (βλ. Σ. Γκίκας, ό.π., σ. 105). Όσο για το θαυμασμό των μεταγενεστέρων πρέπει να σημειώσουμε την επαλήθευση της προφητικής άποψης του Περικλή, αφού πράγματι η Αθήνα σε όλους τους μετέπειτα αιώνες μέχρι σήμερα προκάλεσε και εξακολουθεί να προκαλεί το θαυμασμό για τα μεγάλα επιτεύγματά της στον τομέα των τεχνών, των γραμμάτων και του πολιτισμού γενικότερα. Η συγκεκριμένη όμως φράση είναι αξιοπρόσεκτη, γιατί σύμφωνα με πολλούς μελετητές αποτελεί στοιχείο που μπορεί να δώσει απάντηση για το χρόνο που έχει γραφεί ο Επιτάφιος. Το κυριότερο ερώτημα που θέτουν είναι: Πώς είναι δυνατόν να είναι ισχυρή η άποψη που θέλει τον Επιτάφιο να έχει γραφεί μετά το 404, τότε δηλαδή που η Αθήνα εξήλθε νικημένη από τον πόλεμο και οπωσδήποτε η κατάστασή της δεν μπορούσε να θαυμάζεται από κανέναν;

⁵ Παρά το γεγονός ότι σε πολλά σημεία του Επιταφίου ο Περικλής παρουσιάζει μια εξιδανικευμένη εικόνα της Αθήνας, θα μιλήσει και για τις στρατιωτικές της αποτυχίες. Αυτό επισημαίνεται με τη φράση *«πανταχοῦ δέ μνημεῖα κακῶν τε καὶ ἀγαθῶν ἄϊδια ξυγκατοικίσαντες»*. Διαπιστώνουμε λοιπόν ότι ο ρήτορας στο σημείο αυτό αποδίδει με αντικειμενικότητα την αλήθεια, γιατί πράγματι οι Αθηναίοι εκτός από τις επιτυχίες τους στις πολεμικές επιχειρήσεις που κατά καιρούς ανέλαβαν είχαν και αποτυχίες. Μια από αυτές για παράδειγμα ήταν η εκστρατεία στη Μέμφη της Αιγύπτου το 459 π.Χ. Τέτοιες αποτυχίες λοιπόν δεν αποκρύπτονται από τον Περικλή. Απεναντίας αναφέρονται γιατί δηλώνουν την τόλμη των Αθηναίων αλλά και την ανδρεία τους ενώπιον των κινδύνων.

⁶ Χρησιμοποιώντας τη φράση αυτή ο Περικλής πραγματοποιεί τρεις σκοπούς: Πρώτον, τερματίζει τον έπαινό του προς την πόλη. Δεύτερον, αρχίζει τον έπαινο των νεκρών και τρίτο προτρέπει τους επιζώντες να επιδείξουν την ίδια γενναιότητα, προκειμένου να υπερασπίσουν την ακεραιότητα και την ελευθερία της πατρίδας.

⁷ Η γνωστή αντίθεση *«λόγος - ἔργον»* επανέρχεται και στο κεφάλαιο 41 με τις φράσεις *«λόγων κόμπος - ἔργων ἀλήθεια»*. Στόχος του ρήτορα εδώ είναι να προϋδεάσει τους ακροατές για την αλήθεια των όσων περιέχονται στο εγκώμιό του προς την πόλη και να μην τα εκλάβουν ως μεγαλαυχίες που απέχουν από την πραγματικότητα.

⁸ Βλ. Αθ. Φραγκούλη, ό.π., σ. 116.

⁹ Βλ. Β. Κύρκου, ό.π., σσ. 124-126.

Κεφάλαιο 42

1. Ερμηνευτικές ερωτήσεις

1.1. Ερωτήσεις ανοικτού τύπου (ανάπτυξης και σύντομης απάντησης)

1. Με ποια επιχειρήματα ο Περικλής δικαιολογεί τη μακρογόρησή του για την πόλη;
2. Ενώ ο έπαινος των νεκρών αρχίζει στο κεφάλαιο 42, ο Περικλής δηλώνει ότι το μεγαλύτερο μέρος αυτού του επαίνου έχει λεχθεί. Πώς δικαιολογείται αυτό;
3. «καί οὐκ ἂν πολλοῖς τῶν Ἑλλήνων ἰσόρροπος ὥσπερ τῶνδε ὁ λόγος τῶν ἔργων φανείη»: Πώς παρουσιάζεται από το ρήτορα η σχέση «λόγων - ἔργων» στη φράση αυτή; ¹
4. Ποια είναι η έννοια της φράσης «ἀνδρός ἀρετή»;
5. Ποιο γεγονός αποδεικνύει την ανδραγαθία των νεκρών, σύμφωνα με τον Περικλή; Να επισημάνετε το σχετικό απόσπασμα και να αναλύσετε τις ιδέες που περιέχει.
6. Ποια είναι η σημασία του θανάτου για την πατρίδα, από ηθική άποψη;²
7. Ποιες κατηγορίες νεκρών διακρίνει ο ρήτορας και τι αναφέρει για καθεμιά;
8. Γιατί ο πλούτος και η φτώχεια, κατά τον Περικλή, μπορεί να αποτρέψει τους πολεμιστές από τη θυσία;
9. Να αναφέρετε τις απόψεις που διατύπωσε ο Περικλής για τον πλούτο και τη φτώχεια στο κεφάλαιο 40 και να τις συγκρίνετε με όσες περιέχονται στο κεφάλαιο 42 για το ίδιο θέμα.
10. Να επισημάνετε το σημείο στο οποίο δηλώνεται η μεγάλη σημασία που απέδιδαν οι Αθηναίοι στην τιμωρία των εχθρών και να δικαιολογήσετε την άποψη του ρήτορα.
11. Από ποιους παράγοντες εξαρτάται η έκβαση των πολεμικών γεγονότων κατά τον Θουκυδίδη; Να αιτιολογήσετε την άποψή σας παραπέμποντας σε στοιχεία του κειμένου. ³
12. Να αναλύσετε την αντίθεση ανάμεσα στο «ἀφανές» και στο «ὀρώμενον» σύμφωνα με όσα αναφέρει ο ρήτορας.

13. «καί δι' ἐλαχίστου καιροῦ τύχης ἅμα ἀκμῇ τῆς δόξης μᾶλλον ἢ τοῦ δέους ἀπηλλάγησαν»: Να αναλύσετε το περιεχόμενο της φράσης αναφέροντας τις πιο πιθανές ερμηνείες της.
14. Γιατί ο έπαινος των νεκρών από τον Περικλή δεν περιέχει καμιά αναφορά σε συγκεκριμένα πρόσωπα και γεγονότα;⁴
15. Στο κεφάλαιο 42 η αυτοθυσία παρουσιάζεται ως η υψίστη αρετή του ανθρώπου. Πιστεύετε ότι η αρετή αυτή έχει την ίδια θέση στην ιεράρχηση των αξιών από το σύγχρονο άνθρωπο;

1.2. Συνδυασμός ερωτήσεων σύντομης απάντησης και ελεύθερης ανάπτυξης

1. α) Ο πλούτος και η φτώχεια λειτουργούν ως κίνητρα ή αντικίνητρα κατά την ώρα της μάχης;
β) Να αιτιολογήσετε την απάντησή σας με βάση το κείμενο.
2. α) Οι απόψεις του ρήτορα για τη φτώχεια και τον πλούτο έχουν την ίδια απήχηση σήμερα;
β) Να απαντήσετε τεκμηριώνοντας την άποψή σας.
3. α) Τα επιχειρήματα του Περικλή για την απόφαση των πλουσίων και των φτωχών να αναλάβουν τους πολεμικούς κινδύνους είναι εξίσου ισχυρά;
β) Να αιτιολογήσετε την άποψή σας.

2. Λεξιλογικές - Σημασιολογικές ασκήσεις

1. Να συνδέσετε τα ρήματα της στήλης Α με τα παράγωγά τους στη στήλη Β:

A	B
ΐστημι	στάθμη
	θεσμός
	κάθετος
	αποστασία
	θήκη
ΐημι	ανάστημα
	νομοθέτης
	σταθμός
	συνετός
	επιστάτης
τίθημι	θέση
	σταθερός
	σύνεση
	σύνθετος
	ιστός
	εφέτης

2. Στον παρακάτω πίνακα:

α) Να συνθέσετε το ρήμα *τίθεται* με τις παρακάτω προθέσεις και να γράψετε στη νέα ελληνική ένα παράγωγο ουσιαστικό, όπως στο παράδειγμα:

ἀνά	ἀνατίθεται	ανάθεση
κατά		
διά		
μετά		
παρά		
ἀντί		
ἐπί		
πρό		
πρός		
σύν		
ὑπό		
ἀντί - ἐπί		
σύν - κατά		
ἐκ		

β) Να επιλέξετε τρία από τα ρήματα και πέντε από τα ουσιαστικά που σχηματίζετε και να γράψετε στη νέα ελληνική για κάθε περίπτωση μια πρόταση.

3. Στον παρακάτω πίνακα:

α) Να συνθέσετε το ρήμα *ἵσταμαι* με τις προθέσεις που δίνονται και να γράψετε ένα παράγωγο ουσιαστικό της νέας ελληνικής, όπως στο παράδειγμα:

ἀνά	<i>ἀνίσταμαι</i>	<i>ανάσταση</i>
κατά		
διά		
παρά		
ἀντί		
περί		
ἀπό		
ὑπό		
ἐν		
ἐκ		
μετά		
ἐπί - ἀνά		
ἀντί - κατά		

β) Να επιλέξετε πέντε από τα ρήματα και πέντε από τα ουσιαστικά που σχηματίσατε και να γράψετε στη νέα ελληνική για κάθε περίπτωση μια πρόταση.

4. α) Να συνθέσετε το ρήμα *μένω* με τις παρακάτω προθέσεις και να γράψετε ένα παράγωγο ουσιαστικό, όπως στο παράδειγμα:

ἀνά	<i>ἀναμένω</i>	<i>ἀναμονή</i>
διά		
παρά		
περί		
ἐπί		
ὑπό		
ἐν		
πρός		

β) Να γράψετε στη νέα ελληνική μια πρόταση για καθένα από τα ουσιαστικά που σχηματίσατε.

5. α) Να συνθέσετε το ουσιαστικό *ἀλλαγή* με τις παρακάτω προθέσεις και να γράψετε το αντίστοιχο ρήμα, όπως στο παράδειγμα:

ἐν	ἐναλλαγή	ἐναλλάσσω
σύν		
διά		
μετά		
παρά		
ἀντί		
ὑπό		

- β) Να γράψετε τη σημασία των συνθέτων ρημάτων που σχηματίσατε.

6. α) Στη στήλη Β να γράψετε τη σημασία των ρημάτων της στήλης Α.
 β) Στη στήλη Γ να γράψετε στη νέα ελληνική το αντίστοιχο ουσιαστικό που παράγεται από τα ρήματα της στήλης Α.

Α	Β	Γ
ἀνατιμῶ		
ἀποτιμῶ		
διατιμῶ		
ἐκτιμῶ		
ἐπιτιμῶ		
ὑποτιμῶ		
ὑπερτιμῶ		
συνεκτιμῶ		
ὑπερεκτιμῶ		
ἐπανεκτιμῶ		

7. α) Στη στήλη Β να γράψετε το αντίστοιχο ουσιαστικό που παράγεται από τα ρήματα της στήλης Α.
- β) Στη στήλη Γ να γράψετε τη σημασία των ουσιαστικών.

A	B	Γ
ἀντιποιοῦμαι	αντιποίηση	οικειοποίηση ξένου πράγματος, σφετερισμός
ἀποποιοῦμαι		
ἐκποιῶ		
μεταποιῶ		
παραποιῶ		
περιποιοῦμαι		
προσποιοῦμαι		

8. Να συνδέσετε τα ρήματα της στήλης Α με τα συνώνυμά τους στη στήλη Β:

A	B
ὑμνῶ	κατηγορῶ, ἐπιπλήττω
ἀμύνω	νομίζω, ὑπολαμβάνω, ἡγοῦμαι
ὠφελῶ	ἄγω καί φέρω, ὄλλυμι
πάσχω	θέλω, ἐπιθυμῶ, ποθῶ
τιμωρῶ	ἀγγέλλω, κατηγορῶ
βλάπτω	λυμαίνομαι, φθείρω
μηνύω	βοηθῶ, κολάζω
βούλομαι	ὑπομένω, ὑποφέρω
ἀφανίζω	βοηθῶ
δοκῶ	ἐπικουρῶ, προασπίζω
μέμφομαι	ἐπαινῶ, ἐγκωμιάζω

3. Εργασίες για το σπίτι

1. Στο κεφάλαιο 42 η αυτοθυσία για την πατρίδα παρουσιάζεται ως η κορυφαία ανθρώπινη αρετή. Πιστεύετε πως η αξιολογική αυτή αντίληψη ισχύει και στην εποχή μας; Να τεκμηριώσετε την απάντησή σας.
2. Να αναφέρετε από το βιβλίο σας «Κείμενα Νεοελληνικής Λογοτεχνίας» παραδείγματα, όπου η θυσία για την πατρίδα παρουσιάζεται ως ύψιστη υποχρέωση των πολιτών.
3. *«κοινῶς ὠφέλησαν ἢ ἐκ τῶν ἰδίων ἔβλαψαν»*: Να σχολιάσετε τη φράση αφού λάβετε υπόψη σας τα ιδανικά που χαρακτήριζαν την Αθήνα του 5ου αιώνα π.Χ.
4. Γιατί, κατά τη γνώμη σας, ο ρήτορας τονίζει ιδιαίτερα πως η ανδρεία των νεκρών ήταν αποτέλεσμα συνειδητής επιλογής τους; Να αιτιολογήσετε την απάντησή σας.
5. *«μή περί ἴσον ἡμῖν εἶναι τόν ἀγῶνα καί οἷς τῶνδε μηδέν ὑπάρχει ὁμοίως»*: Να σχολιάσετε την άποψη αυτή του Περικλή αφού λάβετε υπόψη και στοιχεία από προηγούμενα κεφάλαια του Επιταφίου.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

¹ Στα περισσότερα σημεία του Επιταφίου η σχέση «λόγων - έργων» είναι αντιθετική. Υπάρχει μεταξύ τους μια δυσαρμονία που απομακρύνει τους μεν από τα δε. Εδώ όμως λόγος και έργα ταυτίζονται και βρίσκονται σε ισορροπία. Ο λόγος δεν περιέχει ωραιολογίες, υπερβολές και κομπασμούς, δεν εκπορεύεται από υπέρμετρη εγκωμιαστική διάθεση, αλλά βρίσκεται σε αντιστοιχία με τις ηρωικές πράξεις των νεκρών. Είναι προφανής η προσπάθεια του Περικλή να μην παρουσιάσει αποκλειστικά τους Αθηναίους ως τους μόνους από τους Έλληνες που χαρακτηρίζονται από αυτή την ισορροπία λόγων - έργων. Για τους νεκρούς όμως που τιμούνται με τη παρούσα τελετή ισχύει κάτι το μοναδικό, γιατί αυτοί με τα κατορθώματά τους έχουν καταφέρει να συγκεράσουν κατά τρόπο «*ισόρροπο*» τα λόγια με τα έργα. Είναι πάντως άξιο παρατήρησης ότι τα έργα αυτά δεν αναφέρονται συγκεκριμένα, αλλά θα προσδιοριστούν με την επίδειξη υψηλού και γενναίου φρονήματος εκ μέρους του Αθηναίου στο πεδίο της μάχης. Φρόνημα που δικαιολογημένα δημιούργησε τη μεγάλη φήμη των Αθηναίων μεταξύ όλων των Ελλήνων. Ίσως στο σημείο αυτό να υπαινίσσεται τους Λακεδαιμονίους οι οποίοι παρουσιάζονται με φήμη η οποία όμως δεν ανταποκρίνεται στα έργα. Γιατί στους Σπαρτιάτες υπερίσχυε ο λόγος σε σύγκριση με τα έργα. Στο Α, 69, 4 ο Θουκυδίδης επισημαίνει σχετικά: «*ήσυχάζετε μὲν γὰρ μόνοι Ἑλλήνων, ὧ Λακεδαιμόνιοι, οὐ τῇ δυνάμει τινά, ἀλλὰ τῇ μελλήσει ἀμυνόμενοι, καὶ μόνοι οὐκ ἀρχομένην τὴν αὔξησιν τῶν ἐχθρῶν, διπλασιουμένην δὲ καταλύοντες. καίτοι ἐλέγεσθε ἀσφαλεῖς εἶναι, ὧν ἄρα ὁ λόγος τοῦ ἔργου ἐκράτει*».

² Σύμφωνα με τον Περικλή, ο θάνατος για την πατρίδα λειτουργεί με τρόπο εξαγνιστικό για όσες αδυναμίες επέδειξαν οι νεκροί κατά τη διάρκεια της ζωής τους. Ως άνθρωποι είναι φυσικό να παρουσίασαν και αυτοί ελαττώματα στην ιδιωτική και δημόσια ζωή που όμως επισκιάζονται πλήρως από την υπέρτατη πράξη της αυτοθυσίας. Κι αν ακόμη στην ιδιωτική τους ζωή τους «*ἐκ τῶν ιδίων ἔβλαψαν*», προκάλεσαν δηλαδή κάποια βλάβη, «*κοινῶς μᾶλλον ὠφέλησαν*», προσέφεραν υπηρεσίες πολύ υψηλότερες στην κοινή υπόθεση της πόλης. Είναι χαρακτηριστικός ο τρόπος με τον οποίο παρατίθενται οι αντιθέσεις «*ἀγαθῶ - κακόν*», «*κοινῶς - ἐκ τῶν ιδίων*», «*ὠφέλησαν - ἔβλαψαν*». Ενώ δηλαδή ο Θουκυδίδης διατυπώνει μια γενική κρίση, μια άποψη που ισχύει διαχρονικά, δε χρησιμοποιεί χρόνο ενεστώτα, αλλά αόριστο. Έτσι η άποψη για την αυταπάρηση και την αυτοθυσία δεν παρουσιάζεται ως δυνατή αλλά ως συντελεσμένο γεγονός που δεν επιδέχεται αμφισβήτησης. (Βλ. Ι. Θ. Κακριδής ό.π., σ. 81).

³ Οι προκείμενοι νεκροί ρίχτηκαν στους πολεμικούς κινδύνους «*ἐλπιδὶ τό ἀφανές τοῦ κατορθώσιν ἐπιτρέψαντες*». Δεν ήταν βέβαιοι δηλαδή για τη θετική έκβασή

τους αλλά έτρεφαν γι' αυτήν ελπίδες. Ούτε όμως τους αντιμετώπιζαν με μοιρολατρική διάθεση. Απεναντίας έδειχναν γενναιότητα σώματος και ψυχής χωρίς να υποκύπτουν στις όποιες δυσκολίες, επειδή γνώριζαν ότι η νίκη θα μπορούσε να προέλθει μόνο με τη διατήρηση υψηλού φρονήματος. Το αποτέλεσμα ενός αγώνα, σύμφωνα με το Θουκυδίδη είναι δυνατόν μερικές φορές να κριθεί από παράγοντες που δεν σταθμίζονται, που δεν μπορούν να προβλεφθούν από τον άνθρωπο. Η τύχη παρεμβάλλεται και τρέπει τα πράγματα προς κατευθύνσεις που δεν μπορούν να προσδιορισθούν από τον άνθρωπο. «Οι φιλόσοφοι, που είχαν αποκαλύψει το βασίλειο του Φυσικού Νόμου, δεν είχαν γράψει μάταια για το Θουκυδίδη. Η τύχη σημαίνει γι' αυτόν ό,τι σημαίνει και για μας, δε σημαίνει παρέμβαση εξωτερικής θελήσεως η πείσματος, απλούστατα παριστάνει ένα στοιχείο που δεν μπορούσε να προειπωθεί. Αναγνωρίζει τη δράση του αγνώστου, δεν αναγνωρίζει τη δράση κρυφών δυνάμεων και περιορίζει το άγνωστο στο ελάχιστο της σημασίας του για την ανθρώπινη ζωή. Ο μεγάλος φιλόσοφος Δημόκριτος από τα Άβδηρα είχε πει: «Η τύχη είναι ένα είδωλο που οι άνθρωποι συνηθίζουν να το δέχονται λόγω της πνευματικής τους αδυναμίας. Πραγματικά η τύχη σπάνια συγκρούεται με τη σοφία. Στα πιο πολλά προβλήματα της ζωής μια διάνοια διαυγής μπορεί ν' ασκήσει τη μαντεία με επιτυχία. Τα λόγια αυτά του Δημόκριτου πρέπει να χρησίμευαν σαν απόφθεγμα για το Θουκυδίδη». (John B. Bury, ό.π, σσ. 111-112).

⁴ Είναι γεγονός ότι θα περίμενε κανείς να ακούσει από τον Περικλή να αναφέρεται σε συγκεκριμένα πολεμικά γεγονότα τα οποία είχαν ως αποτέλεσμα να χάσουν τη ζωή τους κάποιοι άνθρωποι. Εν τούτοις ο ρήτορας αποφεύγει αυτή τη συγκεκριμενοποίηση προσώπων και γεγονότων, γιατί σκοπός του είναι να εξάρει την ψυχική διάθεση με την οποία ο Αθηναίος ρίχνεται στους πολεμικούς κινδύνους. Έτσι λοιπόν και για τους προκείμενους νεκρούς δεν αναφέρει τις ακριβείς συνθήκες κάτω από τις οποίες έχασαν τη ζωή τους, δεν περιγράφει τις μάχες όπου έλαβαν μέρος αλλά εξαίρει την απaráμιλλη γενναιότητα και το άκαμπτο φρόνημά τους προ των κινδύνων που ανέλαβαν να αντιμετωπίσουν, με σκοπό να διατηρήσουν το μεγαλείο της πόλης τους και την ελευθερία.

Κεφάλαιο 43

1. Ερμηνευτικές ερωτήσεις

1.1. Ερωτήσεις ανοικτού τύπου (ανάπτυξης και σύντομης απάντησης)

1. «Τούς δέ λοιπούς χρή ασφαλεστέραν μὲν εὔχεσθαι, ἀτολμοτέραν δέ μηδὲν ἄξιοῦν τὴν ἐς τοὺς πολεμίους διάνοιαν ἔχειν»: Να επισημάνετε τις αντιθέσεις του αποσπάσματος και να αναλύσετε το περιεχόμενό τους.
2. «σκοποῦντας μὴ λόγῳ μόνῳ τὴν ὠφελίαν ... ἀλλὰ μᾶλλον τὴν τῆς πόλεως δύναμιν καθ' ἡμέραν ἔργῳ θεωμένους»: Τι επιδιώκει ο ρήτορας με την αντίθεση «λόγῳ - ἔργῳ» στο απόσπασμα αυτό;
3. Ποια είναι τα αγαθά που προέρχονται από την άμυνα εναντίον των εχθρών και γιατί δεν αναφέρονται από το ρήτορα; ¹
4. Να αναφέρετε τα σημεία των προηγούμενων κεφαλαίων στα οποία ο Περικλής μίλησε για τη δύναμη της πόλης και να αιτιολογήσετε την έμφαση που δίνει σ' αυτήν.
5. Ποιες είναι οι σκέψεις που πρέπει να κάνει κάθε Αθηναίος, όταν διαπιστώσει ότι η δύναμη της πόλης του είναι μεγάλη;
6. Πώς χαρακτηρίζει ο Περικλής όσους συνέβαλαν στη δημιουργία της δύναμης με την οποία παρουσιάζεται η Αθήνα;
7. «τολμῶντες καὶ γιγνώσκοντες ... καὶ ... αἰσχυρόμενοι»: Να προσδιορίσετε το ήθος των πολεμιστών, όπως αυτό αποδίδεται από τις παραπάνω μετοχές.
8. Να επισημάνετε και να σχολιάσετε τις μετοχές που αναφέρονται στη συμπεριφορά που επέδειξαν οι πολεμιστές σε περιπτώσεις ήττας τους.
9. Γιατί ο Περικλής αποφεύγει και εδώ, όπως και στο κεφάλαιο 36, να αναφερθεί διεξοδικώς στους «ζῶντες»;
10. Ποια σχέση πρέπει να υπάρχει μεταξύ του πολίτη και της πόλης σύμφωνα με τον Περικλή;
11. Να κρίνετε τη θέση του Περικλή σύμφωνα με την οποία η θυσία για την πατρίδα πρέπει να πηγάζει από ερωτικό συναίσθημα προς αυτήν. ²

12. Να επισημάνετε μέσα από τις αντιθέσεις που χρησιμοποιεί ο ρήτορας την προσφορά των νεκρών και την αντιπροσφορά εκ μέρους της πολιτείας.³
13. Να αναλύσετε το περιεχόμενο της αποφθεγματικής φράσης «*ἀνδρῶν ἐπιφανῶν πᾶσα γῆ τάφος*».⁴
14. «*καί οὐ στηλῶν μόνον ἐν τῇ οἰκείᾳ σημαίνει ἐπιγραφή, ἀλλὰ καί ἐν τῇ μὴ προσηκούσῃ ἄγραφος μνήμη παρ' ἐκάστῳ τῆς γνώμης μᾶλλον ἢ τοῦ ἔργου ἐνδαισιτᾶται*»: Να προσδιορίσετε το περιεχόμενο των αντιθέσεων που υπάρχουν στο παραπάνω απόσπασμα.⁵
15. Γιατί ο Περικλής στο κεφάλαιο 43, που αποτελεί τη μετάβαση στις προτροπές προς τους επιζώντες, επανέρχεται στον έπαινο των νεκρών;
16. «*καί τό εὐδαιμον τό ἐλεύθερον, τό δ' ἐλεύθερον τό εὐψυχον κρίναντες*»: Να αναλύσετε το περιεχόμενο του παραπάνω συλλογισμού.⁶
17. Γιατί, σύμφωνα με τον Περικλή, οι Αθηναίοι δεν πρέπει να φοβούνται τους πολεμικούς κινδύνους;⁷
18. Να ερμηνεύσετε τη θέση του Περικλή, σύμφωνα με την οποία είναι πιο δίκαιο να μάχονται υπέρ της πατρίδας οι πλούσιοι παρά οι φτωχοί και οι δυστυχημένοι.
19. «*ἀλγεινότερα γάρ ἀνδρὶ γε φρόνημα ἔχοντι ἢ μετὰ τοῦ μαλακισθῆναι κάκωσις ἢ ὁ μετὰ ῥώμης καί κοινῆς ἐλπίδος ἅμα γιγνόμενος ἀναίσθητος θάνατος*»: Να αναλύσετε το περιεχόμενο του αποσπάσματος.

1.2. Συνδυασμός ερωτήσεων σύντομης απάντησης και ελεύθερης ανάπτυξης

1. α) «*ἀνδρῶν γάρ ἐπιφανῶν πᾶσα γῆ τάφος*»: Η φράση αυτή έχει παρηγορητικό ή θριαμβικό περιεχόμενο;
β) Να αιτιολογήσετε την απάντησή σας με βάση το κείμενο.
2. α) Ο Περικλής θεωρεί ιδανικό το αλόγιστο θάρρος ή όχι;
β) Να τεκμηριώσετε την απάντησή σας με βάση το κείμενο.

2. Εργασίες για το σπίτι

1. Να συγκρίνετε την άποψη που διατυπώνει ο Περικλής για τη γενναιότητα των πλουσίων με όσα υποστήριξε στο κεφάλαιο 42 για το ίδιο θέμα.
2. Να αναφέρετε παραδείγματα από τον Όμηρο ή τη δημοτική μας ποίηση που να φανερώνουν τη θλίψη που προκαλεί η ταφή των νεκρών σε ξένη γη.
3. Με ποιο τρόπο το κεφάλαιο 43 θα μπορούσε να στηρίξει την άποψη πως ο ομιλητής του Επιταφίου αναφέρεται σε όλους τους νεκρούς του Πελοποννησιακού πολέμου και όχι μόνο στους νεκρούς του πρώτου έτους;

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

- ¹ Τα αγαθά αυτά είναι ευνόητα και γι' αυτόν το λόγο δεν αναφέρονται από τον Περικλή. Πρόκειται για την ελευθερία, την ανεξαρτησία, την εδαφική ακεραιότητα της πόλης, την ευημερία των πολιτών. Με μια φράση πρόκειται για τη διατήρηση του μεγαλείου της Αθήνας.
- ² Ο Περικλής μίλησε και προηγουμένως (κεφ. 39, 41) για τη δύναμη της Αθήνας και για τη σχέση του πολίτη με την πόλη. Στο σημείο όμως αυτό συμπυκνώνονται όλες οι αντιλήψεις του σχετικά με το θέμα αυτό και ανάγονται σε πατριωτική ιδεολογία η οποία ενέπνεε τους Αθηναίους για πολλά χρόνια. Σύμφωνα με την ιδεολογία αυτή ο δεσμός του Αθηναίου με την πόλη του μετατρέπεται σε πνευματικό και ο πολίτης σε εραστή της πατρίδας. Την άποψη για τη λατρεία, το θαυμασμό και τον έρωτα προς τη δύναμη της πόλης πολλοί αποδίδουν στο Θουκυδίδη και όχι στον Περικλή. Ο Ι. Θ. Κακριδής σημειώνει: «Η θέρμη του Αθηναίου για την πόλη του, που φανερώνεται στο *‘καθ’ ἡμέραν θεᾶσθαι’*, θα καταλήξει σε μιαν αγάπη δυνατή σαν τον έρωτα. Για να κερδίσει ξανά η φράση όλη την πρωταρχική της αξία, πρέπει να ανανεώσουμε μέσα μας το πάθος που έκλεινε τότε η ξεπλυμένη σήμερα λέξη *εραστής*, ακόμα να εκτιμήσουμε το βάρος που παίρνουν τα λόγια αυτά ειπωμένα από έναν άνθρωπο με τέτοιο ήθος και συναίσθηση ευθύνης, όπως ο Θουκυδίδης, ο μεγάλος αυτός θεατής της δύναμης της Αθήνας και εραστής της» (Ι. Θ. Κακριδής, ό.π., σ. 93). Ο Gomme όμως διατυπώνει το ερώτημα αν αυτή η θέση για την ερωτική σχέση πολίτη – πόλης θα μπορούσε να γραφεί μετά το 404. Τότε δηλαδή που η καταστροφή της Αθήνας έχει συντελεστεί. Επομένως δε θα είχαν θέση στην Ιστορία του Θουκυδίδη παρόμοιες μεγαλαυχίες, αν δεν αποτελούσαν αντιλήψεις του Περικλή (Βλ. Β. Κωνσταντινόπουλου, ό.π., σσ. 121-122).
- ³ Ο Περικλής δε δίνει έμφαση στην αξία του τάφου ως μνημείο αλλά εξαίρει τη σημασία του τάφου ως ιδέα που ξεφεύγει από κάθε περιορισμό που θέτει ο χώρος και ο χρόνος. Έχουμε δηλαδή εδώ μετάθεση από το μνημείο που βρίσκονται θαμμένα τα σώματα των νεκρών (η τέφρα τους, για να ακριβολογήσουμε) στον τάφο ως ιδέα, στον τάφο δηλαδή *«ἐν ᾧ ἡ δόξα αὐτῶν παρὰ τῷ ἐντυχόντι αἰεὶ καὶ λόγον καὶ ἔργον καιρῷ ἀείμνηστος καταλείπεται»*. Σε κάθε πανηγυρισμό της πόλης η αναδρομή στη μνήμη των πεσόντων θα αποτελεί πηγή διδαγμάτων σε όλες τις επιγιγνώμενες γενιές. Αλλά και όταν οι άρχοντες θα μιλούν για τη γενναιότητα και το ψυχικό μεγαλείο που πρέπει να επιδεικνύουν οι πολίτες στα πεδία των μαχών, θα προβάλλουν τους προκείμενους νεκρούς ως σύμβολο του ιδανικού πολίτη, ως πρότυπο ανδρείας και αρετής. (Βλ. και Α. Γεωργοπαπαδάκος, ό.π., σ. 130). Είναι χαρακτηριστικό ότι εδώ ο ρήτορας δεν αντιδιαστέλλει το *«λόγο»* από το *«ἔργο»*, όπως έκανε πολλές φορές μέχρι το σημείο αυτό του Επιταφίου. Η εξήγηση δίνεται με την προηγούμενη ακριβώς παρατήρηση. Με το γεγονός δηλαδή ότι οι προκείμενοι νεκροί θα χρησιμοποιούνται ως παράδειγμα

και για να μνημονεύσει κάποιος με λόγο την προσφορά τους αλλά και να αποδείξει με έργα ότι ακολουθεί το παράδειγμά τους στην πορεία προς την επιτέλεση του καθήκοντός του να υπηρετήσει τις μεγάλες ιδέες, τις μεγάλες αξίες και τα μεγάλα ιδανικά.

⁴ Με τη φράση αυτή ο ρήτορας δεν υπονοεί ότι οι νεκροί θα μπορούσαν να είχαν ταφεί σε οποιαδήποτε χώρα, αλλά ότι η μνήμη τους διατηρείται στη θύμηση όλων των ανθρώπων, όχι μόνον «*ἐν τῇ οἰκείᾳ*» αλλά και «*ἐν τῇ μὴ προσηκούσῃ*». Με το να δώσουν ό,τι πολυτιμότερο είχαν, δηλαδή την ίδια τους τη ζωή, απέκτησαν δόξα που δεν περιορίζεται στα εδαφικά όρια της Ελλάδας, αλλά επεκτείνεται και παίρνει οικουμενική διάσταση. Τα ιδανικά για τα οποία έπεσαν δεν έχουν απλώς πανελλήνιο χαρακτήρα, αλλά πανανθρώπινο. Εμπύπτουν στη σφαίρα του διατοπικού, του διαχρονικού και του οικουμενικού. Όσοι υπήρξαν «*ἐπιφανείς*» δεν είναι δυνατόν να ανήκουν στους ανθρώπους μίας μόνο χώρας και μίας εποχής. Ανήκουν στους ανθρώπους κάθε χώρας και κάθε εποχής. Γιατί γίνονται πρότυπα ανδρείας και αρετής για κάθε άνθρωπο όλων των εποχών που μάχεται για την επικράτηση των υψηλών ιδεών και αξιών, για την υπερίσχυση των ευγενών ιδανικών που δίνουν ουσιαστικό νόημα και περιεχόμενο στην ανθρώπινη ύπαρξη. (Βλ. Δημ. Λυπουρλής, «*ἀνδρῶν ἐπιφανῶν πᾶσα γῆ τάφος*», περ. *Φιλολόγος*, Θεσσαλονίκη, Άνοιξη 1997, σσ. 31-43).

⁵ Η πρώτη αντίθεση υπάρχει στις φράσεις «*στηλῶν ἐπιγραφῇ*» και «*ἄγραφος μνήμη*». Με την πρώτη φάση υποδηλώνεται κάτι το υλικό, ενώ με τη δεύτερη κάτι το ηθικό. Η «*στηλῶν ἐπιγραφῇ*» αποτελεί την έμπρακτη αναγνώριση της προσφοράς των νεκρῶν από τις επιγιγνώμενες γενιές και την εκδήλωση των αισθημάτων σεβασμού προς αυτούς. Σεβασμός όμως που εκδηλώνεται από τους μεταγενέστερους που εξακολουθούν να κατοικούν στον ίδιο γεωγραφικό χώρο. Η «*ἄγραφος μνήμη*» όμως της ανδρείας που επέδειξαν οι νεκροί και της δόξας την οποία κατέκτησαν διατηρείται στην καρδιά κάθε ανθρώπου πέρα από οποιονδήποτε περιορισμούς τους οποίους θα μπορούσε να θέσει η καταγωγή, η φυλή, ο τόπος και ο χρόνος. Η δεύτερη αντίθεση περικλείεται στη φράση «*καί οὐ μόνον σημαίνει, ἀλλὰ ἐνδαιτᾶται*», και υποδηλώνεται με αυτή η διαρκής ζωντανή παρουσία «*της γνώμης*» των νεκρῶν. (Βλ. και Δ. Δρακόπουλος, Χ. Γ. Ρώμας, *Θουκυδίδης Περικλέους Επιτάφιος*, Επικαιρότητα, Αθήνα 1989, σ. 115). Η τρίτη αντίθεση εντοπίζεται στη φράση «*τῆς γνώμης μᾶλλον ἢ τοῦ ἔργου*». Σύμφωνα με αυτήν ο ρήτορας δίνει ιδιαίτερη έμφαση στο γενναίο φρόνημα που επέδειξαν οι νεκροί και όχι στο αποτέλεσμα του αγώνα που διεξήγαγαν. Βεβαίως στην αναφορά αυτή του Περικλή θα μπορούσαμε ίσως να διαγνώσουμε την προσπάθεια δικαιολόγησης κάποιων αρνητικών εκβάσεων των προσπαθειών που καταβλήθηκαν από τους νεκρούς. Ίσως στο σημείο αυτό να έχουμε και την άποψη του Θουκυδίδη, σύμφωνα με την οποία η επιτυχία ή η επιτυχία ενός πολέμου πολλές φορές καθορίζεται όχι από τους σχεδιασμούς των ανθρώπων

αλλά από παράγοντες εξωτερικούς που δεν είναι δυνατόν να σταθμιστούν. (Για τις αντιθέσεις, βλ. Γ. Ζηκίδου, *Θουκυδίδου Ιστορίαι*, Βιβλ. Β', εκδ. Παπαδήμας, Αθήνα 1986, σσ. 105-106. Βλ. σχετικά και Σ. Γκίκα, *ό.π.*, σ. 133).

⁶ Με το συλλογισμό αυτό ο Περικλής θεωρεί την ευψυχία ως βασική προϋπόθεση τόσο των ηθικών όσο και των υλικών αγαθών. Αν εννοήσουμε το συνδυαστικό ρήμα «ἐστί» ο συλλογισμός που προκύπτει είναι:

«τό ἐλεύθερον (ἐστί) τό εὐδαιμον

τό εὐψυχον (ἐστί) τό ἐλεύθερον

Ἄρα τό εὐψυχον (ἐστί) τό εὐδαιμον»

Προϋπόθεση λοιπόν της ευδαιμονίας είναι η ελευθερία, αφού αυτή διαμορφώνει τις συνθήκες απόκτησης και απόλαυσης όλων των αγαθών που κάνουν τη ζωή ευχάριστη. Η αναφορά του ρήτορα περιλαμβάνει κατά κύριο λόγο την εθνική ελευθερία, γιατί η ατομική αλλά και η συλλογική ευδαιμονία απ' αυτήν πηγάζουν. Ο άνθρωπος ως ελεύθερο ον αδυνατεί να ζήσει υπό συνθήκες ανελευθερίας. Γι' αυτό, όταν η εθνική ελευθερία απειλείται, απηφά τους κινδύνους και μπαίνει στο πεδίο της μάχης προκειμένου να αποκρούσει όσους την επιβουλεύονται. Σ' αυτές ακριβώς τις στιγμές χρειάζεται να επιδείξει ευψυχία, γιατί έτσι μόνο θα εξακολουθήσει να ζήσει ελεύθερος και να απολαμβάνει τα αγαθά της ευδαιμονίας. (Βλ. σχετικά Ι. Μπάρμπα, *ό.π.*, σσ. 201-202 και Ι. Θ. Κακριδή, *ό.π.*, σσ. 99-100).

⁷ Σύμφωνα με τον Περικλή, οι Αθηναίοι δεν πρέπει να φοβούνται τους πολεμικούς κινδύνους, γιατί οι πρόγονοί τους και κυρίως οι προκείμενοι νεκροί, μπορούν να αποτελέσουν πρότυπα ανδρείας. Η μίμηση αυτών από τους επιζώντες θα τους οδηγήσει στην κατάκτηση ακόμη περισσότερων ηθικών και υλικών αγαθών, αλλά προπάντων θα συντελέσει στη διατήρηση της ελευθερίας. Θα συντελέσει δηλαδή στη διαμόρφωση των συνθηκών εκείνων που θα τους επιτρέψει να απολαύσουν την ευδαιμονία τους. Είναι προφανές ότι ο Περικλής στο σημείο αυτό προσπαθεί να τονώσει το ηθικό των Αθηναίων και να τους πείσει ότι πρέπει να συνεχίσουν τον πόλεμο, αν οι περιστάσεις το απαιτήσουν. Ο John H. Finley παραλληλίζει την προτροπή αυτή του Περικλή με τα λόγια του Αρχίδαμου: «Στην ευνομία μας χρωστούμε και την πολεμική μας αρετή και την πολιτική μας σωφροσύνη και τούτο επειδή το αίσθημα της τιμής συνδέεται στενά με τη σωφροσύνη και η γενναιότητα με το αίσθημα της ντροπής». Παρατηρεί όμως εύστοχα ότι ο Αρχίδαμος είχε να παρουσιάσει μια πειθαρχία που είχε ως βάση της τους περιορισμούς, ενώ ο Περικλής προβάλλει την ελπίδα μιας πληρέστερης και πιο ανθρωπιστικής ελευθερίας. (Βλ. J. H. Finley, *ό.π.*, σ. 155).

Κεφάλαιο 44

1. Ερμηνευτικές ερωτήσεις

1.1. Ερωτήσεις ανοικτού τύπου (ανάπτυξης και σύντομης απάντησης)

1. Η παραμυθία του Περικλή προς τους γονείς απορρέει περισσότερο από τη λογική ή από το συναίσθημα; Να αιτιολογήσετε τις απόψεις σας.
2. Ο Περικλής ήταν ένθερμος οπαδός του «μέτρου». Να επισημάνετε τα στοιχεία που επιβεβαιώνουν την προσήλωσή του σ' αυτό.
3. Με ποιο τρόπο, σύμφωνα με τον Περικλή, οι γονείς των νεκρών θα αντλήσουν κουράγιο, για να υπομείνουν τον πόνο τους;
4. Ποιο περιεχόμενο δίνει ο Περικλής στην ευτυχία; Να παρουσιάσετε τις απόψεις του.
5. Να συγκρίνετε τις απόψεις που διατυπώνει ο Περικλής στο κεφάλαιο 43 με εκείνες του κεφαλαίου 44.
6. Να αναλύσετε τις έννοιες του «εὐτυχοῦς» και της «λύπης» κάνοντας αναφορά στο συσχετισμό που γίνεται από τον Περικλή γι' αυτά.
7. Τι επιδιώκει ο Περικλής με το να παρουσιάζει την «τελευτήν» ως «εὐπρεπεστάτην»;
8. Ποια κατάσταση αποτελεί κατά τη γνώμη του Περικλή την απόλυτη ευδαιμονία;
9. Να παρουσιάσετε το περιεχόμενο της ευτυχίας, όπως το συναντήσατε και σε άλλα κείμενα της αρχαίας ελληνικής γραμματείας.
10. Να αναφέρετε τα επιχειρήματα που χρησιμοποιεί ο Περικλής, για να μετριάσει τον πόνο των γονέων.¹
11. Να επισημάνετε το σημείο του κειμένου, όπου ο Περικλής εκφράζει την άποψή του για τη δυσκολία της προσπάθειάς του να πείσει τους γονείς των νεκρών και να το αναλύσετε.
12. Στο κεφάλαιο 44 ο Περικλής διατυπώνει δύο αντιφατικούς μεταξύ τους ορισμούς της ευτυχίας. Να τους επισημάνετε και να παρουσιάσετε τα επιχειρήματα με τα οποία ο ρήτορας καταλήγει σε καθέναν απ' αυτούς.

13. Ποιος από τους ορισμούς που δίνει ο Περικλής στην ευτυχία βρίσκεται πιο κοντά στην πραγματικότητα και ποιος χαρακτηρίζεται από τάση εξιδανίκευσης; Να αιτιολογήσετε την άποψή σας.
14. Για ποια αγαθά, σύμφωνα με τον Περικλή, λυπάται περισσότερο ο άνθρωπος και γιατί;
15. Πώς θα λειτουργεί η θέα της ευτυχίας των άλλων για τους γονείς που έχασαν τα παιδιά τους στο πεδίο της μάχης;
16. Ποιο είναι το περιεχόμενο που δίνει ο Περικλής στη λέξη «καρτερία» και γιατί αυτή θα λειτουργεί καταπραϋντικά για τον πόνο των γονέων;²
17. Είναι πειστική η άποψη, σύμφωνα με την οποία η «τέκνωσις ἐπιγιγνομένων» θα επιφέρει σε μερικούς γονείς «λήθην»; Να αιτιολογήσετε τις απόψεις σας.
18. *«ἰδίᾳ τε γάρ τῶν οὐκ ὄντων λήθη οἱ ἐπιγιγνόμενοί τισιν ἔσονται, καί τῃ πόλει διχόθεν, ἔκ τε τοῦ μὴ ἐρημοῦσθαι καὶ ἀσφαλείᾳ, ξυνοίσει»³*: Το επιχείρημα αυτό του ρήτορα φαινομενικά αντιφάσκει με όσα ανέφερε προηγουμένως για την «τέκνωσιν». Να επισημάνετε τη φαινομενική αντίφαση και να εξηγήσετε τη σκέψη με την οποία ο Περικλής φθάνει στη συγκεκριμένη διατύπωση.
19. Ποια άποψη διατυπώνει ο Περικλής για την ίση συμμετοχή στις αποφάσεις της πόλης και των γονέων που έχουν παιδιά και των γονέων που δεν έχουν παιδιά;
20. Η θέση του Περικλή, σύμφωνα με την οποία οι γονείς που έχουν παιδιά λαμβάνουν ορθότερες αποφάσεις για την πόλη, μπορεί να γίνει αποδεκτή χωρίς αντίλογο; Να αιτιολογήσετε την άποψή σας.
21. Ποια προτροπή απευθύνει ο Περικλής στους «παρηβηκότας»;⁴
22. Ποια άποψη διατυπώνει ο ρήτορας για τα γηραιά;

1.2. Συνδυασμός ερωτήσεων σύντομης απάντησης και ελεύθερης ανάπτυξης

1. α) Για ποιο λόγο ο ρήτορας απευθύνεται στους γονείς των νεκρών που ήταν παρόντες στην ταφή;
β) Να αιτιολογήσετε την απάντησή σας.
2. α) Ποιοι γονείς, κατά τον ρήτορα, αποτελούν μεγαλύτερη εγγύηση για την ασφάλεια της πόλης;
β) Πώς αιτιολογεί την άποψή του;
3. α) Τα επιχειρήματα του Περικλή στο κεφάλαιο 44 χαρακτηρίζονται από πειστικότητα ή όχι; ⁵
β) Να αιτιολογήσετε την άποψή σας.
4. α) Πώς ορίζει ο Περικλής την ευτυχία; ⁶
β) Οι αντιλήψεις αυτές ισχύουν στην εποχή μας;

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

- ¹ Τα επιχειρήματά του είναι: α) ο τρόπος ζωής των γονέων (πολύτροπες αλλαγές), β) ο τρόπος που πέθαναν τα παιδιά τους (ευπρεπέστατα) και γ) η ποιότητα του πόνου των γονέων (ευπρεπεστάτη), τιμημένος θάνατος, τιμημένο πένθος.
- ² «καρτερεῖν χρή»: Δεν αναφέρεται ως παρηγοριά, αλλά ως πίστη ότι τα παιδιά που θα γεννηθούν θα βοηθήσουν στη λήθη των χαμένων. Μετά τη δυσκολία της πειθούς (χαλεπόν) ακολουθεί η ανάγκη (χρή) της καρτερίας.
- ³ «Για μας σήμερα έρχεται βέβαια σαν αταίριαστο κάπως, σ' ένα παραμυθητικό λόγο για τους γονείς να τονίζεται περισσότερο η σημασία που έχουν τα καινούργια παιδιά για την πολιτεία παρά για τους ίδιους, καθώς η ωφέλεια παρουσιάζεται για τους γονείς αρνητική μόνο (λήθη τῶν οὐκ ὄντων ἔσσονται), ενώ για εκείνη και αρνητική και θετική. Ο πολιτικός όμως που μιλεί, είτε Περικλή είτε Θουκυδίδη τον πεις, είναι το μόνο φυσικό και σωστό κι εδώ ακόμα να σκέπτεται την πόλη πιο πολύ από τα άτομα, ακόμα να περιορίζει την παρηγόρησή του στην ειδική ωφέλεια, που θα έχουν οι γονείς από τα νέα παιδιά, ότι θα τους βοηθήσουν να ξεχάσουν τα παλιά που σκοτώθηκαν» (Βλ. Ι. Θ. Κακριδή, ό.π., σ. 107).
- ⁴ Βλ. Ι. Θ. Κακριδή, ό.π., σσ. 108-109.
- ⁵ «Κρίνοντας την επιχειρηματολογία του Περικλή και συγκρίνοντάς την με την αντίστοιχη επιχειρηματολογία των ρητόρων άλλων Επιτάφιων λόγων που σώζονται, διαπιστώνει κανείς πως η τελευταία διακρίνεται για το βαθύτατο συναισθηματισμό και την απαλή τρυφερότητα, ενώ η πρώτη είναι αρκετά ψυχρή και ορθολογική. Σ' αυτό το σημείο η επιχειρηματολογία του Περικλή έρχεται σε αντίθεση με τη ζεστασιά και τη λάμψη της απλοϊκής ομιλίας, όπου εξαίρονται το μεγαλείο της πόλης, οι ευκαιρίες και οι ιδιότητες των πολιτών. Οι προτροπές του χαρακτηρίζονται κούφιες και κενές (Ehrenberg, *From Solon to Socrates*, London, 1968, 263) και προσφέρουν επιχειρήματα σ' αυτούς που αμφισβητούν την άποψη ότι ο *Επιτάφιος* λόγος του Περικλή παρουσιάζει στον αναγνώστη μια ιδανική μορφή της Αθήνας του 5ου αιώνα π.Χ.» (Βλ. Α. Φραγκούλη, ό.π., σσ. 143-144).
- ⁶ Ευτυχία κατά τον ρήτορα θεωρείται: α) ο τιμημένος θάνατος στο πεδίο της μάχης, β) το τιμημένο πένθος των γονέων για τα ηρωικά παιδιά τους, γ) η σύμπτωση του τέλους της ευτυχίας με το τέλος της ζωής.

Κεφάλαιο 45

1. Ερμηνευτικές ερωτήσεις

1.1. Ερωτήσεις ανοικτού τύπου (ανάπτυξης και σύντομης απάντησης)

1. Ποιο είναι το χρέος που κληροδοτείται στα παιδιά και στα αδέλφια των νεκρών;
2. Μεταξύ των άλλων δυσκολιών που δυσχεραίνουν την προσπάθεια των επιζώντων να εξομοιωθούν με τους νεκρούς συγκαταλέγεται και ο φθόνος. Να αναφέρετε τα αίτια και τα αποτελέσματα στα οποία οδηγεί το συγκεκριμένο ελάττωμα της ανθρώπινης φύσης. (Η αναφορά σας να περιοριστεί στα δεδομένα του κειμένου).
3. «τόν οὐκ ὄντα, τό μή ἐμποδών - τοῖς ζῶσι»: Να αναλύσετε το περιεχόμενο της αντίθεσης.¹
4. Να συσχετίσετε όσα ανέφερε ο ρήτορας για το φθόνο στο κεφάλαιο 35 με όσα υποστηρίζει για το ίδιο θέμα στο κεφάλαιο 45.²
5. Υπάρχουν στο κεφάλαιο 45 αντιφάσεις προς όσα ισχυρίστηκε ο ρήτορας σε προηγούμενα σημεία του λόγου του, οι οποίες μπορούν να δώσουν απάντηση για το έτος συγγραφής του Επιταφίου; Να τις επισημάνετε και να τις αξιολογήσετε.
6. Να συσχετίσετε το περιεχόμενο της «ἀρετῆς» των γυναικών, όπως προσδιορίζεται από το ρήτορα στο κεφάλαιο 45 με το περιεχόμενο της «ἀρετῆς» των ανδρών, όπως προσδιορίστηκε σε προηγούμενα κεφάλαια.³
7. Με ποια συγκεκριμένη συμπεριφορά η γυναίκα, κατά τον ρήτορα, θα αποκτήσει «δόξα» και «κλέος»;⁴
8. Ποια είναι η «ὑπάρχουσα φύσις» των γυναικών και με ποιο τρόπο πρέπει να την επιδείξουν στη συγκεκριμένη περίσταση;
9. Υπάρχουν στοιχεία στο κεφάλαιο 45 στα οποία ο Περικλής αντιπαραθέτει τον κόσμο της Αθήνας με τον κόσμο της Σπάρτης; Να τα επισημάνετε και να τα αναλύσετε.⁵
10. Ποιο είναι το περιεχόμενο της λέξης «κλέος» στο κεφάλαιο 45;

11. Ποια είναι η συμβουλή του ρήτορα σχετικά με τις αρετές και τα ελαττώματα των γυναικών;
12. Πώς δικαιολογούνται οι απόψεις αυτές του Περικλή για τις γυναίκες, αφού η γυναίκα του ίδιου υπήρξε ένα από τα πιο συζητημένα πρόσωπα της εποχής του;

1.2. Συνδυασμός ερωτήσεων σύντομης απάντησης και ελεύθερης ανάπτυξης

1. α) Γιατί ο Περικλής χαρακτηρίζει «μέγαν τόν άγωνα» που πρέπει να επιτελέσουν τα παιδιά και τα αδέλφια των νεκρών;
β) Να αιτιολογήσετε την άποψή σας.
2. α) Πέτυχε, κατά τη γνώμη σας, ο ρήτορας να γίνει πειστικός στα παιδιά και στους αδελφούς των νεκρών;
β) Να αιτιολογήσετε τις απόψεις σας.
3. α) Η παραίνεση του ρήτορα προς τις χήρες των νεκρών απορρέει από τις γενικότερες αντιλήψεις που επικρατούσαν την εποχή εκείνη για τις γυναίκες ή όχι;
β) Να αιτιολογήσετε τις απόψεις σας.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

¹ Βλ. Ι. Θ. Κακριδή, ό.π., σσ. 110-111.

² Βλ. Α. Φραγκούλη, ό.π., σσ. 147-148.

³ «Βέβαια η λέξη *αρετή* δεν έχει εδώ τη σημασία της ανδρείας, όπως συμβαίνει όταν αποδίδεται σε άνδρες, ούτε σημαίνει σωφροσύνη, όπως υποστηρίζει ο σχολιαστής. Εδώ μάλλον η λέξη αποκτά ένα γενικότερο νόημα και σημαίνει ικανότητα, αξία κ.ά. (Βλ. Ι. Θ. Κακριδή, ό.π., σ. 112 και Α. Φραγκούλη, ό.π., σ. 148).

⁴ Βλ. Ι. Θ. Κακριδή, ό.π., σ. 113.

⁵ «Υπάρχουν, βέβαια, κι αυτοί που διακρίνουν εδώ μια σύγκριση Αθήνας και Σπάρτης και υποστηρίζουν πως ο Περικλής αναφέρεται στις γυναίκες της Σπάρτης, που ζούσαν μια εντελώς διαφορετική ζωή από την ασκητική και συγκρατημένη ζωή των ανδρών. Πράγματι, στη Σπάρτη υπήρχε μια σχετική ελευθερία στη ζωή και τη δράση των γυναικών, μια ελευθερία που η δημοκρατική Αθήνα είχε αρνηθεί. Ο Λυκούργος είχε νομοθετήσει να γυμνάζονται μαζί τα αγόρια και τα κορίτσια, ενώ τον 4ο αιώνα π.Χ. οι γυναίκες της Σπάρτης εμφανίζονται ν' απόκτούν περιουσίες και να παίρνουν μέρος στη δημόσια ζωή» (Βλ. Α. Φραγκούλη, ό.π., σ. 149).

Κεφάλαιο 46

1. Ερμηνευτικές ερωτήσεις

1.1. Ερωτήσεις ανοικτού τύπου (ανάπτυξης και σύντομης απάντησης)

1. Τι επιθυμεί να τονίσει ο ρήτορας με τον εμπρόθετο προσδιορισμό «κατά τόν νόμον»;
2. Να αναλύσετε το περιεχόμενο της φράσης «ὠφέλιμον στέφανον». ¹
3. Ποια είναι η σκοπιμότητα των βραβείων τα οποία θεσπίζει η πόλη;
4. Ποια είναι η σημασία της μετοχής «ἀπολοφυράμενοι»; ²
5. Να σχολιάσετε τη λέξη «ἄπιτε» με την οποία ο ρήτορας κλείνει τον επιτάφιο λόγο του.
6. Να επισημάνετε τα κοινά στοιχεία που υπάρχουν μεταξύ της αρχής και του τέλους του Επιταφίου. ³
7. «νῦν δέ ἀπολοφυράμενοι ὄν προσήκει ἐκάστω ἄπιτε» (Θουκυδίδης, Περικλέους Επιτάφιος, 46)
«νῦν δέ ... κατά τόν νόμον τούς τετελευτηκότας ἀπολοφυράμενοι ἄπιτε» (Πλάτωνος Μενέξενος, 249)
«ὕμεις δέ ἀποδυράμενοι καί τά προσήκοντα ὡς χρή καί νόμιμα ποιήσαντες ἄπιτε» (Δημοσθένους Επιτάφιος, 37).
Να επισημάνετε τον τρόπο με τον οποίο κλείνουν οι παραπάνω Επιτάφιοι και να τον σχολιάσετε.

1.2. Συνδυασμός ερωτήσεων σύντομης απάντησης και ελεύθερης ανάπτυξης

1. α) Ποια είναι η τελευταία τιμή που οφείλει η πολιτεία προς τους «θαπτομένους»;
β) Τι υποδηλώνει η τιμή αυτή;
2. α) Στην αθηναϊκή πολιτεία υπήρχε κοινωνική πρόνοια; ⁴
β) Να αιτιολογήσετε την απάντησή σας με στοιχεία του κειμένου.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

- ¹ «Η πόλη εισάγεται εδώ με τη δυναμική της μορφή και παρουσιάζεται να προσφέρει *ωφέλιμον στέφανον* και στους νεκρούς *-τοῖσδε τε-* και στους επιζώντες *-τοῖς λειπομένοις-*. Είναι σαφές πως ο *ωφέλιμος στέφανος* για τους νεκρούς αντιστοιχεί στο λόγο και στην ταφή, ενώ για τους επιζώντες σε όσα θα τους προσφέρει η πόλη στο μέλλον» (Βλ. Α. Φραγκούλη, *ό.π.*, σ. 151).
- ² Ο Περικλής δεν αναφέρεται μόνο στις γυναίκες όπως στο κεφ. 34, 4 «*καί γυναῖκες πάρεισιν αἱ προσήκουσαι ἐπὶ τόν τάφον ὀλοφυραμέναι*», αλλά σε όλους τους συγγενείς των νεκρών. Ο ολοφυρμός των γυναικών είχε προηγηθεί του επιταφίου λόγου. (Βλ. και Ι. Θ. Κακριδής, *ό.π.*, σ. 115).
- ³ «*Εἴρηται καὶ ἐμοὶ λόγῳ κατὰ τόν νόμον ... καὶ ἔργῳ οἱ θαπτόμενοι κεκόσμηται*». Ο επίλογος ξαναγυρίζει εμφαντικά σε θέματα που πραγματεύτηκε το προοίμιο: *καὶ ἐμοὶ κατὰ τόν νόμον* (35, 3), *χρὴ καὶ ἐμέ ἐπομένου τῷ νόμῳ*, αντίθεση του επιταφίου λόγου με τα έργα της ταφής (35, 1). Με τον τρόπο αυτό ο λόγος αποστρογγυλώνεται» (Ι. Θ. Κακριδής, *ό.π.*, σ. 114).
- ⁴ Η πόλη φρόντιζε για την εκπαίδευση και ανατροφή των ορφανών μέχρι τα 18 τους χρόνια. Η λήξη της φροντίδας αυτής σφραγιζόταν με λαμπρή τελετή στο Διονυσιακό θέατρο, κατά τα Μεγάλα Διονύσια, οπότε δινόταν στους ορφανούς εφήβους δώρο τιμητικό μια πανοπλία οπλίτη. (Πληροφορίες για την τελετή αυτή, Αἰσχίνης, *Κατὰ Κτησιφῶντος*, 154).

ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ ΓΙΑ ΤΗ ΣΥΝΟΛΙΚΗ ΘΕΩΡΗΣΗ ΤΟΥ ΕΡΓΟΥ

1. Πώς συνδέεται το προοίμιο με τον επίλογο του Επιταφίου;
2. Με ποια στοιχεία του λόγου θα δικαιολογούσατε την πολιτιστική ανάπτυξη της Αθήνας τον 5ο αιώνα π.Χ.;
3. Αφού μελετήσετε τα κεφάλαια 37 και 40 να αναλύσετε τα σημεία, όπου ο Περικλής αναφέρεται στο αθηναϊκό πολίτευμα και τη συμμετοχή των Αθηναίων πολιτών στα κοινά.
4. Να συνθέσετε τη φυσιογνωμία της αθηναϊκής και της σπαρτιατικής κοινωνίας, όπως διαφαίνεται στο λόγο του Περικλή, και να επισημάνετε στοιχεία των κοινωνιών αυτών σε σύγχρονα κράτη.
5. Ποιες ιδέες και αξίες του Θουκυδίδη θεωρείτε διαχρονικές; Να αιτιολογήσετε την απάντησή σας.
6. Να αιτιολογήσετε την παρουσία του Επιταφίου στην Ιστορία του Θουκυδίδη.
7. Να εντοπίσετε τις γλωσσικές ιδιορρυθμίες του Θουκυδίδη στο κείμενο του Επιταφίου.
8. Ο Θουκυδίδης και ο Περικλής μαθήτευσαν στον Αναξαγόρα και στους σοφιστές και γι' αυτό ο λόγος τους είναι στοχαστικός και περίτεχνος. Με ποια στοιχεία του κειμένου μπορείτε να αιτιολογήσετε την άποψη αυτή;
9. Να επισημάνετε τις ιδιαιτερότητες του Επιταφίου ως προς τη δομή και το περιεχόμενο.

10. Ο J. Finley στο βιβλίο του *Θουκυδίδης*, ό.π., σσ. 15-17, αναφέρει: «Λέγεται συχνά και δίκαια ότι κάθε γενιά πρέπει να μελετήσει με νέο μάτι τους μεγάλους συγγραφείς του παρελθόντος, γιατί καθεμιά θα βρει σ' αυτούς κάποιες ιδιότητες που οι προηγούμενες παράβλεψαν ή δεν τους έδωσαν την πρέπουσα σημασία, και το επιχείρημα αυτό έχει ιδιαίτερη ισχύ όσον αφορά το Θουκυδίδη». Συμφωνείτε με την αντίληψη που εκφράζεται στο απόσπασμα αυτό; Να τεκμηριώσετε την απάντησή σας.
11. Η J. Romilly στο βιβλίο της *Η οικοδόμηση της αλήθειας στο Θουκυδίδη*, σ. 70 αναφέρει: «Τέλος, στα πιο καλοδουλεμένα από ρητορική άποψη και πιο πυκνά για την ανάλυση μέρη βλέπουμε κάθε θέμα να καταλήγει σε μια γενική κρίση. Τέτοια είναι η περίπτωση που συναντούμε στον *Επιτάφιο* του Περικλή». Να αιτιολογήσετε την άποψη αυτή αναφέροντας τις γενικές κρίσεις του κεφαλαίου 40 ή του 43.
12. «Ο Θουκυδίδης προσκολλάται τόσο σφιχτά στο θέμα του, όσο και ο τραγικός ποιητής κι εκείνη την ποικιλία που προσφέρει στην τραγωδία η παρεμβολή των χορικών ασμάτων, ο Θουκυδίδης την πετυχαίνει με τις δημηγορίες που διασπείρει μέσα στην αφήγησή του» (John Bury, *Οι αρχαίοι Έλληνες ιστορικοί*, ό.π., σ. 80). Με βάση την άποψη αυτή να αιτιολογήσετε την ένταξη του Επιταφίου στο ιστορικό έργο του Θουκυδίδη.

ΣΥΝΘΕΤΙΚΕΣ - ΔΗΜΙΟΥΡΓΙΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ

1. Αφού μελετήσετε από τα έργα: «*Μήδεια*» του Ευριπίδη (στ. 825 κ.ε.), «*Οιδίππους επί Κολωνῶ*» του Σοφοκλή (στ. 668 κ.ε.) και «*Νεφέλες*» του Αριστοφάνη (στ. 299-313) να συγκρίνετε τις απόψεις που διατυπώνονται για την Αθήνα με τις αντίστοιχες του Περικλή στον *Επιτάφιο*.
2. Ποιος ήταν ο ρόλος των θεών και της Τύχης στον Όμηρο και το Θουκυδίδη;
3. Να γράψετε ένα κείμενο στο οποίο θα αναφέρετε ποια ήταν η θέση της γυναίκας στη μινωική, στην ομηρική και στην κοινωνία του 5ου αιώνα του Περικλή.
4. Να επισημάνετε τα σημεία του λόγου, όπου είναι φανερά τα θετικά και αρνητικά στοιχεία του δημοκρατικού πολιτεύματος της Αθήνας στην εποχή του ρήτορα.
5. Να γράψετε ένα κείμενο, όπου θα αναφέρετε τα στοιχεία της διαχρονικότητας και της επικαιρότητας του Επιταφίου του Περικλή.
6. Να συσχετίσετε τις απόψεις που διατυπώνει ο Αριστοτέλης στα «*Πολιτικά*» για τις σχέσεις πολίτη – πολιτείας – πολιτεύματος με τις αντίστοιχες απόψεις του Θουκυδίδη στον *Επιτάφιο*.
7. Αφού μελετήσετε τα κείμενα: Πλάτωνος *Πρωταγόρας*, 326 d και Ευριπίδη *Ικέτιδες*, 329 κ.ε., να συγκρίνετε το περιεχόμενό τους με το περιεχόμενο του κεφαλαίου 37 του *Επιταφίου*.
8. Η J. de Romilly στο βιβλίο της *Η οικοδόμηση της αλήθειας στο Θουκυδίδη*, σ. 126, αναφέρει: «Ολοφάνερα όμως το έργο του διαποτίζεται ολόκληρο από την πρόσφατη επίδραση της ρητορικής και της αγαπητής στον Πρωταγόρα τέχνης των *αντιλογιών* ή των *αντιφατικών λόγων*. Άσκησε μάλιστα την τέχνη αυτή κατά τον τρόπο του δασκάλου, με την ιδέα πως υπάρχουν για κάθε περίπτωση δύο αντίθετοι λόγοι (δηλαδή συλλογισμοί – επιχειρήματα) και πως η τέχνη συνίσταται στο να κάνεις περισσότερο πιστευτό αυτό που φαίνεται να

είναι λιγότερο. Από αυτό ξεκινά η καταπληκτική τεχνικότητα των επιχειρηματολογιών, των μεταστροφών, των αντιστροφών. Και αυτές οι ίδιες οι γενικές κρίσεις πήραν ένα καινούριο χαρακτήρα, σαν στοιχεία προβλεπόμενα και αναγκαία αυτής της διαλεκτικής». Με δεδομένη τη σχέση του Θουκυδίδη με τη σοφιστική (βλ. και εισαγωγή του βιβλίου σας) να επιβεβαιώσετε την παραπάνω άποψη με στοιχεία από το κείμενο που διδαχθήκατε.

9. «Ο Θουκυδίδης μας λέει, μέσω του Περικλή, ότι η Αθήνα είναι για την Ελλάδα ένα **ζωντανό δίδαγμα**, μία **αγωγή**, μία **παίδευσις**. Η Αθήνα υπήρξε για τους Έλληνες και οι Έλληνες για όλους εμάς. Το γεγονός ότι είχε τόσο έντονη την προαίσθηση με ενθαρρύνει και με μαγεύει» (J. de Romilly, *Γιατί η Ελλάδα*;;, ό.π., σ. 290). Με βάση την άποψη αυτή να αιτιολογήσετε γιατί το κληροδότημα που άφησε η Ελλάδα στην Ευρώπη δεν είναι αμελητέο.

ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑΤΑ ΚΡΙΤΗΡΙΩΝ ΑΞΙΟΛΟΓΗΣΗΣ

Κριτήριο για ολιγόλεπτη εξέταση (15')

ΟΜΑΔΑ Α

Στοιχεία μαθητή

Ονοματεπώνυμο:

Εξεταζόμενο μάθημα: Αρχαία Ελληνική Γραμματεία
(μάθημα κατεύθυνσης)

Τάξη: Ημερομηνία:

Κεφάλαιο 36

A. Κείμενο (δίνεται το κείμενο όλης της διδακτικής ενότητας)

B. Ερωτήσεις:

1. Να μεταφράσετε το χωρίο:

«Ἄρξομαι δέ ἀπό τῶν προγόνων ... παρέδωσαν».

.....
.....
.....
.....

Μονάδες 6

2. «δίκαιον», «πρέπον»: Ποιο επιχείρημα στηρίζει ο ρήτορας στις δύο αυτές λέξεις;

.....
.....
.....

Μονάδες 6

3. «Τὴν γὰρ χώραν οἱ αὐτοὶ αἰεὶ οἰκοῦντες διαδοχῇ τῶν ἐπιγιγνομένων». Ποιο στοιχείο τονίζεται στην παραπάνω φράση και τι επιδιώκει με την αναφορά αυτή ο Περικλής;

.....
.....
.....

Μονάδες 8

Κριτήριο για ολιγόλεπτη εξέταση (15')

ΟΜΑΔΑ Β

Στοιχεία μαθητή

Ονοματεπώνυμο:

Εξεταζόμενο μάθημα: Αρχαία Ελληνική Γραμματεία
(μάθημα κατεύθυνσης)

Τάξη: Ημερομηνία:

Κεφάλαιο 36

A. Κείμενο (δίνεται το κείμενο όλης της διδακτικής ενότητας)

B. Ερωτήσεις:

1. Να μεταφράσετε το χωρίο:

*«Τά δέ πλείω αὐτῆς αὐτοὶ ἡμεῖς οἶδε οἱ νῦν ἔτι ὄντες μάλιστα ἐν τῇ
καθεστηκυίᾳ ἡλικίᾳ ἐπηυξήσαμεν καί τήν πόλιν τοῖς πᾶσιν
παρεσκευάσαμεν καί ἐς πόλεμον καί ἐς εἰρήνην αὐταρκεστάτην».*

.....
.....
.....
.....

Μονάδες 6

2. «αὐταρκεστάτην»: Τι επιθυμεί να δηλώσει με τον υπερθετικό βαθμό ο
ρήτορας;

.....
.....
.....

Μονάδες 6

3. Να σχολιάσετε την αξιολογική διαβάθμιση των γενεών από τον Περικλή.

.....
.....
.....

Μονάδες 8

Κριτήριο για ωριαία εξέταση

Στοιχεία μαθητή

Ονοματεπώνυμο:

Εξεταζόμενο μάθημα: Αρχαία Ελληνική Γραμματεία
(μάθημα κατεύθυνσης)

Τάξη: Ημερομηνία:

Κεφάλαιο 39

Α. Κείμενο (δίνεται το κείμενο του κεφαλαίου 39)

Να μεταφράσετε το χωρίο:

«Διαφέρομεν δέ ... εὐψύχῳ».

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

Μονάδες 10

B. Ερωτήσεις:

1. Να αναλύσετε το περιεχόμενο του αντιθετικού συλλογισμού «οὐ ταῖς παρασκευαῖς τό πλέον καί ἀπάταις ἢ τῷ ἀφ' ἡμῶν αὐτῶν ἐς τά ἔργα εὐψύχῳ».

Μονάδες 15

2. «διαφέρομεν»: Ποια η σημασία της επιλογής του ρήματος στην αρχή του κεφαλαίου; Να αιτιολογήσετε την απάντησή σας.

Μονάδες 15

3. Ποιο στόχο του Περικλή εξυπηρετεί η αντιπαράθεση των χαρακτηριστικών της Αθήνας με τα αντίστοιχα της Σπάρτης;
Να απαντήσετε με βάση την εισαγωγή του βιβλίου σας και το κείμενο που σας δόθηκε.

Μονάδες 10

4. «διαφέρω – παρέχω»: Να γράψετε από κάθε ρήμα πέντε παράγωγα (ουσιαστικά ή επίθετα) απλά ή σύνθετα με τις ίδιες ή άλλες προθέσεις.

Μονάδες 10

(**Σημείωση:** Το άριστα είναι 60, όπως προβλέπεται για το διδαγμένο κείμενο).

Κριτήριο για ωριαία εξέταση

Στοιχεία μαθητή

Ονοματεπώνυμο:

Εξεταζόμενο μάθημα: Αρχαία Ελληνική Γραμματεία
(μάθημα κατεύθυνσης)

Τάξη: Ημερομηνία:

Κεφάλαιο 42

A. Κείμενο (δίνεται το κείμενο του κεφαλαίου 42)

Να μεταφράσετε το χωρίο:

«ἄ γάρ τήν πόλιν ὕμνησα ... καταστροφή».

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

Μονάδες 10

B. Ερωτήσεις:

1. «*ἄ γάρ τήν πόλιν ὕμνησα*»: Να αιτιολογήσετε το περιεχόμενο της φράσης αυτής σε σχέση με το κείμενο του κεφαλαίου 42.

Μονάδες 10

2. Ποια θεωρεί ο Περικλής ως κορυφαία αρετή του ανθρώπου στο κεφάλαιο αυτό; Να αιτιολογήσετε την απάντησή σας με στοιχεία από το κείμενο.

Μονάδες 10

3. α) Ποια είναι η θέση του κεφαλαίου 42 στη δομή του Επιταφίου;

β) Ποιό ήταν το τυπικό διάγραμμα ενός επιταφίου λόγου;

Μονάδες 10 (α = 3, β = 7)

4. α) Να συνθέσετε το ρήμα «*στρέφω*» με πέντε προθέσεις και να γράψετε ένα παράγωγο ουσιαστικό από κάθε ρήμα.

β) Με τα πέντε παράγωγα ουσιαστικά να γράψετε ισάριθμα ονομαστικά σύνολα.

Μονάδες 10

ΑΔΙΔΑΚΤΑ ΚΕΙΜΕΝΑ

1. Ίσαίου περί τοῦ Κλεωνύμου κλήρου, 41-42

A. Κείμενο

«Χρὴ δέ, ὦ ἄνδρες, καὶ διὰ τὴν συγγένειαν καὶ διὰ τὴν τοῦ πράγματος ἀλήθειαν, ὅπερ ποιεῖτε, τοῖς κατὰ γένος ψηφίζεσθαι μᾶλλον ἢ τοῖς κατὰ διαθήκην ἀμφισβητοῦσι. Τὴν μὲν γάρ τοῦ γένους οἰκειότητα πάντες ἐπιστάμενοι τυγχάνετε, καὶ οὐχ οἷόν τε τοῦτ' ἐστὶ πρὸς ὑμᾶς ψεύσασθαι διαθήκας δ' ἤδη πολλοὶ ψευδεῖς ἀπέφηναν, καὶ οἱ μὲν τό παρὰπαν οὐ γενομένας, ἐνίων δ' οὐκ ὀρθῶς βεβουλευμένων. Καὶ νῦν ὑμεῖς τὴν μὲν συγγένειαν καὶ τὴν οἰκειότητα τὴν ἡμετέραν, οἷς ἡμεῖς ἀγωνιζόμεθα, ἅπαντες ἐπίστασθε τάς δέ διαθήκας, αἷς οὗτοι πιστεύοντες ἡμᾶς συκοφαντοῦσιν, οὐδεὶς ὑμῶν οἶδε κυρίας γενομένας».

B. Παρατηρήσεις

1. α) Να συμπληρώσετε τους βαθμούς των παραθετικών των παρακάτω επιθέτων και επιρρημάτων:

Θετικός	Συγκριτικός	Υπερθετικός
	μᾶλλον	
ψευδεῖς		
πολλοί		
ὀρθῶς		
κυρίας		

- β) τυγχάνετε, γενομένας, οἶδε: Να γίνει χρονική αντικατάσταση των τύπων και να κλιθεῖ η προστακτική του αορίστου β'.
- γ) ὅπερ, οὗτοι, αἷς: Να κλιθούν στο ίδιο γένος και αριθμό.
2. α) «τὴν μὲν γάρ τοῦ γένους ... ψεύσασθαι»: Να γίνει λεπτομερὴς συντακτικὴ ἀνάλυση τῆς ἡμιπεριόδου.
- β) «Καὶ νῦν ὑμεῖς ... γενομένας»: Να δικαιολογηθεῖ ἡ λειτουργία των παρατακτικῶν και υποτακτικῶν στοιχείων τῆς περιόδου.

2. Ἰσαίου περί τοῦ Δικαιογένους κλήρου, 39-40

A. Κείμενο

«Εἰς μέν τήν πόλιν οὕτω καί τοσαῦτα λελειτούργηκε Δικαιογένης ἀπό τοσοῦτων χρημάτων περί δέ τούς προσήκοντας τοιοῦτός ἐστιν οἶον ὁρᾶτε, ὥστε τούς μέν ἡμῶν ἀφείλετο τήν οὐσίαν, ὅτι μείζον ἐδυνήθη, τούς δέ περιεώρα εἰς τούς μισθωτούς ἰόντας δι' ἔνδειαν τῶν ἐπιτηδείων. Τήν δέ μητέρα τήν τούτου καθημένην ἐν τῷ τῆς Εἰληθυίας ἱερῷ πάντες ἐώρων, καί τούτῳ ἐγκαλοῦσαν ἃ ἐγώ αἰσχύνομαι λέγειν, οὗτος δέ ποιῶν οὐκ ἡσχύνετο. Τῶν δ' ἐπιτηδείων Μέλανα μέν τόν Αἰγύπτιον, ὃς ἐκ μαιρακίου φίλος ἦν, ὅπερ ἔλαβε παρ' αὐτοῦ ἀργύριον ἀποστερήσας, ἔχθιστός ἐστι· τῶν δέ ἄλλων αὐτοῦ φίλων οἱ μέν οὐκ ἀπέλαβον ἃ ἐδάνεισαν, οἱ δ' ἐξηπατήθησαν, καί οὐκ ἔλαβον ἃ ὑπέσχετο αὐτοῖς, εἰ ἐπιδικάσαιτο τοῦ κλήρου, δώσειν».

B. Παρατηρήσεις

1. α) Να γίνει χρονική αντικατάσταση των παρακάτω ρηματικών τύπων:

Ενεστώς	ἐγκαλοῦσαν			ἰόντας
Μέλλων		δώσειν		
Αόριστος			ἀποστερήσας	
Παρακείμενος				

β) ἐδυνήθη, ἐξηπατήθησαν: Να γραφούν στο ίδιο πρόσωπο η οριστική, υποτακτική και ευκτική του παθητικού αορίστου και να κλιθεῖ η προστακτική του ίδιου χρόνου.

γ) δώσειν: Να κλιθούν οι εγκλίσεις του ενεστώτα και του αορίστου β' ενεργητικής φωνής.

2. α) «περί τούς δέ προσήκοντας ... ἐπιτηδείων»: Να γίνει συντακτική αναγνώριση των μετοχών και να γραφεί το υποκείμενό τους.

β) «τήν δέ μητέρα ... οὐκ ἡσχύνετο»: Να γίνει συντακτική αναγνώριση των μετοχών.

3. Ξενοφώντας Κύρου Παιδεία, Α, 4, 3-4

Α. Κείμενο

«Καί ἦν μὲν ἴσως πολυλογώτερος, ἅμα μὲν διὰ τὴν παιδείαν, ὅτι ἠναγκάζετο ὑπὸ τοῦ διδασκάλου καὶ διδόναι λόγων ὧν ἐποίει καὶ λαμβάνειν παρ' ἄλλων, ὅποτε δικάζοι, ἔτι δέ καὶ διὰ τὸ φιλομαθῆς εἶναι πολλά μὲν αὐτός ἀεί τοὺς παρόντας ἀνηρώτα πῶς ἔχοντα τυγχάνοι, καὶ ὅσα αὐτός ὑπ' ἄλλων ἐρωτῶτο, διὰ τὸ ἀγχίνους εἶναι ταχύ ἀπεκρίνετο, ὥστ' ἐκ πάντων τούτων ἡ πολυλογία συνελέγετο αὐτῷ· ἀλλ' ὥσπερ γάρ ἐν σώματι, ὅσοι νέοι ὄντες μέγεθος ἔλαβον, ὅμως ἐμφαίνεται τὸ νεαρόν αὐτοῖς ὃ κατηγορεῖ τὴν ὀλιγοτείαν, οὕτω καὶ Κύρου ἐκ τῆς πολυλογίας οὐ θράσος διεφαίνετο, ἀλλ' ἀπλότης καὶ φιλοστοργία, ὥστ' ἐπεθύμει ἄν τις ἔτι πλείω αὐτοῦ ἀκούειν ἢ σιωπῶντι παρεῖναι».

Β. Παρατηρήσεις

1. α) Να γράψετε τα παρακάτω ουσιαστικά και επίθετα στην ίδια πτώση του πληθυντικού αριθμού:

Ενικός αριθμός	Πληθυντικός αριθμός
τὴν παιδείαν	
τοῦ διδασκάλου	
ὁ φιλομαθῆς	
ὁ ἀγχίνους	
τῷ σώματι	
τό μέγεθος	
τῆς πολυλογίας	
τό θράσος	
ἡ ἀπλότης	

- β) ἀπεκρίνετο, ἐμφαίνεται: Να γραφεί το α' ενικό και πληθυντικό πρόσωπο των εγκλίσεων του ενεργητικού και μέσου συνηρημένου μέλλοντα.

- γ) τίς (αόρ.): Να κλιθεῖ στα τρία γένη.

2. α) «Καί ἦν ... αὐτῷ»: Να επισημάνετε τις λέξεις, τις φράσεις και τις προτάσεις με τις οποίες εκφέρεται το αίτιο και να τις χαρακτηρίσετε.
- β) Να γράψετε τις ονοματικές προτάσεις της ημιπεριόδου, να χαρακτηρίσετε τη συντακτική τους θέση και να δικαιολογήσετε την έγκλιση εκφοράς τους.

4. Λυσία Ἀπολογία πρὸς Σίμωνα, 46-48

A. Κείμενο

«Ἐχοιμι δ' ἂν καὶ ἄλλα πολλά εἰπεῖν περὶ τούτου, ἀλλ' ἐπειδὴ παρ' ὑμῖν οὐ νόμιμόν ἐστιν ἔξω τοῦ πράγματος λέγειν, ἐκείνων ἐνθυμείσθε οὗτοι εἰσιν οἱ βία εἰς τὴν ἡμετέραν οἰκίαν εἰσιόντες, οὗτοι οἱ διώκοντες, οὗτοι οἱ βία ἐκ τῆς ὁδοῦ συναρπάζοντες ἡμᾶς. Ὡν ὑμεῖς μεμνημένοι τά δίκαια ψηφίζεσθε, καὶ μὴ περιίδητε ἐκ τῆς πατρίδος ἀδίκως ἐκπεσόντα, ὑπὲρ ἧς ἐγὼ πολλοὺς κινδύνους κεκινδύνευκα καὶ πολλὰς λειτουργίας λελειτούργηκα, καὶ κακοῦ μὲν αὐτῇ οὐδενός αἴτιος γεγένημαι, οὐδέ τῶν ἐμῶν προγόνων οὐδεὶς, ἀγαθῶν δὲ πολλῶν».

B. Παρατηρήσεις

1. α) περιίδητε, ἐκπεσόντα, γεγένημαι: Να γραφεί το β' ενικό πρόσωπο των εγκλίσεων που ζητούνται στον παρακάτω πίνακα:

Οριστική ενεστώτα			
Ενκτική μέλλοντα			
Προστακτική αορίστου β'			
Υποτακτική παρακειμένου			

- β) πολὺς, οὐδενός: Να κλιθoύν στα τρία γένη.
γ) ἐμῶν: Να γράψετε την αντωνυμία σε όλα τα πρόσωπα για έναν και για πολλούς κτήτορες.
2. α) «καὶ κακοῦ ... πολλῶν»: Να αναγνωριστεί η συντακτική θέση των λέξεων που βρίσκονται σε πτώση γενική.
β) Να αναγνωριστοῦν συντακτικῶς οι λέξεις:
εἰπεῖν, λέγειν, βία, ἐκπεσόντα, κινδύνους, λειτουργίας.

5. Λυσία Ἐπιτάφιος τοῖς Κορινθίων βοηθοῖς, 67-69

A. Κείμενο

«Οἱ δέ νῦν θαπτόμενοι, βοηθήσαντες Κορινθίοις ὑπό παλαιῶν φίλων ἀδικουμένοις καινοί σύμμαχοι γενόμενοι, οὐ τήν αὐτήν γνώμην Λακεδαιμονίοις ἔχοντες (οἱ μὲν γάρ τῶν ἀγαθῶν αὐτοῖς ἐφθόνουν, οἱ δέ ἀδικουμένους αὐτούς ἠλέουν, οὐ τῆς προτέρας ἔχθρας μεμνημένοι, ἀλλὰ τήν παροῦσαν φιλίαν περί πολλοῦ ποιούμενοι) πᾶσιν ἀνθρώποις φανεράν τήν αὐτῶν ἀρετήν ἐπεδείξαντο. Ἐτόλμησαν γάρ μεγάλην ποιοῦντες τήν Ἑλλάδα οὐ μόνον ὑπέρ τῆς αὐτῶν σωτηρίας κινδυνεύειν, ἀλλὰ καί ὑπέρ τῆς τῶν πολεμίων ἐλευθερίας ἀποθνήσκειν τοῖς γάρ Λακεδαιμονίων συμμάχοις περί τῆς ἐκείνων ἐλευθερίας ἐμάχοντο».

B. Παρατηρήσεις

1. α) Να μεταφέρετε τις παρακάτω συνεκφορές από τον ενικό στον πληθυντικό και από τον πληθυντικό στον ενικό αριθμό:

Ενικός αριθμός	Πληθυντικός αριθμός
	τῶν παλαιῶν φίλων
τήν αὐτήν γνώμην	
	οἱ καινοί σύμμαχοι
τῇ προτέρᾳ ἔχθρᾳ	
	τοῖς πᾶσιν ἀνθρώποις
τήν φανεράν ἀρετήν	

- β) φίλων, μεγάλην: Να γραφούν οι τρεις βαθμοί των επιθέτων στην ονομαστική ενικού αριθμού και των τριῶν γενῶν.
- γ) ἐπεδείξαντο, μεμνημένοι: Να κλιθεῖ η οριστική, υποτακτική και προστακτική του παρακειμένου της φωνῆς στην οποία βρίσκονται.
2. α) «ἐτόλμησαν ... ἐμάχοντο»: Να γίνει λεπτομερῆς συντακτική ἀνάλυση της περιόδου.
- β) Να γίνει συντακτική ἀναγνώριση ὅλων των λέξεων του κειμένου που βρίσκονται σε πτώση δοτική.

6. Λυσία Ὑπέρ Καλλίου ἱεροσυλίας ἀπολογία, 1-3

A. Κείμενο

«Εἰ μὲν περὶ ἄλλου τινός ἢ τοῦ σώματος, ὃ ἄνδρες δικασταί, Καλλίας ἠγωνίζετο, ἐξήρκει ἄν μοι καὶ τὰ παρὰ τῶν ἄλλων εἰρημένα νῦν δέ μοι δοκεῖ αἰσχρόν εἶναι, ἱκετεύοντος καὶ δεομένου, καὶ φίλου ὄντος καὶ ἐμοί καὶ ἕως ἔζη τῷ πατρί, καὶ πολλῶν συμβολαίων ἡμῖν πρὸς ἀλλήλους γεγεννημένων, μὴ βοηθῆσαι Καλλία τὰ δίκαια, ὅπως ἂν δύνωμαι. Ἐνόμιζον μὲν οὖν οὕτως μετοικεῖν αὐτόν ἐν ταύτῃ τῇ πόλει, ὥστε πολὺ πρότερον ἀγαθοῦ τινος τεύξεσθαι παρ' ὑμῶν ἢ ἐπί τοιαύταις αἰτίαις εἰς τοσοῦτον κίνδυνον καταστήσεσθαι· νῦν δέ οἱ ἐπιβουλεύοντες οὐχ ἥττον ἐπικίνδυνον ποιοῦσι τὸν βίον τοῖς μηδὲν ἀδικοῦσιν ἢ τοῖς πολλῶν κακῶν αἰτίοις οὖσιν».

B. Παρατηρήσεις

1. α) Να γράψετε τους συνδέσμους του κειμένου στην αντίστοιχη στήλη του παρακάτω πίνακα:

Υποθετικοί	Συμπλεκτικοί	Χρονικοί	Τελικοί	Συμπερασματικοί

- β) «Ἐνόμιζον μὲν οὖν ... καταστήσεσθαι»: Να μεταφέρετε τους κλιτούς τύπους της ημιπεριόδου από τον ενικό στον πληθυντικό και από τον πληθυντικό στον ενικό αριθμό.
- γ) ἀλλήλους: Να κλιθεῖ στα τρία γένη.
2. α) «εἰ μὲν περὶ ... εἰρημένα»: Να γραφεί η υπόθεση και η απόδοση και να αναγνωρισθεῖ ο υποθετικός λόγος.
- β) «ἐνόμιζον ... καταστήσεσθαι»: Να γίνει λεπτομερὴς συντακτικὴ ἀνάλυση της ημιπεριόδου.

7. Ίσοκράτους Πανηγυρικός, 181-182

A. Κείμενο

«Υπέρ ὧν ἄξιον ὀργίζεσθαι καί σκοπεῖν, ὅπως τῶν τε γεγενημένων δίκην ληψόμεθα καί τὰ μέλλοντα διορθωσόμεθα. Καί γάρ αἰσχρόν ἰδίᾳ μέν τοῖς βαρβάροις οἰκέταις ἀξιοῦν χρῆσθαι. Δημοσίᾳ δέ τοσούτους τῶν συμμάχων περιορᾶν αὐτοῖς δουλεύοντας, καί τούς μέν περί τὰ Τρωϊκά γενομένους μιᾷς γυναικός ἀρπασθείσης οὕτως ἅπαντας συνοργισθῆναι τοῖς ἀδικηθεῖσιν ὥστε μή πρότερον παύσασθαι πολεμοῦντας, πρὶν τήν πόλιν ἀνάστατον ἐποίησαν τοῦ τολμήσαντος ἐξαμαρτεῖν, ἡμᾶς δ' ὅλης τῆς Ἑλλάδος ὑβριζομένης μηδεμίαν ποιήσασθαι κοινήν τιμωρίαν, ἐξόν ἡμῖν εὐχῆς ἄξια διαπράξασθαι».

B. Παρατηρήσεις

1. α) Να γραφεί το α' ενικό πρόσωπο της οριστικής παρατατικού και αορίστου των ρημάτων:

	Οριστική παρατατικού	Οριστική αορίστου
ὀργίζομαι		
διορθόω-ῶ		
περιοράω-ῶ		
συνοργίζομαι		
ἐξαμαρτάνω		
διαπράττω		
ἀξιόω-ῶ		
χρήομαι-ῶμαι		

- β) Να γραφούν τα παραθετικά των επιθέτων *αἰσχρός*, *ἄξιος*, *κοινός* και να κλιθεῖ ο συγκριτικός βαθμός των τριῶν γενῶν του α' επιθέτου.
- γ) *μηδεμίαν*: Να κλιθεῖ στα τρία γένη.

2. α) «Ὑπὲρ ὧν ... σκοπεῖν», «Καί γάρ ... χρῆσθαι», «ὥστε ... πολεμοῦντας»:
Να γίνει αναγνώριση και λεπτομερῆς συντακτικὴ ἀνάλυση τῶν προτάσεων.
- β) Να γραφούν οἱ επιθετικὲς μετοχές τοῦ κειμένου και να χαρακτηριστεῖ ἡ συντακτικὴ τοὺς θέση.
- γ) Να γραφούν οἱ ἀπόλυτες μετοχές τοῦ κειμένου και να χαρακτηριστοῦν.

8. Ίσοκράτους Πρὸς Νικοκλέα, 22-23

A. Κείμενο

«Ἄπασι μὲν τοῖς ξένοις ἀσφαλῆ τὴν πόλιν παρέσχε καὶ πρὸς τὰ συμβόλαια νόμιμον, περὶ πλείστον δὲ ποιοῦ τῶν ἀφικνουμένων μὴ τοὺς σοὶ δωρεάς ἄγοντας ἀλλὰ τοὺς παρὰ σοῦ λαμβάνειν ἀξιούντας· τιμῶν γὰρ τοὺς τοιούτους μᾶλλον παρὰ τοῖς ἄλλοις εὐδοκίμησεις. Τοὺς πολλοὺς φόβους ἐξαίρει τῶν πολιτῶν, καὶ μὴ βούλου περιδεεῖς εἶναι τοὺς μηδὲν ἀδικοῦντας ὅπως γὰρ ἂν τοὺς ἄλλους πρὸς σαυτὸν διαθῇς, οὕτω καὶ σὺ πρὸς ἐκείνους ἔξεις. Ποίει μὲν μηδὲν μετ' ὀργῆς, δόκει δὲ τοῖς ἄλλοις, ὅταν σοι καιρὸς ᾗ. Δεινὸς μὲν φαίνου τῷ μηδὲν σε λανθάνειν τῶν γιγνομένων, πρῶτος δὲ τῷ τὰς τιμωρίας ἐλάττους ποιεῖσθαι τῶν ἀμαρτανομένων».

B. Παρατηρήσεις

- α) ἀσφαλῆ, νόμιμον, πρῶτος: Να κλιθούν στις πλάγιες πτώσεις των τριῶν γενῶν.
- β) Να γραφούν στην ίδια πτώση του ενικού αριθμοῦ τα παρακάτω ουσιαστικά, επίθετα και αντωνυμίες:

Ενικός αριθμός	Πληθυντικός αριθμός
	τάς δωρεάς
	τά συμβόλαια
	τούς φόβους
	τῶν πολιτῶν
	τῶν ἀφικνουμένων
	τούς ἄγοντας
	τοῖς ἄλλοις
	τούς τοιούτους
	τῶν ἀμαρτανομένων

- γ) σαυτὸν: Να κλιθεῖ στις πλάγιες πτώσεις του τρίτου προσώπου και των τριῶν γενῶν.

2. α) Να γράψετε τις λέξεις του κειμένου που έχουν θέση κατηγορουμένου, τα ρήματα ή τους ρηματικούς τύπους από τους οποίους εξαρτώνται και τις λέξεις στις οποίες αποδίδονται.
- β) «Δεινός μὲν ... ἁμαρτανομένων»: Να γίνει συντακτική αναγνώριση των απαρεμφάτων της περιόδου.

9. Ίσοκράτους Πρὸς Νικοκλέα, 35-36

A. Κείμενο

«Θεώρει τὰ γιγνόμενα καὶ τὰ συμπύπτοντα καὶ τοῖς ιδιώταις καὶ τοῖς τυράννοις ἄν γάρ τὰ παρεληλυθότα μνημονεύης, ἄμεινον περὶ τῶν μελλόντων βουλευέσει. Δεινὸν ἥγοῦ τῶν μὲν ιδιωτῶν τινὰς ἐθέλῃν ἀποθνήσκειν, ἵνα τελευτήσαντες ἐπαινεθῶσι, τοὺς δὲ βασιλέας μὴ τολμᾶν χρῆσθαι τοῖς ἐπιτηδεύμασι τούτοις, ἐξ ὧν ζῶντες εὐδοκιμήσουσιν. Βούλῃν τὰς εἰκόνας τῆς ἀρετῆς ὑπόμνημα μᾶλλον ἢ τοῦ σώματος καταλιπεῖν. Μάλιστα μὲν πειρῶ τὴν ἀσφάλειαν καὶ σαντῶ καὶ τῇ πόλει διαφυλάττειν ἣν δ' ἀναγκασθῆς κινδυνεύειν, αἶροῦ τεθνάναι καλῶς μᾶλλον ἢ ζῆν αἰσχροῶς».

B. Παρατηρήσεις

1. α) «θεώρει ... βουλευέσει»: Να γράψετε την περίοδο μεταφέροντας όλους τους κλιτούς τύπους από τον ενικό στον πληθυντικό και από τον πληθυντικό στον ενικό αριθμό.

- β) Να γίνει χρονική αντικατάσταση των ρηματικών τύπων:

Ενεστώς	ἀποθνήσκειν	ζῶντες		
Μέλλον				
Αόριστος			καταλιπεῖν	
Παρακεείμενος				παρεληλυθότα

- γ) Να γίνει εγκλιτική αντικατάσταση των τύπων:

Οριστική					
Υποτακτική		μνημονεύης		ἐπαινεσθῶσι	
Προστακτική	ἥγοῦ		θεώρει		πειρῶ
Ενκτική					

2. α) «ἄν γάρ τὰ παρεληλυθότα...βουλευέσει», «ἣν δ' ἀναγκασθῆς...αἰσχροῶς»: Να γραφεί η υπόθεση, η απόδοση και να αναγνωριστούν οι υποθετικοί λόγοι.

- β) «Δεινὸν ἥγοῦ ... εὐδοκιμήσουσιν»: Να γίνει λεπτομερής συντακτική ανάλυση.

10. Ίσοκράτους Βούσιρις, 39-40

A. Κείμενο

«Υπέρ ὧν τήν μέν ἀξίαν δίκην οὐκ ἔδοσαν, οὐ μήν ἀτιμώρητοί γε διέφυγον, ἀλλ' οἱ μέν αὐτῶν ἀλῆται καί τῶν καθ' ἡμέραν ἐνδεεῖς κατέστησαν, οἱ δ' ἐτυφλώθησαν, ἄλλος δέ φεύγων τήν πατρίδα καί τοῖς οἰκειοτάτοις πολέμων ἅπαντα τόν χρόνον διετέλεσεν, Ὀρφεύς δ' ὁ μάλιστα τούτων τῶν λόγων ἀψάμενος, διασπασθεῖς τόν βίον ἐτελεύτησεν ὥστ' ἦν σωφρονῶμεν, οὐ μιμησόμεθα τούς λόγους τούς ἐκείνων, οὐδέ περί μέν τῆς πρὸς ἀλλήλους κακηγορίας νομοθετήσομεν, τῆς δ' εἰς τούς θεοὺς παρρησίας ὀλιγορήσομεν, ἀλλά φυλαξόμεθα καί νομιοῦμεν ὁμοίως ἀσεβεῖν τούς τε λέγοντας τά τοιαῦτα καί τούς πιστεύοντας αὐτοῖς».

B. Παρατηρήσεις

1. α) ἀψάμενος, φυλαξόμεθα: Να κλιθούν οι εγκλίσεις του παρακειμένου και η οριστική υπερσυντελικού της φωνής στην οποία βρίσκονται.
β) ἀξίαν δίκην, ἅπαντα τόν χρόνον: Να γραφούν οι πλάγιες πτώσεις ενικού και πληθυντικού αριθμού.
γ) διασπασθεῖς, φεύγων: Να γραφούν στη γενική και δοτική ενικού και πληθυντικού αριθμού.
2. α) «ὥστ' ἦν ... αὐτοῖς»: Να γίνει χωρισμός και αναγνώριση των προτάσεων της ημιπεριόδου.
β) Να γραφεί η υπόθεση, η απόδοση και να χαρακτηριστεί ο υποθετικός λόγος.
γ) Να γίνει συντακτική αναγνώριση των μετοχών του κειμένου.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Αναστασίου Γ., «Θουκυδίδη Επιτάφιος του Περικλή», *Φιλολογική*, τ. 63, 1998, σσ. 5-10.
- Bury B. John, *Οι Αρχαίοι Έλληνες Ιστορικοί*, μτφρ. Φ. Βώρου, εκδ. Παπαδήμα, Αθήνα ³1998.
- Γεωργοπαπαδάκος Α., *Θουκυδίδη Ιστορία. Τα κυριότερα μέρη από το έργο, εισαγωγή - κείμενο - μετάφραση - σχόλια*, εκδ. Μάλλιαρης-Παιδεία, τόμος πρώτος, Θεσσαλονίκη 1982, εισαγωγή, βιβλία I – III.
- Γραικός Κ. Ν., «Ο Επιτάφιος του Θουκυδίδη», *Νέα Παιδεία*, τ. 26, καλοκαίρι 1983, σσ. 96-118.
- Δουλαβέρας Α., «Αντικειμενικοί στόχοι διδασκαλίας για την ερμηνευτική προσέγγιση του Επιταφίου του Περικλή», *Νέα Παιδεία*, τ. 40, 1986, σσ. 95-102 και τ. 41.
- Ζηκίδης Γ., *Θουκυδίδου Ιστορίαι, βιβλίον δεύτερο, κείμενο, μετάφραση, σχόλια κριτικά και ερμηνευτικά*, μτφρ. Α. Βλάχου, εκδ. Παπαδήμα, Αθήνα 1988.
- Finley H. Jonh, *Θουκυδίδης*, μτφρ. Τ. Κουκουλιός, εκδ. Παπαδήμα, Αθήνα ⁴1997.
- Gomme A. W., *A Historical Commentary on Thucydides*, τ. II, Oxford, 1982.
- Guthrie W. K. C., *Οι σοφιστές*, μτφρ. Δ. Τσεκουράκης, εκδ. Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα, ²1191.
- Θέματα παιδείας 5, Μελέτες Κέντρου Μαρξιστικών Ερευνών, 22, «Ο Επιτάφιος του Περικλή», σσ. 56-62, εκδ. Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα 1985.
- Κακριδής Ι. Θ., *Θουκυδίδης Αθηναίος ξυνέγραψε ...*, ΚΕΜΕ, Εισηγήσεις, Αθήνα 1997, σσ. 63-71.
- Κακριδής Ι. Θ., *Περικλέους Επιτάφιος*, Αθήνα ²1981.
- Κακριδής Ι. Θ., *Ερμηνευτικά σχόλια στον Επιτάφιο του Θουκυδίδη*, Αθήνα ³1981.
- Καλοκαιρινός Κ., *Επιτάφιος του Περικλή, Ερμηνευτική έκδοση*, εκδ. Γρηγόρη, Αθήνα 1981.
- Καψάλης Γ., *Οι δύο κορυφαίοι ύμνοι της αθηναϊκής δημοκρατίας*, Αθήνα 1986.
- Κύρκος Β., *Αρχαίος Ελληνικός διαφωτισμός και σοφιστική*, Αθήνα ²1992.
- Κωνσταντινόπουλος Β., «Θουκυδίδης I, 73, 2 – 74, 3. Συμβολή στη μελέτη των αττικών επιτάφιων λόγων», *Λόγος και Πράξη*, τ. 48, Άνοιξη 1992, σσ. 18-39.

- Lesky Albin, *Ιστορία της αρχαίας ελληνικής λογοτεχνίας*, μτφρ. Α. Τσοπανάκη, εκδ. Κυριακίδης, Θεσσαλονίκη ⁵1990.
- Λυπουρλής Δ., «Ἀνδρῶν ἐπιφανῶν πᾶσα γῆ τάφος», *Φιλολόγος*, τ. 87, Ἀνοιξη 1997, σσ. 31-43.
- Μαρκαντωνάτος Γ., *Περικλέους Επιτάφιος, κριτική και ερμηνευτική έκδοση για τη Γ' Λυκείου*, εκδ. Gutenberg, Αθήνα 1991.
- Μπαγιόνας Α., «Η σκέψη του Θουκυδίδη και η σύγχρονη αντίληψη για τη μεθοδολογία της Ιστορίας», *Σεμινάριο*, τ. 8, ΠΕΦ, 1987, σσ. 56-85.
- Μπαγιόνας Α., «Απόψεις για την αντικειμενικότητα της ιστορικής γνώσης», *Ελληνική Φιλοσοφική Επιθεώρηση*, τ. 22, τόμος 8, Ιανουάριος 1991, σσ. 29-41.
- Παπανικολάου Κ., *Ερμηνευτική προσέγγιση του Θουκυδίδη: Βιβλίο VII, 77*, ΚΕΜΕ, Εισηγήσεις Β', Αθήνα 1977, σσ. 72-76.
- Πασχαλίδης Δ., *Οιδίπους Τύραννος - Επιτάφιος Περικλέους, Ανθολόγιο για την 3η δέσμη*, εκδ. Ζήτης, ³1996, σσ. 224-325.
- Παυλάκης Γ., *Θουκυδίδη Περικλέους Επιτάφιος, Γ' Λυκείου*, εκδ. Σμυρνωτάκης, Αθήνα 1981.
- Romilly de J., *Ιστορία και λόγος στον Θουκυδίδη*, μτφρ. Ε. Κακριδή, εκδ. Μ.Ι.Ε.Τ., Αθήνα 1988.
- Romilly de J., *Η οικοδόμηση της αλήθειας στον Θουκυδίδη*, μτφρ. Σ. Βλοντάκη, εκδ. Παπαδήμας, Αθήνα 1994.
- Romilly de J., *Γιατί η Ελλάδα*, μτφρ. Α. Μπάμπη-Αθανασίου, Κ. Μηλιαρέση, εκδ. ΤΟ ΑΣΤΥ, Αθήνα ³1996.
- Φραγκούλης Α., *Ο Επιτάφιος του Περικλή*, εκδ. Πατάκη, Αθήνα 1983.